

НАУКА і ОБОРОНА

Щоквартальний науково-теоретичний та науково-практичний журнал

Передплатний індекс 74303

Редакція:

Семон Богдан Йосипович (*головний редактор*), доктор
технічних наук, професор;
Бодрик Юрій Григорович (*науковий редактор*), кандидат
технічних наук, старший науковий співробітник;
Колесник Володимир Іванович (*відповідальний*
секретар), кандидат *технічних наук, старший*
науковий співробітник

Редакційна колегія:

Бочарніков Віктор Павлович, *доктор технічних наук,*
професор;
Воробйов Олег Михайлович, *доктор технічних наук,*
професор;
Герасименко Володимир Вікторович, *доктор військових*
наук;
Грицюк Валерій Миколайович, *доктор історичних наук,*
доцент;
Еггінтон Білл, *доктор освіти;*
Загорка Олексій Миколайович, *доктор військових наук,*
професор;
Карабин Василь Васильович, *доктор технічних наук,*
доцент;
Коваль Михайло Володимирович, *доктор військових наук;*
Коваль Володимир Валерійович, *кандидат військових*
наук, старший науковий співробітник;
Косевцов В'ячеслав Олександрович, *доктор військових*
наук, професор;
Лобанов Анатолій Анатолійович, *доктор військових*
наук, професор;
Мацько Олександр Йосипович, *кандидат військових*
наук, професор;

Машталір Вадим Віталійович, *доктор історичних наук,*
професор;
Медведев Володимир Костянтинович, *кандидат*
військових наук, професор;
Мірненко Володимир Іванович, *доктор технічних наук,*
професор;
Неділько Олександр Миколайович, *кандидат технічних*
наук, доцент;
Осьодло Василь Ілліч, *доктор психологічних наук,*
професор;
Павліковський Анатолій Казимирович, *кандидат*
військових наук, доцент;
Павлюк Олександр Олексійович, *кандидат військових*
наук;
Ракушев Михайло Юрійович, *доктор технічних наук,*
старший науковий співробітник;
Руснак Іван Степанович, *доктор військових наук,*
професор;
Салій Анатолій Григорович, *кандидат військових наук,*
професор;
Самберг Андре, *кандидат технічних наук;*
Серватюк Василь Миколайович, *доктор військових наук,*
професор;
Слюсаренко Андрій Віталійович, *доктор історичних*
наук, професор;
Телелим Василь Максимович, *доктор військових наук,*
професор;
Чепков Ігор Борисович, *доктор технічних наук,*
професор;
Щипанський Павло Володимирович, *кандидат*
військових наук, професор

Зміст

Актуальні питання національної безпеки та оборони

<i>Тютюнник В. П.</i> Оновлена Воєнна доктрина Республіки Білорусь: її особливості та нові воєнні загрози для України	3
<i>Шостак В. Г., Пащенко С. В., Кубарь С. В., Мавренков О. Є.</i> Розвиток авіаційної техніки авіації Збройних Сил України: ретроспектива та сьогодення, проблеми і шляхи їх вирішення.....	11
<i>Жаховський В. О., Лівінський В. Г.</i> Нормативно-правові та доктринальні засади військової охорони здоров'я і медичного забезпечення Збройних Сил України	18
Розвиток теорії та методології	
<i>Павліковський А. К., Свішніков С. В., Бочарніков В. П.</i> Місце і роль стратегічного аналізу в управлінських процедурах стратегічного менеджменту	29
<i>Волотівський П. Б., Самойленко О. В., Стешенко П. М., Глуценко П. А.</i> Погляди і перспективи створення системи протибезпілотної оборони, її роль та місце в системі протиповітряної оборони України	37
<i>Сніцаренко П. М.</i> Про сутність кібероборони як виду воєнних дій	45
<i>Адаменко М. В., Мордвінов С. Л., Гаценко С. С., Слюсар П. П.</i> Погляди щодо ролі й місця управління розвідкою в реалізації принципу асиметричних дій під час операцій (бойових дій) оперативно-тактичного угруповання військ	55
Summaries	61

Contents

Topical issues of national security and defence

<i>V. P. Tiutiunnyk.</i> Updated Military Doctrine of the Republic of Belarus: its specifics and new military threats to Ukraine	3
<i>V. H. Shostak, S. V. Pashchenko, S. V. Kubar, O. Ye. Mavrenkov.</i> Development of the aviation equipment of the Armed Forces of Ukraine: retrospective and present, problems and ways to solve them	11
<i>V. O. Zhakhovskiy, V. H. Livinskyi.</i> Legal and doctrinal principles of military health care and medical support of the Armed Forces of Ukraine	18
Development of theory and methodology	
<i>A. K. Pavlikovskiy, S. V. Svieshnikov, V. P. Bocharnikov.</i> The place and role of strategic analysis in management procedures of strategic management	29
<i>P. B. Volotivskiy, O. V. Samoilenko, P. M. Steshenko, P. A. Hlushchenko.</i> Views on prospects for the development of an anti-drone defence system. Its role and place in the air defence system of Ukraine	37
<i>P. M. Snitsarenko.</i> On the essence of cyber defence as a type of military actions	45
<i>M. V. Adamenko, S. L. Mordvynov, S. S. Hatsenko, P. P. Sliusar.</i> Views on the role and place of intelligence management in the implementation of the principle of asymmetric actions in the course of an operation (combat actions) of an operational-tactical task force	55
Summaries	61

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-3-10

УДК 355.02(476)

В. П. Тютюнник,

кандидат військових наук, доцент,

Національний інститут стратегічних досліджень

Оновлена Воєнна доктрина Республіки Білорусь: її особливості та нові воєнні загрози для України

Розглянуто особливості основних положень затвердженої 25 квітня 2024 р. Воєнної доктрини Республіки Білорусь. Проаналізовано наведені в них змінені засади її воєнної політики, які передусім посилюють існуючі та створюють нові воєнні загрози для України. За результатами аналізу запропоновані рекомендації щодо врахування та нейтралізації згаданих особливостей і загроз під час реалізації воєнної політики нашої держави в процесі відбиття російської повномасштабної збройної агресії.

Ключові слова: Воєнна доктрина Республіки Білорусь, воєнна політика Республіки Білорусь, агресія Республіки Білорусь проти України, російська нестратегічна ядерна зброя на території Білорусі, воєнні загрози для України, воєнна політика України.

Думки і твердження, викладені у статті, є особистою позицією її автора та не обов'язково відображають офіційні оцінки і висновки Національного інституту стратегічних досліджень і Міністерства оборони України.

© В. П. Тютюнник, 2024

Наприкінці квітня 2024 р. офіційно оприлюднено оновлену Воєнну доктрину Республіки Білорусь [1] (далі – нова Доктрина), попередній варіант якої діяв з 2016 р. [2] (далі – стара Доктрина). На підставі порівняльного аналізу основних положень цих документів необхідно констатувати, що нова та стара Доктрини Республіки Білорусь (РБ) суттєво відмінні за структурою, обсягом наведених у них норм та положень, а також за їхньою юридичною силою.

Зокрема, нова Доктрина має 6 розділів, 14 глав, 6 параграфів та 122 статті, викладені на 32 сторінках, проти лише 5 розділів, 10 глав і 59 статей, наведених на 17 сторінках у старій Доктрині.

До того ж стару Доктрину було затверджено, як зазвичай у минулому, законом, прийнятим Палатою представників (нижньою палатою) та схваленим Радою Республіки (верхньою палатою) Національних зборів (парламенту) РБ.

Натомість нову Доктрину після схвалення в лютому 2024 р. Радою безпеки РБ білоруський парламент уже не розглядав. Вона затверджена 25 квітня 2024 р. рішенням Всебілоруських народних зборів на першому засіданні цього «особливого (вищого) представницького (колективного) органу» [3], а реально – надпарламенту). Він був створений у лютому 2022 р., після відомих подій 2020 р. навколо результатів президентських псевдовиборів, за підсумками проведення псевдореферендуму та внесення необхідних змін до конституції РБ.

Цей орган очолює самопроголошений президент РБ О. Лукашенко. До складу органу входять 1200 делегатів, які є представниками законодавчої, виконавчої та судової влади, місцевих рад депутатів і «громадянського суспільства», яке фактично знищене в цій диктаторській країні. Він має «визначати стратегічні напрями розвитку суспільства та держави, ... затверджувати основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики, брати безпосередню участь у формуванні воєнної політики держави, сприяти її реалізації шляхом затвердження Концепції національної безпеки та Воєнної доктрини Республіки Білорусь» тощо.

В офіційних повідомленнях білоруських ЗМІ стосовно прийняття нової Доктрини підкреслювалося, що її редакція «не передбачає кардинальної ревізії положень воєнної політики держави. Актуальні положення залишилися незмінними, збережено її оборонний характер» [4].

Насправді ж головною особливістю нової Доктрини є визначення в ній **кардинально змінених засад воєнної політики РБ**, порівняно із засадами, котрі були в старій Доктрині.

Найперше в ній містяться принципово *змінені оцінки воєнно-політичної обстановки у світі*, на європейському континенті, навколо та всередині Білорусі.

У цьому контексті варто нагадати, що в старій Доктрині такі оцінки викладалися лише на одній сторінці у 5 статтях глави 3 у доволі дипломатичній, загальній та обтічній формі. Зокрема, в них не було посилянь на Захід, США, Україну та інші конкретні держави, їхні економічно-політичні чи військово-політичні союзи (НАТО, ЄС тощо). Підкреслимо, що так це було сформульовано у 2016 р., на другому році збройної агресії Росії проти України, після воєнної окупації нею Криму та створення так званих «ДНР» і «ЛНР» [5].

У згаданих оцінках ішлося про «зростання інтенсивності та динамічності процесів» у воєнно-політичній обстановці, загострення боротьби держав та їхніх коаліцій «за лідируючі позиції у світі», «контроль над ринками» і «рухом сировинних ресурсів». Підкреслювалося, що «геополітичні центри прагнуть розширення зон свого стратегічного впливу» і це призводить до «утиску та блокування інтересів інших держав». А окремі країни «прагнуть забезпечити своє лідерство», застосовуючи воєнні засоби для досягнення своєї мети.

Наголошувалося також, що «застосування воєнної сили в обхід норм чинного міжнародного права дестабілізує міжнародну обстановку». Вказувалося, що «втручання у внутрішні справи окремих держав, зокрема європейських», може провокувати внутрішні збройні конфлікти, дестабілізуючи ситуацію в регіоні та погрожуючи міжнародній безпеці. Згадувалися концепції та механізми зміни з «використанням воєнної сили чинної державної влади в інших країнах або порушення їхньої територіальної цілісності».

Чи могли такі оцінки стосуватися не лише дій Заходу, а й Росії проти України та інших її сусідів? Вважаємо, як і незалежні білоруські експерти [5, 6], що могли.

Слід також звернути увагу на те, що у згаданих статтях глави 3 старої Доктрини містились оцінки воєнно-політичної обстановки *лише навколо РБ*, оскільки така обстановка *всередині країни* вважалася стабільною та безпечною.

У новій Доктрині вже на 2,5 сторінках у 14 статтях теж у главі 3 цілком по-іншому сформульовані оцінки основних тенденцій розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, на європейському континенті, навколо Білорусі та особливо всередині країни. Важливо, що вони мають різкий, виключно антизахідний характер. Докладно зупинятися на цих оцінках немає сенсу, оскільки вони повторюють загальновідомі антиамериканські, антиєвропейські та антинаатовські наративи і штампи російських очільників та пропагандистів.

Зокрема стверджується, що США та «колективний Захід» ведуть протиборство «з іншими геополітичними центрами сили», «прагнучи зберегти свою гегемонію, ...

намагаються здійснювати контроль за ресурсами планети». Це «провокує гостру конфронтацію ... і сприяє розбалансуванню існуючих механізмів стримування та противаг у воєнній сфері». І саме вони (а не Росія!) спровокували воєнний конфлікт в Україні, який «створив осередок напруженості на кордонах» Білорусі.

Також наголошується, що «США і Велика Британія» (а не Росія!), діючи «в окупаційній логіці» (?), створюють «осередки напруженості в Європі». Зазначається, що НАТО є «інструментом експансії та сприяє встановленню американського контролю над європейським континентом» і здійснює «нічим не обґрунтоване розширення» цього Альянсу.

Відмічається «підвищення агресивності політики Польщі та країн Балтії, ... їхня активна мілітаризація» та «спроби необґрунтовано звинуватити Білорусь в ескалації обстановки». Указані держави звинувачуються у здійсненні «неприкритого втручання у внутрішні справи» РБ, спробах «зміни конституційного устрою» в ній та «приведення до влади підконтрольних Заходу політичних сил шляхом реалізації сценаріїв “кольорової революції”». Зазначається, що це «підвищує ймовірність переходу до насильницьких методів, ... провокування в Республіці Білорусь внутрішнього збройного конфлікту».

З урахуванням такої цілковито зміненої, проросійської оцінки воєнно-політичної обстановки у світі, на європейському континенті, навколо та всередині Білорусі в **новій Доктрині по-іншому визначені термін «воєнна небезпека», класифікація та пріоритети воєнних небезпек для РБ**.

У старій Доктрині воєнна небезпека розглядалась (у статті 4) як «стан *воєнно-політичної обстановки*, що характеризується інтересами, намірами, можливостями, діями держав (коаліцій держав), а також недержавних суб'єктів, включаючи терористичні та екстремістські організації, які, за певних геополітичних, воєнно-стратегічних, суспільно-політичних та економічних умов, можуть призвести до воєнного конфлікту».

У новій Доктрині воєнна небезпека вже визначається (у статті 5), як і в російській Воєнній доктрині, таким чином: «Воєнна небезпека – стан *міждержавних чи внутрішньодержавних відносин*, що характеризується інтересами, намірами, можливостями, діями держав (коаліцій держав), а також недержавних суб'єктів, які за певних геополітичних, військово-стратегічних, суспільно-політичних та економічних умов можуть призвести до воєнного конфлікту».

Тому в Білорусі стан *внутрішньодержавних відносин*, який за певних умов може призвести до *воєнного конфлікту*, відтепер віднесений до *воєнної небезпеки*. Але докладніше про це йтиметься далі.

Оскільки в статті використовуються поняття «воєнний конфлікт», «війна» та «збройний конфлікт», є сенс навести їхні визначення в новій Доктрині (у статті 5):

«...воєнний конфлікт – форма розв’язання протиріч у міждержавних чи внутрішньодержавних відносинах із застосуванням воєнної сили (засобів збройної боротьби) протиборчими сторонами, що охоплює війни та збройні конфлікти;

війна – соціально-політичне явище, яке є крайньою формою розв’язання політичних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями та соціальними групами із застосуванням воєнної сили (засобів збройної боротьби) протиборчими сторонами;

збройний конфлікт – одна з форм розв’язання внутрішньодержавних і міждержавних протиріч за допомогою обмеженого застосування засобів збройної боротьби протиборчими сторонами в межах території однієї держави (внутрішній збройний конфлікт) чи воєнної сили державами (міжнародний збройний конфлікт), за якої Республіка Білорусь не переходить до стану війни».

Зміст перелічених термінів несуттєво відрізняється від їхнього змісту, наведеного в старій Доктрині (в статті 4), а тому зупинятися на цьому недоцільно.

Визначена в новій Доктрині класифікація воєнних небезпек (у статтях 20–22) відтепер здійснюється за ступенем їхньої ескалації та характером таких небезпек. Так, воєнні небезпеки поділяються *за ступенем ескалації* за рівнями: ризику; виклику; воєнної загрози; безпосередньої загрози агресії, що є вищим рівнем воєнної загрози. У старій Доктрині воєнні небезпеки розглядалися лише за рівнями ризику і виклику та воєнної загрози.

Особливістю є також те, що в новій Доктрині конкретніше викладений зміст воєнних небезпек окремо за рівнями ризику, виклику, воєнної загрози та безпосередньої загрози агресії.

Крім того, у старій Доктрині воєнні небезпеки поділялися за характером на зовнішні та внутрішні, а зовнішні воєнні небезпеки вважалися пріоритетними, порівняно з внутрішніми. При цьому внутрішні воєнні небезпеки розглядалися за ступенем ескалації лише за рівнями ризиків і викликів, тоді як зовнішні – за рівнями ризиків, викликів та воєнної загрози.

У новій Доктрині воєнні небезпеки також поділяються за характером на внутрішні й зовнішні. Однак першими, пріоритетними серед них, визначені *внутрішні* воєнні небезпеки. Саме тому положення щодо основних потенційних внутрішніх воєнних небезпек для РБ викладені у відповідному параграфі 1 глави 4 нової Доктрини окремо за рівнями ризику, виклику та воєнної загрози. І лише після цього в параграфі 2 наво-

даються основні потенційні *зовнішні* воєнні небезпеки для РБ.

Як вдало зауважили незалежні білоруські експерти, ворог внутрішній є особисто для О. Лукашенка страшнішим за НАТО, Захід, Україну тощо [5, 6]. Адже реалізація саме внутрішніх небезпек (повстання, революції, заколоту тощо) здатна ліквідувати режим його одноосібної влади. Тому в новій Доктрині такі небезпеки не випадково віднесені до *воєнних* небезпек з метою покладання завдань з їх нейтралізації передусім на збройні сили. Добре відомо, що їм диктатори довіряють у цій справі більше, ніж спецслужбам, поліції та іншим силовим структурам.

Але про штучність віднесення до воєнних небезпек згаданих внутрішніх небезпек свідчить також зміст найперших з них, зокрема: «...пропаганда ідей, розробка планів щодо зміни чинної влади ... з використанням засобів збройної боротьби»; «поширення ідей космополітизму, апатридизму та інших, які ведуть до відмови від традиційних духовно-моральних цінностей та орієнтирів»; «здійснення агітації, що підриває довіру населення ... до військово-політичного керівництва держави та її рішень»; «переростання ворожнечі ... з ідейно-політичних переконань ... у масові заворушення».

З огляду на таку пріоритетність *воєнних* небезпек для РБ, у новій Доктрині міститься **суттєво змінена класифікація воєнних конфліктів**, які можуть бути розв’язані проти неї або до яких вона може залучатися. Нагадаємо, що в старій Доктрині вони поділялися (у статті 26), як і в російській Воєнній доктрині, на: великомасштабну війну, регіональну війну, локальну війну, міжнародний збройний конфлікт, внутрішній збройний конфлікт.

Відтепер у новій Доктрині згадані воєнні конфлікти класифікуються та пріоритетизуються по-іншому (в статті 31), поділяючись на: внутрішній збройний конфлікт; міжнародний збройний конфлікт; міждержавну війну; коаліційну війну. Тобто *в новій Доктрині внутрішній збройний конфлікт нині визначений для РБ пріоритетним та найімовірнішим*. Він може бути розв’язаний на її території з метою насильницької зміни конституційного устрою та/або територіальної цілісності держави внаслідок інспірованої ззовні діяльності терористичних та екстремістських організацій, спрямованої на дестабілізацію обстановки і загострення внутрішньополітичних протиріч, порушення національної єдності в країні (стаття 34).

Для забезпечення можливості застосування збройних сил у внутрішньому збройному конфлікті до нової Доктрини внесені окремі положення щодо застосування в ньому воєнної сили. Їх не було в старій Доктрині.

Зокрема, воєнна сила може застосовуватись у мирний час із метою недопущення дестабілізації обстановки в країні в рамках антикризового реагування,

тимчасового запровадження спеціальних правових режимів функціонування держави, локалізації осередків напруженості та збройного протистояння ворогуючих сторін, їх роз'єднання і роззброєння, вироблення взаємоприйнятних умов розв'язання протиріч на правовій основі (статті 60, 63).

У свою чергу, міжнародний збройний конфлікт може стати наслідком спроб інтернаціоналізації внутрішнього збройного конфлікту шляхом втручання інших країн (коаліцій країн) у внутрішні справи РБ під виглядом проведення «миротворчих операцій» або результатом ескалації воєнно-політичної кризи. Не виключається можливість втягування Білорусі в міжнародний збройний конфлікт унаслідок розширення осередків збройних конфліктів з території суміжних держав (стаття 36).

У цьому контексті вельми специфічним видається наведене в новій Доктрині (у статті 37) положення:

«37. Виконуючи взяті на себе союзницькі зобов'язання, Республіка Білорусь не бере участь у воєнній агресії [виділено нами. – Авт.], але визнає можливість участі в міжнародному збройному конфлікті за межами своєї території в рамках забезпечення колективної безпеки та діяльності з підтримання міжнародного миру і безпеки».

У новій Доктрині двадцять два рази вживається термін «агресія», зміст якого визначений Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюції № А/RES/3314(XXIX) від 14 грудня 1974 р. [7]. Водночас дев'ять разів використовується поняття «збройна агресія» та лише один раз, а саме у вказаній статті нової Доктрини, – поняття «воєнна агресія». Вважаємо, що за таких умов додавання до терміна «агресія» різних прикметників на кшталт «збройна», «воєнна» тощо не змінює сутність цього терміна, адже головне полягає в тому, що відповідно до згаданих положень міжнародного права Білорусь із 24 лютого 2022 р. щодо України є державою-агресором.

Відомо, що російські війська на початку повномасштабної збройної агресії наступали з півночі на Київ саме з території РБ, а також до жовтня 2022 р. завдавали з її території повітряні удари по об'єктах в Україні. Нагадаємо, що згідно з пунктом f) статті 3 згаданої Резолюції ООН актом агресії є «дія держави [у даному випадку – РБ], котра дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншій державі [у даному випадку – РФ], використовувалася цією іншою державою [РФ] для вчинення акту агресії проти третьої держави [у даному випадку – України]».

І жодним чином не можна виключати, що в майбутньому територія, військова інфраструктура та повітряний простір Білорусі знову будуть використані Росією для обстрілів українських міст і наступу російських військ на північній ділянці кордону України.

З огляду на це в новій Доктрині багато положень є голослівними, нікчемними та хибними. Ідеться, зокрема, про положення щодо неучасті РБ у воєнній агресії під час виконання взятих на себе союзницьких зобов'язань (стаття 37); дотримання непорушності кордонів і територіальної цілісності інших держав (пункт 46.2); поваги до їхньої політичної незалежності і державного суверенітету, визнання їхнього права вирішувати питання забезпечення власної національної безпеки відповідно до їхніх інтересів без заподіяння шкоди безпеці інших держав (пункт 46.3); неприпустимості розв'язання проти них агресії (частина перша статті 47).

У цьому документі є багато інших подібних прикладів невідповідності між проголошеними в ньому «миролюбними», виключно «оборонними» засадами білоруської воєнної політики та реальними діями з їх реалізації.

Тому доки на білоруській території залишатимуться російські військові бази та війська, особливо російська ядерна зброя, РБ має розглядатися як воєнний противник щодо України, який бере участь у збройній агресії проти нашої держави. До речі, нещодавно О. Лукашенко сам назвав себе «співагресором Путіна» [8].

Особливістю нової Доктрини є й те, що РБ, відповідно до положень раніше згадуваної статті 37, уперше з 1990 р. може брати участь у міжнародному збройному конфлікті за межами своєї території в рамках забезпечення колективної безпеки та діяльності з підтримання міжнародного миру та безпеки.

Міждержавною війною в новій Доктрині вважатиметься війна між Білоруссю та однією з держав (як правило, сусідньою) в межах протиборчих сторін із задіянням військового потенціалу тільки цих держав, яка зачіпатиме виключно їхні національні інтереси (територіальні, політичні, економічні тощо). Вона може бути наслідком ескалації міжнародного збройного конфлікту, а також результатом нападу іншої держави на РБ, тобто акту збройної агресії з боку іншої держави проти Білорусі (стаття 39).

Уперше в новій Доктрині вводиться нове поняття – коаліційна війна. Вона відбуватиметься між коаліціями (союзами, блоками) держав за участю РБ та вестииметься їхніми збройними силами (угрупованнями військ (сил) з рішучими воєнно-політичними цілями (стаття 5). Ця війна може бути результатом ескалації міждержавної війни або міжнародного збройного конфлікту за участю Білорусі, а також агресії проти Союзної держави [РФ та РБ], держав – членів ОДКБ з боку геополітичних центрів сили й очолюваних ними воєнних коаліцій (воєнно-політичних об'єднань). Коаліційна війна може вестися як у межах окремого регіону, так і охоплювати значну частину території світу (стаття 42).

При цьому зазначається, що в коаліційній війні протиборчі сторони переслідують рішучі воєнно-політичні цілі, спрямовані на послаблення своїх геополітичних суперників «аж до знищення їх як самостійних суб'єктів міжнародних відносин» (стаття 43), використовуючи, зокрема, весь спектр звичайних засобів ураження і погрожуючи переходом до застосування ядерного, біологічного та інших видів зброї масового ураження (стаття 44).

Видається, що термін «коаліційна війна» вигаданий у новій Доктрині не випадково, а насамперед щоб обґрунтувати можливе залучення білоруських збройних сил до безпосереднього ведення російської війни в Україні «необхідністю захисту Союзної держави від агресії коаліції західних держав». Про таку агресію вже говорять російські очільники [9] та їхні пропагандисти.

З огляду на наведені зміни у класифікації воєнних конфліктів, які можуть бути розв'язані проти РБ або до яких вона може залучатись, у новій Доктрині окремо наводяться положення стосовно застосування воєнної сили в рамках виконання її союзницьких зобов'язань та участі в діяльності з підтримання міжнародного миру і безпеки (у главі 9). У них наголошується насамперед на тому, що Білорусь у рамках виконання союзницьких зобов'язань застосовуватиме військову силу відповідно до норм міжнародного права, чинних міжнародних договорів і національного законодавства виходячи з поточної воєнно-політичної та стратегічної обстановки і можливих варіантів її розвитку.

Мінськ розглядатиме будь-які дії із застосуванням воєнної сили, спрямовані проти будь-якої з держав – учасниць Союзної держави, як зазіхання на Союзну державу загалом і вживатиме відповідних заходів у відповідь з використанням усіх сил і засобів, які є в його розпорядженні. Усі питання організації застосування військової сили в цьому випадку вирішуватимуться у складі регіонального угруповання російських та білоруських військ (сил).

Варто звернути увагу на те, що у старій Доктрині стисло викладалися лише чотири загальні цілі воєнної політики Білорусі (у статті 17):

- захист її незалежності, територіальної цілісності, суверенітету і конституційного ладу;
- забезпечення воєнної безпеки;
- зміцнення глобальної та регіональної безпеки, внутрішньополітичної стабільності в країні для запобігання воєнним конфліктам;
- розвиток воєнної організації держави, підтримка її готовності до збройного захисту в будь-яких умовах обстановки, вдосконалення форм і способів використання цієї організації.

При цьому жодним чином не передбачалося залучення РБ у рамках Союзної держави до можливої російської агресії проти будь-якої країни. Але це не вплинуло на рішення О. Лукашенка щодо участі Білорусі в розпочатій з її території 24 лютого 2022 р. російській повномасштабній збройній агресії проти України.

У новій Доктрині визначені вже сім певним чином розширених та скорегованих цілей воєнної політики РБ (у статті 49), а саме:

- забезпечення воєнної безпеки переважно за допомогою створення умов, що унеможливають виникнення воєнного конфлікту за її участю;
- гарантований збройний захист у разі збройної агресії проти Білорусі або розв'язання внутрішнього збройного конфлікту;
- підтримка обороноздатності держави, її воєнної організації та населення на рівні, що забезпечує своєчасне реагування на можливе зростання ступеня воєнної небезпеки;
- розвиток воєнної організації та її адаптація до змін у характері сучасних воєнних конфліктів, удосконалення форм і способів застосування воєнної сили;
- розвиток і зміцнення систем колективної безпеки в рамках Союзної держави, ОДКБ та СНД;
- формування нових ефективних систем глобальної та регіональної безпеки, що сприяють відновленню взаємної довіри, досягненню воєнної рівноваги сил у Європі на мінімальних рівнях оборонної достатності, припиненню воєнного протистояння та перегонів озброєнь;
- просування ініціатив щодо підтримки міжнародного миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ та ОДКБ.

Характерно, що першою ціллю воєнної політики (за пріоритетністю і новою за змістом) є «забезпечення воєнної безпеки [Білорусі] переважно за допомогою створення умов, які унеможливають виникнення воєнного конфлікту за її участю». Для її реалізації, зокрема в рамках Союзної держави, передбачено «вибудувати воєнно-стратегічні відносини з РФ для надійного стримування збройної агресії, вживати заходів щодо зміцнення єдиного оборонного простору та підтримання воєнного потенціалу цього міждержавного об'єднання на рівні, що забезпечує воєнну безпеку та збройний захист держав-учасниць» (пункт 50.1).

На нашу думку, немає сенсу предметно аналізувати згадані цілі воєнної політики РБ та положення стосовно їх реалізації, враховуючи її участь у російській повномасштабній війні проти України, бо наведені в них слова щодо «унеможливлення виникнення воєнного конфлікту за її участю» та «вибудовування воєнно-стратегічних відносин з РФ для надійного стримування агресії» не повинні вводити в оману.

Тож під час реалізації воєнної політики, здійснення в Україні оборонного планування та планування оборони рекомендується враховувати можливість нового наступу з території РБ не лише російських, а й білоруських військ, нанесення з її території повітряних ударів по об'єктах у нашій державі, у тому числі із застосуванням російської нестратегічної ядерної зброї.

У новій Доктрині істотно змінений зміст і майже *втричі збільшений обсяг положень з питань забезпечення воєнної безпеки РБ*. Вони викладені у двох параграфах і 19 статтях, тоді як у старій Доктрині – лише у п'яти статтях.

Насамперед до неї внесене вкрай важливе та небезпечне для України *положення щодо розміщення Білоруссю на власній території російської ядерної зброї* (в частині другій статті 58) без зазначення в ньому, чи буде така зброя за класом нестратегічною, стратегічною чи першою та другою водночас. Видається, що це зроблено навмисно, з метою подальшого залякування політиків і населення європейських держав загрозою виникнення нібито з їхньої вини першої та останньої для людства світової ядерної війни. У даному контексті варто нагадати таке.

Рік тому була укладена білорусько-російська угода про утримання російської нестратегічної ядерної зброї у спеціальному сховищі на території РБ [10]. Це стало черговим спільним кроком РФ та РБ з подальшої ескалації у війні проти України. На жаль, у відповідь наші західні партнери обмежилися лише оголошенням заяв щодо «засудження такого кроку Кремля» [11].

Необхідно звернути увагу на те, що як тоді, так і нині багато політиків, експертів і журналістів замість терміна «*нестратегічна ядерна зброя*» вживають термін «*тактична ядерна зброя*», вважаючи їх синонімами. Однак це є серйозною помилкою. Відомо, що згідно із Глосарієм термінів та визначень з ядерної тематики «Росія – НАТО» [12], російська *нестратегічна* ядерна зброя охоплює всю ядерну зброю, що не входить до класу *стратегічної* ядерної зброї, тобто ядерну зброю *дальністю менше 5500 км*, у тому числі:

- *тактичну* ядерну зброю дальністю до 300 км;
- *оперативну* ядерну зброю дальністю до 500 км.

За таких умов Росія може завдавати з території Білорусі удари по об'єктах в Україні, Польщі, державах Балтії та в інших країнах *нестратегічною* ядерною зброєю, а саме оснащеними ядерними боеприпасами:

- балістичними ракетами тактичного ракетного комплексу «Точка-У» (з дальністю польоту до 120 км);
- балістичними ракетами оперативно-тактичного ракетного комплексу «Іскандер-М» (з дальністю польоту до 500 км);
- крилатими ракетами оперативно-тактичного ракетного комплексу «Іскандер-К» (з дальністю польоту до 500 км);

- аеробалістичними гіперзвуковими ракетами «Кинджал» (з дальністю польоту до 2000 км).

На нашу думку, немає сенсу розглядати нанесення згаданих ударів ядерними бомбами вільного падіння російськими бойовими літаками та, тим паче, білоруськими застарілими штурмовиками Су-25. Їх проникнення вглиб території України на 100–500 км є малоімовірним, урахувавши високу ефективність нашої системи протиповітряної оборони в боротьбі з пілотованою авіацією противника. Нині російські бойові літаки такі рейди під час війни не здійснюють.

Зважаючи на сказане, **Росія здатна завдати розміщеною в РБ нестратегічною ядерною зброєю ядерні удари по об'єктах, розташованих майже на всій території України, не боячись отримати у відповідь такі самі ядерні удари по об'єктах на власній території**. І така зброя проти нашої держави є **стратегічною** та вкрай небезпечною. Можна прогнозувати, що в разі ухвалення Кремлем рішення щодо її застосування по об'єктах в Україні, це, найімовірніше, відбудеться саме з території Білорусі, яку одразу буде безпосередньо втягнуто в повномасштабну війну проти нашої держави з використанням ядерної зброї.

При цьому необхідно враховувати також те, що Україна досі утримується від нанесення превентивних ударів по російських та білоруських військових об'єктах, розташованих на території РБ. А знищення в польоті згаданих російських балістичних, крилатих та аеробалістичних гіперзвукових ракет з ядерними боеприпасами над нашою територією є дуже складною проблемою через україно обмежену кількість у Збройних Силах України сучасних засобів протиракетної оборони.

У вказаному контексті вельми цікавим для України, на наш погляд, є наведене в новій Доктрині обґрунтування рішення О. Лукашенка щодо розміщення на території РБ російської ядерної зброї (в частині другій статті 58):

«Розміщення Республікою Білорусь на власній території ядерної зброї Російської Федерації ... є вимушеною реакцією на недотримання західними країнами-гарантами умов Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням Республіки Білорусь до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму)».

Як відомо, Україна теж підписала в 1994 р. цей горезвісний Меморандум. У ньому США, Велика Британія та Росія надавали нашій державі гарантії безпеки в обмін на її ядерне роззброєння. Однак ще у 2014 р. остання з них брутально порушила його, анексувавши Крим та розв'язавши збройний конфлікт на Донбасі, а в лютому 2022 р. – повномасштабну війну проти України.

З урахуванням зазначеного, *рекомендується у відповідь на розміщення РФ та РБ російської нестратегічної ядерної зброї на території Білорусі вжити низку адекватних та «дзеркальних»/симетричних заходів.*

Передусім Україні доцільно було б укласти зі США угоду щодо утримання американської нестратегічної ядерної зброї у спеціальному сховищі на території нашої держави до її вступу до НАТО, обґрунтувавши це вимушеною відповіддю на недотримання РФ умов Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму), а також на розміщення російської нестратегічної ядерної зброї на території РБ. США, будучи одним з гарантів безпеки України за згаданим Меморандумом, завдяки здійсненню такого кроку виконали би свої відповідні зобов'язання.

Крім того, згодом варто було би побудувати на території України для зберігання вказаної американської ядерної зброї відповідне спеціальне сховище. Водночас слід також підготувати декілька українських екіпажів і бойових літаків F-16, які будуть передані Україні західними партнерами, до застосування зазначеної ядерної зброї та періодично проводити з ними відповідні військові навчання.

У новій Доктрині вперше визначені основи *підготовки* оборони Білорусі (у параграфі 2 глави 7), головні напрями яких деталізуватимуться в Плані оборони РБ.

Також уперше в ній містяться (у главі 8) положення щодо вирішення воєнних конфліктів шляхом «рішучого застосування воєнної сили з одночасним вжиттям *невоєнних заходів*, виходячи з воєнно-політичної та стратегічної обстановки, характеру розпочатого воєнного конфлікту».

При цьому докладніше, ніж у старій Доктрині, викладаються питання, пов'язані зі *збройним захистом* держави, основою якого є застосування *воєнної сили* (у статті 75). Такий захист спрямовуватиметься на відбиття нападу за допомогою сил та засобів збройної боротьби, припинення застосування воєнної сили і на безпосереднє знищення (роззброєння) противника, який завдає шкоди національним інтересам РБ (стаття 75).

У свою чергу, невоєнні заходи спрямовуватимуться на недопущення ескалації воєнних конфліктів, утруднення та припинення використання противником у них воєнної сили (засобів збройної боротьби), а також створення необхідних умов для ефективного застосування структурних компонентів воєнної організації держави в рамках збройного захисту (стаття 76).

У новій Доктрині встановлено, що основою оборони РБ є її збройний захист. Крім того, наводяться засади такого захисту (в параграфі 1 глави 8), передусім шляхи та цілі його досягнення/забезпечення у внутріш-

ньому збройному конфлікті, в міждержавній війні та в коаліційній війні. Треба ще раз звернути увагу на те, що внутрішній збройний конфлікт у даному випадку також визначений пріоритетним під час ведення збройного захисту РБ. Водночас окремо розглядаються засади реалізації невоєнних заходів під час розв'язання згаданих воєнних конфліктів (у параграфі 2 глави 8).

У новій Доктрині дещо по-іншому змістовно та ширше за обсягами, ніж у старій Доктрині, викладені положення щодо воєнної організації держави, основ управління нею, функцій та завдань її складових (у главі 10), воєнного будівництва (у главі 11), основ економічного забезпечення воєнної безпеки і збройного захисту (у главі 12), розвитку оборонного сектору економіки (у главі 13) та військово-технічного співробітництва РБ (у главі 14).

У згаданих положеннях, серед іншого, визначені (у статті 117) *пріоритети* з розроблення в довгостроковій перспективі для збройних сил та інших військ РБ таких багатофункціональних (багатоцільових) зразків (систем) озброєння і військової та спеціальної техніки:

- автоматизованих систем управління військами та зброєю;
- систем (засобів) зв'язку;
- систем (засобів) радіоелектронної розвідки, радіоелектронної боротьби, контрбатареїної боротьби;
- безпілотних авіаційних комплексів різного призначення;
- оптичних та оптико-електронних засобів, розвідувально-вогневих модулів;
- ракетної техніки та технологій;
- артилерійських систем і боєприпасів до них;
- бронетанкової техніки;
- уніфікованих (модульних) засобів мобільності;
- стрілецької зброї та боєприпасів до неї;
- систем (засобів) забезпечення інформаційної безпеки, засобів інформаційного забезпечення військ та інформаційного протидіювання;
- предметів екіпірування та спорядження військовослужбовців, індивідуальних засобів захисту.

Висновки

Підсумовуючи, слід констатувати, що в новій Воєнній доктрині РБ багато положень, які стосуються саме України, російської повномасштабної збройної агресії та війни проти нашої держави, є декларативними і пропагандистськими, а деякі з них – голосливими, нікчемними та хибними. Ідеться, зокрема, про положення щодо:

- неучасті Білорусі у воєнній агресії при виконанні взятих на себе союзницьких зобов'язань;
- дотримання нею непорушності кордонів і територіальної цілісності інших держав;

- поваги до їхньої політичної незалежності та державного суверенітету, визнання їхнього права вирішувати питання забезпечення власної національної безпеки відповідно до їхніх інтересів без заподіяння шкоди безпеці інших держав;

- неприпустимості розв'язання проти них агресії.

У цьому документі є багато інших прикладів невідповідності між проголошеними нібито «миролюбними», виключно «оборонними» засадами воєнної політики РБ та діями з їх реалізації на практиці. І тому поки на її території залишатимуться російські військові бази та війська, особливо російська ядерна зброя, РБ має розглядатись як воєнний противник щодо України, який бере участь у збройній агресії проти нашої держави.

Принциповою особливістю нової Воєнної доктрини Білорусі є визначення в ній кардинально змінених засад її воєнної політики, які посилюють наявні та створюють нові воєнні загрози для України. Насамперед це стосується можливого безпосереднього залучення білоруських збройних сил до ведення разом з російськими збройними силами «коаліційної війни» в Україні для нібито «захисту Союзної держави від агресії коаліції західних держав», у тому числі із застосуванням розміщеної на її території російської ядерної зброї.

Згадані та інші особливості нової Воєнної доктрини РБ варто враховувати під час реалізації воєнної політики України, здійснення оборонного планування та планування її оборони. Адекватною та симетричною відповіддю на загрозу застосування російської нестратегічної ядерної зброї з території РБ проти України може бути укладання зі США угоди щодо розміщення американської нестратегічної ядерної зброї на території нашої держави до її вступу до НАТО, з огляду на недотримання РФ умов Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму) та розміщення російської нестратегічної ядерної зброї на території РБ.

Перелік літератури

1. Военная доктрина Республики Беларусь [Електронний ресурс] : утверждена решением Всебелорусского народного собрания № 6 от 25 апреля 2024 г. // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=P924v0006>.

2. Военная доктрина Республики Беларусь [Електронний ресурс] : утверждена Законом Республики Беларусь № 412-З от 20 июля 2016 г. // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : <https://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11600412>.

3. Всебелорусское народное собрание [Електронний ресурс] // Официальный сайт Республики Беларусь. – Режим доступа : <https://www.belarus.by/ru/government/all-belarusian-peoples-congress>.

4. Делегаты ВНС утвердили Концепцию нацбезопасности и Военную доктрину [Електронний ресурс] // БЕЛТА. – Режим доступа : <https://www.belta.by/society/view/delegaty-vns-utverdili-kontseptsiyu-natsbezopasnosti-i-voennuju-doktrinu-630487-2024>.

5. Ленкевич И. Новая военная доктрина: враг внутренних страшнее НАТО [Електронний ресурс] / И. Ленкевич // Reformation. – Режим доступа : <https://reform.news/novaja-voennaja-doktrina-vrag-vnutrennij-strashnee-nato>.

6. Нержын Г. Вайна на чужой зямлі, злы Захад і касмапаліты. Што трэба ведаць пра новую Ваенную дактрыну [Електронний ресурс] / Г. Нержын // BELSAT. – Режим доступа : <https://belsat.eu/81221171/вайна-на-чужой-зямл-злы-захад-касмапалты-што-трэба-ведаць-пра-новую-ваенную-дактрыну>.

7. Определение агрессии [Електронний ресурс] : утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 г. // ООН. Конвенции и соглашения. – Режим доступа : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

8. Лукашенко: необходимости вступления Беларуси в боевые действия нет и не будет [Електронний ресурс] // БЕЛТА. – Режим доступа : <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-neobhodimosti-vstuplenija-belarusi-v-boevye-dejstviya-net-i-ne-budet-627607-2024>.

9. Инаугурационная речь Владимира Путина. Полный текст [Електронний ресурс] // Интерфакс. – Режим доступа : <https://www.interfax.ru/russia/959355>.

10. Хренин и Шойгу подписали документы о порядке хранения нестратегического ядерного оружия в Беларуси [Електронний ресурс] // БЕЛТА. – Режим доступа : <https://www.belta.by/society/view/hrenin-i-shojgu-podpisi-dokumenty-o-porjadke-hranenija-nestrategicheskogo-jadernogo-oruzhija-v-568450-2023>.

11. У Північноатлантичному альянсі засудили розміщення ядерної зброї РФ у Білорусі [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступа : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3861136-u-nato-zasudili-rozmisenna-adernoi-zbroi-rf-u-bilorusi.html>.

12. Глоссарий терминов и определений по ядерной тематике «Россия-НАТО» [Електронний ресурс] // НАТО. – Режим доступа : <https://www.nato.int/docu/glossary/rus-nuclear>.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-11-17

УДК 358.4

В. Г. Шостак,*кандидат технічних наук,**Державний науково-дослідний інститут авіації,***С. В. Пащенко,***кандидат технічних наук, доцент,**Державний науково-дослідний інститут авіації,***С. В. Кубарь,***кандидат технічних наук,**старший науковий співробітник,**Державний науково-дослідний інститут авіації,***О. Є. Мавренков,***доктор технічних наук,**старший науковий співробітник,**Державний науково-дослідний інститут авіації*

Розвиток авіаційної техніки авіації Збройних Сил України: ретроспектива та сьогодення, проблеми і шляхи їх розв'язання

У статті наведені основні результати ретроспективного аналізу трансформації концепції розвитку (модернізації) авіаційної техніки авіації Збройних Сил України в період від набуття незалежності країни до сьогодення, висвітлені проблемні питання цього процесу та визначені можливі шляхи їх вирішення. Показано, що основним стримуючим фактором розвитку (модернізації) авіаційної техніки авіації Збройних Сил України, є відсутність замкнених циклів виробництва фінальних зразків, передусім бойових літаків і вертольотів, а також відсутність серед національних розробників і виробників інтеграторів бортового авіаційного обладнання та озброєння, якими повинні виступати профільні конструкторські бюро. Визначено, що на передбачувану перспективу існують два основні реалістичні шляхи розвитку авіаційної техніки авіації Збройних Сил України: перший – одержання сучасних зразків, передусім тактичних багатофункціональних винищувачів, безпілотних авіаційних комплексів та ударних вертольотів, від західних країн-партнерів у рамках матеріально-технічної допомоги (ленд-лізу); другий – «глибока» модернізація наявних літальних апаратів за провідної участі західних країн-партнерів (авіаційних компаній) як інтеграторів сучасного бортового обладнання та озброєння західного виробництва.

Ключові слова: авіація, авіаційна техніка, розвиток, модернізація, концепція.

© В. Г. Шостак, С. В. Пащенко, С. В. Кубарь, О. Є. Мавренков, 2024

На сьогодні авіаційна складова збройних сил розглядається провідними країнами як основний носій бойової могутності сил оборони. Військова авіація є ключовим елементом сучасного оборонного потенціалу держави, що забезпечує стратегічну та оперативну перевагу на полі бою. Її актуальність зумовлена кількома факторами:

- швидке реагування і мобільність – авіація дає змогу оперативно реагувати на загрози, доставляти війська та вантаж у короткий термін;
- розвідка і спостереження – сучасні літаки, насамперед безпілотні, забезпечують високоточне спостереження та розвідку, що є критичним для прийняття оперативних рішень;
- ударні можливості – сучасна авіація в змозі забезпечити потужні й точні удари по стратегічних та оперативних цілях, мінімізуючи збитки для цивільного населення;
- психологічний ефект – присутність авіації має деморалізуючий вплив на противника і підтримує моральний дух своїх військ.

Розвиток військової авіації залишається пріоритетом для провідних світових держав, оскільки вона є ефективним стримуючим фактором у мирний час, а під час війни забезпечує стратегічну перевагу та сприяє ефективній обороні. Інновації в галузі літакобудування та безпілотних технологій продовжують визначати майбутнє військової авіації, роблячи її невід'ємною частиною сучасних збройних сил.

У цьому контексті авіаційна компонента Збройних Сил України (ЗСУ) за роки незалежності повинна була стати гарантом її територіальної недоторканності, визначальним фактором ефективної відсічі агресору та надійним елементом підтримки інших складових сил оборони під час ведення ними бойових дій на суші та на морі.

При цьому питанням розбудови авіації ЗСУ в частині обґрунтування програм (планів) її розвитку (розроблення, закупівлі, утримання), визначення напрямів удосконалення та раціональних варіантів модернізації авіаційної техніки (АТ), ефективних стратегій її експлуатації були присвячені численні наукові публікації, зокрема [1–20]. Однак, як показав час, потужні теоретичні напрацювання вітчизняних науково-дослідних установ украй обмежено знайшли своє втілення у практиці розроблення нових і модернізації існуючих зразків АТ.

Метою статті є ретроспективний аналіз трансформації концепції розвитку (модернізації) АТ авіації ЗСУ, висвітлення проблемних питань цього процесу та визначення можливих шляхів їх вирішення.

Питання підтримання льотної придатності та забезпечення розвитку авіації ЗСУ постало водночас із набуттям незалежності нашою Державою.

Загалом, стосовно військової авіації, на думку авторів, весь період від набуття незалежності Україною до нашого часу в ретроспективі можна умовно розподілити на чотири етапи, кожному з яких відповідає певна концепція розвитку АТ ЗСУ, зокрема «утопічна» (1995–2005), «мінімалістична» (2006–2010), «оптимістична» (2011–2021), «реалістична» (2022 р. – наш час).

«Утопічна» концепція одержала свій початок у 1995 р., коли на замовлення командування Військово-повітряних сил (ВПС) Науковий центр (НЦ) ВПС при Київському інституті ВПС розпочав дослідження щодо обґрунтування основних напрямів розвитку АТ і озброєння та розроблення пропозицій до програми модернізації АТ і озброєння ВПС ЗСУ на період до 2010 р. Надалі впродовж десяти років науковці НЦ ВПС (у подальшому – НЦ ВПС ЗСУ, НЦ Повітряних Сил ЗСУ, Державного науково-дослідного інституту авіації) провели низку науково-прикладних досліджень щодо обґрунтування та уточнення варіантів модернізації (технічних обрисів) усіх типів літальних апаратів (ЛА), які перебували на озброєнні ЗСУ, тактико-технічних вимог до їхнього нового/модернізованого обладнання та озброєння, проєктів тактико-технічних завдань (ТТЗ) на виконання дослідно-конструкторських робіт (ДКР) з їхньої модернізації тощо.

Одними зі знакових результатів такої діяльності стали затвердження Концепції модернізації авіаційної техніки Військово-повітряних сил Збройних Сил України (1999), програм модернізації літаків МиГ-29 і Су-25 та вертольоту Ми-24 (2000), Програми модернізації авіаційної техніки Військово-повітряних сил Збройних Сил України (2003).

На жаль, переважну більшість заходів цих програмних документів не було реалізовано. Серед основних причин провалу експерти тоді називали вкрай обмежене фінансування сектору оборони держави. Однак глибший аналіз процесів, які відбувались у той період, показує, що було також допущено низку принципових помилок при виборі власне стратегії розвитку (модернізації) АТ ЗСУ. Це насамперед одновекторна орієнтація на тісну співпрацю з російськими розробниками/виробниками АТ, розрахунок на подальше авторське супроводження АТ, яка перебуває на озброєнні авіації ЗСУ, з боку конструкторських бюро розробників (далі – КБ-розробників), сподівання на реалізацію спільних взаємовигідних проєктів у сфері військової авіації. Так, визначені на той час варіанти модернізації (технічні обриси) літаків тактичної авіації ЗСУ передбачали досягнення ними бойових можливостей літаків покоління 4++ за рахунок установа сучасного на той час бортового обладнання та озброєння виключно російського виробництва, а їх інтеграція на борту ЛА повинна була здійснюватися за провідної участі КБ-розробників таких літаків.

Питанням розвитку вітчизняної авіабудівної галузі увага майже не приділялася. Через відсутність замовлень з боку Міністерства оборони України підприємства втрачали свої спроможності (відплив кваліфікованих кадрів, фізичне і моральне старіння науково-експериментальної та випробувальної бази, новітні технології не створювалися та не освоювалися).

За напрямом модернізації ЛА, які перебували на той час на озброєнні авіації ЗСУ, велося активне листування з російською стороною, на регулярній основі організовувалися та проводилися робочі зустрічі, створювалися постійно діючі спільні комісії (групи), аналізувалися техніко-комерційні пропозиції з модернізації ЛА тощо. Однак уся ця «бурхлива» діяльність не мала практичного результату – АТ ЗСУ продовжувала морально та фізично старіти, втрачати відповідність вимогам сучасних воєнних конфліктів.

Західним компаніям, які виходили з пропозиціями щодо модернізації наших ЛА, у той час також пропонувалося узгодити відповідні технічні аспекти з КБ-розробниками цих ЛА, що зводило нанівець їхній інтерес до подальшого військово-технічного співробітництва.

Із часом прийшло усвідомлення того, що російська сторона навмисно затягує час, жодні спільні військово-технічні проєкти, до яких були б залучені підприємства авіаційної галузі України, ними до реалізації не планувалися, постачання обладнання та озброєння для модернізації ЛА ЗСУ не передбачалося, участь КБ-розробників у ролі інтеграторів нового обладнання та озброєння і виконавців авторського супроводження не розглядалася. Останнім варіантом співпраці, який був озвучений росіянами, була пропозиція виконання модернізації тактичних літаків авіації ЗСУ виключно силами російських підприємств на їхній базі з повною передплатою робіт. При цьому встановлювалися заздалегідь неприйнятні фінансові умови таких контрактів. Наприклад, заявлена російською стороною вартість модернізації одного літака МиГ-29 до рівня «СМТ» становила майже 14 млн дол. США.

Необхідно відзначити, що російська сторона не лише створила неможливі умови для розвитку АТ ЗСУ, а й повністю заблокувала подальше авторське її супроводження. Тому на той час зусилля були зосереджені виключно на освоєнні ремонту, імпортозаміщенні, розробленні нормативно-правової бази, яка б дозволила подальшу експлуатацію АТ ЗСУ в рамках правового поля держави.

Єдиним проєктом з удосконалення ЛА, який udało розпочати за цей період в інтересах авіації ЗСУ, була модернізація навчально-тренувального літака Л-39 силами українських підприємств. Рішення на відкриття відповідної ДКР було прийняте у 2001 р. Варіант модернізації літака Л-39 згідно із ТТЗ на виконання ДКР передбачав установа тренажерного

комплексу (БТК), який імітував би пуски авіаційних засобів ураження по наземних і повітряних цілях в умовах симуляції оперативно-тактичної обстановки під час виконання навчальних польотних завдань (до складу БТК, серед іншого, входив приймач супутникової навігаційної системи), модернізованого двигуна АІ-25ТЛШ, літакового відповідача А-511, відповідача системи держупізнання, цифрового реєстратора параметрів польоту з твердотільним накопичувачем замість САРПП-12, командної радіостанції типу Р-862, системи вимірювання, індикації та стабілізації кутів атаки літака, вдосконаленої системи електроживлення змінного струму.

Надалі в основному через проблеми з розробленням БТК цей проєкт модернізації літака Л-39 був розділений на дві черги – два варіанти: перший (частковий), який охоплював установлення обладнання, що виготовлялося серійно або мало високий ступінь завершеності розробки, та другий (повний), котрий додатково до першого варіанта дооснащувався іншим обладнанням, що потребувало значного часу на розроблення.

Літак Л-39, модернізований за першим варіантом, був прийнятий на озброєння ЗСУ у 2009 р. Тобто реалізація організаційних заходів і навіть відносно нескладних технічних рішень тривала близько восьми років. Літак Л-39, модернізований за другим варіантом, був прийнятий на озброєння ЗСУ лише у 2015 р. При цьому якщо літаків Л-39, модернізованих за першим варіантом, було поставлено близько двох десятків і вони одержали позитивні відгуки від експлуатанта, то літаків Л-39, модернізованих за другим варіантом, було поставлено тільки три одиниці, а певні експлуатаційні обмеження, пов'язані з ваговими характеристиками цього літака, зумовили негативні відгуки льотного складу щодо його використання за призначенням.

Наприкінці 2005 р. «утопічна» концепція розвитку АТ ЗСУ зазнала трансформації, спираючись на тогочасні фінансові та промислово-технологічні реалії економічного сектору України.

Період 2006–2010 рр. можна умовно вважати періодом реалізації «мінімалістичної» концепції розвитку АТ ЗСУ, метою якої була реалізація проєктів модернізації ЛА силами виключно вітчизняного потенціалу науково-дослідних установ і підприємств промисловості.

Початок реалізації «мінімалістичної» концепції розвитку АТ ЗСУ безпосередньо пов'язаний зі створенням національного нормативно-правового і нормативно-технічного базису, який надав законні повноваження визначеним центральним органам виконавчої влади та посадовим особам щодо прийняття рішень стосовно АТ авіації ЗСУ, за якою не здійснюється авторський нагляд. Провідну роль у цьому процесі відіграв Державний науково-дослідний інститут авіації, за безпосередньої участі якого були розроблені та впроваджені

базові нормативно-правові акти і нормативно-технічні документи з питань продовження ресурсних показників, ремонту й модернізації зазначеної АТ. Першим нормативно-правовим актом, що дав поштовх до розвитку АТ авіації ЗСУ в частині її модернізації, стала постанова Кабінету Міністрів України № 915 «Про забезпечення розвитку Повітряних Сил Збройних Сил» від 3 липня 2006 р., якою були визначені повноваження Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ, командувача Повітряних Сил ЗСУ щодо забезпечення справності і модернізації АТ авіації ЗСУ.

У тому самому 2006 р. були прийняті відповідні рішення на відкриття ДКР із модернізації основних типів ЛА, зокрема тактичних літаків МиГ-29, Су-25, Су-27. За досвідом проведеної ДКР із модернізації літака Л-39 модернізація зазначених тактичних літаків також передбачала поетапне виконання робіт за двома варіантами – частковим («першим») та повним («другим»).

Показовим є проєкт модернізації літака МиГ-29, який виконується в рамках ДКР товариством з обмеженою відповідальністю «Львівський авіаційний завод „ЛДАРЗ”» у співпраці з іншими підприємствами авіаційної галузі України.

Початковий технічний обрис модернізованого літака МиГ-29, що передбачав виконання робіт за двома варіантами, був затверджений рішенням заступника Міністра оборони України у 2007 р.

Перший варіант передбачав:

- модернізацію бортової радіолокаційної станції (БРЛС) з метою збільшення дальності виявлення повітряних цілей та забезпечення виявлення вертольотів у режимі «висіння»;
- розширення функціональних можливостей та покращення точнісних характеристик навігаційної системи літака за рахунок установлення супутникової навігаційної системи та інтеграції її зі штатним навігаційним комплексом літака;
- заміну штатного літакового відповідача системи управління повітряним рухом на літаковий відповідач із режимами роботи А, АС;
- доробку бортової ультракороткохвильової радіостанції під вимоги ІКАО (сітка частот 8,33/25 кГц);
- удосконалення бортових і наземних засобів контролю та реєстрації параметрів польоту, підготовки, технічного контролю, обслуговування літака та автоматизованої обробки польотної інформації.

Другий варіант додатково до першого передбачав:

- модернізацію БРЛС із метою забезпечення режимів роботи по земній поверхні та застосування керованих ракет класу «повітря – повітря» з активною радіолокаційною головкою самонаведення (ГСН);
- модернізацію системи керування зброєю для забезпечення застосування авіаційних засобів ураження (АЗУ) з телевізійними ГСН;

- заміну штатної нашоломної системи цілевказання на сучасну нашоломну систему цілевказання та індикації (НСЦІ);
- удосконалення інформаційно-керуючого поля кабіни за рахунок установа багатфункціонального індикатора (БФІ) замість штатного індикатора прямого бачення;
- установа обчислювача бойового застосування для забезпечення розрахунків параметрів та умов бойового застосування АЗУ з телевізійними ГСН, формування та виведення на БФІ та НСЦІ інформації з телевізійних ГСН;
- розширення функціональних можливостей та покращення точнісних характеристик навігаційної системи літака за рахунок установа приймача супутникової навігаційної системи та нового навігаційного обчислювача замість штатного обчислювача РСБН;
- установа бортової апаратури навігації та посадки і далекомірної бортової апаратури під вимоги ІКАО;
- доробка бортової радіостанції (заміна пульта керування із запам'ятовуючим пристроєм на програмований пульт керування з індикатором);
- установа системи аудіовідеореєстрації параметрів пілотування, прицілювання, застосування АЗУ та переговорів екіпажу;
- удосконалення наземних засобів підготовки, технічного контролю, обслуговування літака та обробки польотної інформації

У процесі виконання ДКР з'ясувалося, що окремі підприємства-співвиконавці не здатні в потрібному обсязі реалізувати технічні рішення, передбачені тактико-технічним (технічними) завданнями на виконання модернізації. Це змусило вносити зміни до цих документів, поступово обмежуючи потенційні бойові та експлуатаційні можливості модернізованого літака МиГ-29. Так, на сьогодні прийняті чотири рішення, що уточнюють варіанти модернізації літака МиГ-29, а тактико-технічне завдання на виконання ДКР з його модернізації діє з десятима доповненнями. У результаті цього вимушено відмовилися від вимог щодо:

- виявлення БРЛС вертольотів у режимі «висіння»;
- забезпечення режимів її роботи по землі та застосування керованих авіаційних ракет класу «повітря – повітря» з активною радіолокаційною головкою самонаведення;
- заміни штатної нашоломної системи цілевказання на сучасну НСЦІ.

Літак МиГ-29, модернізований за першим варіантом, був прийнятий на озброєння ЗСУ наприкінці 2009 р. Таким чином, на реалізацію проекту пішло близько трьох з половиною років. Такі порівняно стислі строки виконання ДКР пояснюються передусім тим, що головний виконавець роботи («ЛДАРЗ») на той час набув потрібного досвіду, виконуючи подібний обсяг

модернізації літака МиГ-29 в інтересах інозамовника та сформувавши потрібну кооперацію зі співвиконавцями, а технічні рішення (обладнання), заплановані до реалізації (встановлення), мали високий ступінь готовності або вже були серійними зразками, а їх установа на літак не потребувало програмної інтеграції до бортових систем і комплексів, тобто такі пристрої були відносно автономними.

Подібні технічні рішення, що не потребували глибокої інтеграції до існуючих систем (комплексів) ЛА, також були реалізовані на перших варіантах модернізації літаків Л-39, Су-25, Су-27 і вертольота Ми-24П, прийнятих на озброєння ЗСУ в період 2009–2014 рр.

Слід зауважити, що починаючи від цього періоду активізувалися контакти з питань розроблення/модернізації АТ авіації ЗСУ з провідними компаніями країн Західної Європи, Ізраїлю, Туреччини. Однак становленню повноцінного військово-технічного співробітництва заважали, як правило, політичні, фінансові, а в окремих випадках – адміністративні аспекти.

Таким чином, «мінімалістична» концепція розвитку АТ ЗСУ характеризувалася опорою виключно на національних розробників і виробників бортового обладнання і виконавців робіт з модернізації ЛА, а відсутність досвіду, обмежені конструкторські і технологічні можливості національних підприємств, проблеми їх державного фінансування змушували обмежувати обсяг модернізації за принципом «усе, що можемо, – за мінімальні кошти». Характерною ознакою закінчення періоду дії цієї концепції можна вважати прийняття на озброєння ЗСУ літаків і вертольотів, модернізованих за першими варіантами з мінімально доступними обсягами технічних нововведень.

Слід зауважити, що від цього часу входить у практику підхід до фінансування робіт з розроблення/модернізації АТ, за яким державне фінансування певних («другорядних») ДКР передбачається, як правило, тільки на етапі державних випробувань дослідного зразка, а інші попередні етапи ДКР пропонується фінансувати виконавцями робіт за власні обігові кошти підприємств. Такий вимушений крок, пов'язаний передусім з обмеженим фінансуванням сектору оборони держави, у подальшому негативно позначиться на строках виконання ДКР, а окремі з них так і залишаться «замороженими».

Наступний етап розвитку АТ ЗСУ в період 2011–2021 рр. можна умовно назвати «оптимістичною» концепцією, яка передбачала подальше нарощування бойових можливостей ЛА, модернізованих за першими варіантами, до обсягів других варіантів, шляхом упровадження складніших технічних рішень, що потребували більше часу для необхідного конструкторського і технологічного опрацювання та передбачали складніший рівень інтеграції нового обладнання до бортових систем (комплексів) ЛА.

На жаль, за цей період за другим варіантом модернізації були завершені роботи лише на літаку Л-39. Таким чином, ДКР із модернізації літака Л-39 загалом тривала 14 років! Інші ДКР із модернізації основних типів ЛА за другими варіантами на сьогодні перебувають на різних етапах ДКР, і їх загалом не завершено або навіть не відкрито. Такі тривалі строки виконання ДКР пояснювалися неритмічним державним фінансуванням проєктів і відсутністю досвіду виконання запланованих робіт.

У цей період до ЗСУ доволі активно постачалися ЛА, модернізовані за першими варіантами – загалом близько 50 таких літаків.

У цей період також свої пропозиції з модернізації українських військових ЛА активно надавали провідні іноземні компанії, серед яких SAGEM, Thomson, Daimler-Benz-Aerospacе, ELTAM, Israel Aerospace Industries тощо. Були обґрунтовані варіанти «глибокої» модернізації бойових літаків, що передбачали їх оснащення сучасними бортовими багатофункціональними радіолокаційними комплексами, засобами бортового захисту, системами озброєння західного виробництва з метою доведення їхніх бойових можливостей до рівня багатофункціональних винищувачів покоління 4+. Але, знову ж таки, далі паперових проєктів справа поки що не зрушила.

Можна вважати, що період «оптимістичної» концепції завершився з початком російської агресії у 2022 р., коли кардинально змінилися пріоритети фінансування родів (видів) сил ЗСУ, а основні зусилля авіації ЗСУ були спрямовані на відновлення та підтримання справності (боєготовності) існуючої АТ.

І, нарешті, період розвитку АТ ЗСУ, який умовно можна назвати «реалістичним» і який розпочався після повномасштабного вторгнення російського агресора на територію України, безпосередньо пов'язується з реалізацією заходів з удосконалення АТ, передусім тактичних літаків типу МиГ-29, Су-27 і Су-24М, у рамках надання Україні матеріально-технічної допомоги від країн-партнерів. У надзвичайно короткий термін такі літаки були дообладнані пристроями для застосування сучасних високоточних авіаційних засобів ураження, насамперед протирадіолокаційних авіаційних ракет типу HARM, крилатих авіаційних ракет типу Storm Shadow, коригованих авіаційних бомб типу JDAM-ER та AASM Hummer, а також некерованих авіаційних ракет типу Zuni, Hydra. Ефективність такої модернізації була підтверджена результатами повітряних ударів по ворогу.

На жаль, підприємства та науково-дослідні установи України були залучені не до всіх зазначених робіт, а власне роботи з модернізації літаків виконувалися здебільшого виключно представниками західних компаній з використанням комплектуючих та обладнання власного виробництва.

Такий вимушений крок, який іде у розріз з довоєнною стратегією модернізації АТ авіації ЗСУ, коли основною висувалася вимога виконання робіт на потужностях національного виробника з максимальним залученням науково-технічного та виробничого потенціалу авіаційної галузі України, пов'язується насамперед з важким становищем, у якому опинилася наша держава та її Збройні Сили з початком російської агресії, коли потребу в нарощуванні бойових можливостей авіації необхідно було задовольнити в мінімально можливих строках.

Утім, на сьогодні Україна ще має доволі потужний науково-технічний та виробничий потенціал авіаційної галузі. Як відомо, після розпаду СРСР на території України залишилася значна частина організацій і підприємств, які працювали в інтересах цивільної та військової авіації (близько сорока підприємств / науково-дослідних інститутів / науково-виробничих об'єднань колишнього Міністерства авіаційної промисловості та Міністерства цивільної авіації, одинадцять авіаремонтних заводів і баз колишнього Міністерства оборони СРСР). Однак особливістю їхнього функціонування була відсутність замкнених циклів розроблення та виробництва АТ і озброєння на території України, а умовою ефективної діяльності була тісна кооперація з підприємствами колишнього СРСР.

При цьому переважна більшість національних підприємств авіаційної галузі була зосереджена в цивільному секторі, де центральне місце посідали Авіаційний науково-технічний комплекс (АНТК) «Антонов» як розробник транспортних і пасажирських літаків, а також Київський державний авіаційний завод та Харківське державне авіаційне виробниче підприємство як виробники зазначених літаків, плюс Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» та акціонерне товариство «Мотор Січ» як, відповідно, розробник і виробник авіаційних двигунів.

За роки незалежності були здійснені організаційно-технічні заходи, що передбачали збільшення обсягу робіт (послуг) існуючих авіаційних підприємств в інтересах розвитку (модернізації) військової авіації. І якщо авіаремонтні заводи з певними труднощами та обмеженнями змогли взяти на себе роль виконавців робіт з модернізації ЛА, що перебувають на озброєнні ЗСУ, та подальшого їх авторського супроводження, то цивільні підприємства, насамперед АНТК «Антонов» (на даний час – АТ «Антонов»), суттєвих успіхів не досягли.

Характерним прикладом є проєкт розроблення військово-транспортного літака Ан-70. Безумовно, значною заслугою підприємства «Антонов» є той факт, що колись спільний українсько-російський надскладний проєкт був завершений ним самотужки. Але, будьмо відверті, і до сьогодні літак Ан-70 не є повноцінною

«військовою» машиною, оскільки був прийнятий на озброєння з певними обмеженнями умов його експлуатації та відсутністю окремих бортових систем (комплексів), критичних для його застосування в умовах ведення бойових дій. Була також надія, що реалізація іншого проєкту в інтересах Міністерства оборони України – створення середнього військово-транспортного літака Ан-178, дасть змогу адаптуватися підприємству «Антонов» до особливостей АТ військового призначення, але з початком російської агресії цей процес розтягнувся на невизначений час.

Що стосується розроблення (модернізації) бойових ЛА, то можемо констатувати, що з науково-технічним та виробничим потенціалом, який залишається в Україні на передбачувану перспективу, без техніко-технологічної та фінансової допомоги західних провідних авіабудівних компаній країн-партнерів реалізувати такі проєкти буде надскладно. Максимум, на що можна розраховувати, це завершення робіт з модернізації бойових ЛА за повними (другими) варіантами. Зрозуміло, що очікуване при цьому розширення бойових можливостей існуючих ЛА не дасть їм змоги набути властивостей багатофункціональних винищувачів покоління 4+ у повному обсязі, а отже, постає питання доцільності такої модернізації.

Реалізація варіантів «глибокої» модернізації, за якими існуючі бойові ЛА зможуть набути властивостей багатофункціональних винищувачів покоління 4+, потребує глибокої інтеграції нового бортового обладнання та озброєння, що планується до встановлення, до існуючих систем (комплексів) ЛА. Як показує досвід, повноцінно таку інтеграцію можуть здійснювати КБ-розробники ЛА у співпраці з розробниками обладнання та озброєння, що планується до встановлення. Відсутність таких інтеграторів обладнання для бойових ЛА в Україні є однією з основних причин, через яку до цього часу не вдалося реалізувати проєкти їх «глибокої» модернізації.

Окремий напрям розвитку авіації ЗСУ – постачання (закупівля) нових сучасних зразків АТ закордонного виробництва. Спроби реалізації відповідних заходів одержали своє відображення в кількох державних цільових оборонних програмах розвитку ОВТ, прийнятих у період до початку російсько-української війни. Зокрема, планувалася закупівля ізраїльських розвідувальних безпілотних авіаційних комплексів (БПАК), літаків-штурмовиків Су-25КМ Scorpion (ізраїльсько-грузинський проєкт модернізації літака Су-25), китайських навчально-тренувальних / навчально-бойових літаків типу L-15. Із цих програмних заходів був реалізований лише проєкт закупівлі ізраїльського тактичного розвідувального БПАК поля бою Bird Eye 400 у 2008 р. та оперативного-тактичного розвідувально-ударного Bayraktar TB2 у 2019 р. Можна стверджува-

ти, що інші заходи не були реалізовані через відсутність реальної зацікавленості військового керівництва та відповідного фінансування зазначених проєктів.

З початком російсько-української війни та створенням коаліції країн-партнерів України з'явилася реальна можливість одержання сучасних зразків АТ західного виробництва, передусім тактичних багатофункціональних винищувачів, БПАК, вертольотів. Так, знаковим проєктом, що реалізується сьогодні, є постачання літаків F-16, які, як очікується, суттєво підвищать бойовий потенціал тактичної авіації Повітряних сил ЗСУ [21]. Також знаковою подією є передача шведською стороною двох літаків дальнього радіолокаційного виявлення та управління ASC 890, здатних у взаємодії з літаками F-16 значно розширити бойові можливості останніх. Крім цього, західними партнерами активно здійснюється постачання БПАК різних класів і цільового призначення і транспортно-десантних вертольотів для сил оборони України, а також заявлено про можливість постачання в найближчій перспективі французьких багатоцільових винищувачів Mirage-2000-5 [22].

Таким чином, на передбачувану перспективу існують два основні реалістичні шляхи розвитку АТ авіації ЗСУ, які треба впроваджувати одночасно [23]:

- перший – одержання сучасних зразків АТ, передусім тактичних багатофункціональних винищувачів, БПАК, ударних вертольотів, від західних країн-партнерів у рамках міжнародної технічної допомоги або ленд-лізу;
- другий – «глибока» модернізація наявних ЛА за провідної участі західних країн-партнерів (авіаційних компаній) як інтеграторів нового бортового обладнання та озброєння західного виробництва.

Необхідно відмітити, що на сьогодні зазначені шляхи розвитку АТ авіації ЗСУ не просто є програмними заходами планувальних документів з питань розбудови ЗСУ, а активно втілюються на практиці завдяки плідній співпраці з країнами-партнерами. Підтвердженням цьому є ефективне нанесення повітряних ударів українськими літаками тактичної авіації, модернізованими для застосування високоточних далекобійних авіаційних засобів ураження західного виробництва [24].

Основою успішної реалізації зазначених шляхів бачиться обопільна політична воля та зацікавленість (бажання) кожної зі сторін у реалізації конкретних проєктів. При цьому, як показала практика, фінансові й технічні (технологічні) питання реалізації таких проєктів в умовах війни відсуваються на другий план завдяки розумінню того, що поразка України у війні з російським агресором несе небезпеку повномасштабної війни, в тому числі ядерної, для всього західного світу демократичних країн.

Передумовою успішної реалізації зазначених шляхів є поглиблення міжнародних зв'язків з країнами-партнерами в рамках укладання безпекових міждержавних угод, тісна взаємодія з провідними авіабудівними західними компаніями в рамках плідного військово-технічного співробітництва.

Перелік літератури

1. *Финадорин Г. А.* Методологические аспекты формирования Программы развития военной авиации / Г. А. Финадорин, А. В. Харченко, А. В. Самков // Труды НЦ ВВС. – 1997. – Вып. 1. – С. 77–87.
2. *Самков О. В.* До питання вибору оптимального варіанта модернізації бойового літального апарату / О. В. Самков, О. Є. Мавренков, О. Д. Мельник // Зб. наук. праць ЦНДІ ОВТ ЗСУ. – 2000. – Вип. 9. – С. 95–100.
3. *Чадюк В. О.* Про врахування залишкової вартості літака при визначенні доцільності його модернізації / В. О. Чадюк // Зб. наук. праць НЦ ВПС України. – 2001. – Вип. 4. – С. 60–63.
4. *Леженін С. І.* Системний аналіз проблеми модернізації бойової авіаційної техніки та критерії прийняття рішення на її проведення в умовах України / С. І. Леженін // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2007. – Вип. 3 (10). – С. 89–93.
5. *Харченко О. В.* Концепція підтримання справності, безздатності та бойового потенціалу старіючого парку авіаційної техніки Повітряних Сил ЗС України до 2025 року / О. В. Харченко, С. В. Пащенко, В. М. Паутинка // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2007. – Вип. 6 (13). – С. 6–11.
6. *Мавренков О. Є.* Багатокритеріальна оптимізація при виборі раціональних варіантів модернізації літаків військового призначення / О. Є. Мавренков, В. І. Улізько // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2006. – Вип. 2 (9). – С. 160–165.
7. *Онищенко С. І.* Концепція підтримання справності та бойового потенціалу парку авіаційної техніки авіації Повітряних Сил Збройних Сил України на період до 2025 р. / С. І. Онищенко, В. В. Самулєв, О. В. Харченко // Наука і оборона. – 2011. – № 4. – С. 31–34.
8. *Methodological aspects of aeronautical system upgrade [Електронний ресурс] / A. Samkov, G. Suslova, V. Litvinenko, Y. Zakharchenko // Aviation. – 2010. – Vol. 14, No 4. – P. 104–111. – Режим доступу : <https://doi.org/10.3846/aviation.2010.16>.*
9. *Project management of aeronautical system upgrade in uncertain conditions [Електронний ресурс] / A. Samkov, G. Suslova, V. Litvinenko, Y. Zakharchenko // Aviation. – 2011. – Vol. 15, No 3. – P. 69–75. – Режим доступу : <https://doi.org/10.3846/16487788.2011.625148>.*
10. *Омельянчук В. П.* До питання обґрунтування раціональних шляхів переозброєння Збройних Сил України на нову авіаційну техніку / В. П. Омельянчук, О. В. Харченко, О. Є. Мавренков // Наука і оборона. – 2011. – № 1. – С. 32–38.
11. *Мавренков О. Є.* Науково-методичний підхід до визначення раціональних варіантів програмних заходів з оснащення авіації збройних сил літальними апаратами / О. Є. Мавренков, В. В. Логінов, В. В. Войтенко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2013. – № 1 (10). – С. 46–49.
12. *Пащенко С. В.* Система управління ризиками програм оновлення авіаційної техніки авіації Збройних Сил України / С. В. Пащенко, О. Є. Мавренков // Наука і оборона. – 2014. – № 2. – С. 40–44.
13. *Харченко О. В.* Шляхи глибокої модернізації та переозброєння авіаційної техніки Збройних Сил України / О. В. Харченко, С. В. Пащенко // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2014. – Вип. 10 (17). – С. 6–15.
14. *Харченко О. В.* Глибока модернізація та переозброєння авіації Збройних Сил України – вимога часу / О. В. Харченко, С. В. Пащенко // Наука і оборона. – 2015. – № 1. – С. 40–47.
15. *Мавренков О. Є.* Методичний підхід до оцінювання техніко-технологічної реалізованості варіантів модернізації бойових літальних апаратів / О. Є. Мавренков // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2015. – Вип. 11 (18). – С. 83–93.
16. *Харченко О. В.* Проблемні питання експлуатації, розвитку та модернізації авіаційної техніки Збройних Сил України в умовах особливого періоду / О. В. Харченко, С. В. Пащенко // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2015. – Вип. 11 (18). – С. 6–10.
17. *Мавренков О. Є.* Методичні аспекти формування раціональних варіантів модернізації літальних апаратів з урахуванням їх техніко-технологічної реалізованості / О. Є. Мавренков, О. В. Карпенко // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2018. – Вип. 14 (21). – С. 38–43.
18. *Харченко О. В.* Система підтримання справності та забезпечення розвитку авіації Збройних Сил України / О. В. Харченко, С. В. Пащенко, О. Є. Мавренков // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2019. – Вип. 15 (22). – С. 9–17.
19. *Пащенко С. В.* Методичне забезпечення вибору раціональних шляхів оснащення Збройних Сил України перспективними літальними апаратами / С. В. Пащенко, С. В. Кубарь, О. Є. Мавренков // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2019. – Вип. 15 (22). – С. 39–44.
20. *Харченко О. В.* Концептуальні засади подальшого розвитку авіації Збройних Сил України / О. В. Харченко, С. В. Пащенко // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2020. – Вип. 16 (23). – С. 6–11.
21. *Аксьонов П.* ВВС встановила, які саме F-16 може отримати Україна. І чим вони допоможуть на фронті [Електронний ресурс] / П. Аксьонов // BBC News Україна. – Режим доступу : <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cz55m2l mjg3o>.
22. *Черновол К.* Франція передасть Україні винищувачі Mirage 2000: Forbes вказало на їхні особливості [Електронний ресурс] / К. Черновол // УНІАН. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/weapons/mirage-2000-5-shcho-zalitaki-peredast-franciya-ukrajini-12658782.html>.
23. *Шостак В. Г.* Методологічні аспекти технічного оновлення авіації Збройних Сил України [Електронний ресурс] / В. Г. Шостак, С. В. Пащенко // Зб. наук. праць ДНДІА. – 2023. – Вип. 19 (26). – С. 7–14. – Режим доступу : <https://doi.org/10.54858/dndia.2023-19-1>.
24. *Козацький С.* Storm Shadow в Україні: перший місяць ударів по ворогу британськими крилатими ракетами [Електронний ресурс] / С. Козацький // Militarnyi. – Режим доступу : <https://mil.in.ua/uk/articles/storm-shadow-v-ukrayini-pershij-misyats-udariv-po-vorogu-brytanskymy-krylatymy-raketamy/>.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-18-28

УДК 614.2:355.415.6

В. О. Жаховський,*кандидат наук з державного управління, доцент,
Науково-дослідний інститут проблем військової
медицини Української військово-медичної академії,***В. Г. Лівінський,***кандидат медичних наук,
Науково-дослідний інститут проблем військової
медицини Української військово-медичної академії*

Нормативно-правові та доктринальні засади військової охорони здоров'я і медичного забезпечення Збройних Сил України

У статті досліджено стан і перспективи розвитку системи нормативно-правових актів, доктринальних і керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення Збройних Сил України, в якій виокремлюються чотири рівні. Проаналізовано зміст основних нормативно-правових актів, доктринальних і керівних документів, а також проекти нових документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення Збройних Сил України. Установлено, що зазначені документи потребують регулярного перегляду, уточнення і вдосконалення з урахуванням набутого досвіду та реальних змін характеру й порядку ведення операцій (бойових дій). Стверджується, що поряд з опрацюванням доктринальних і керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення Збройних Сил України нарізла необхідність удосконалення законодавчої бази з питань охорони здоров'я військовослужбовців.

Ключові слова: охорона здоров'я військовослужбовців, медичне забезпечення, доктринальні документи, керівні документи, Збройні Сили України.

© В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський, 2024

Постановка проблеми. Функціонування системи охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення Збройних Сил України (ЗСУ) та інших складових Сил оборони врегульоване системою нормативно-правових актів, доктринальних і керівних документів, яка відповідно до вимог часу постійно розвивається й удосконалюється.

З метою визначення єдиних поглядів на перелік і взаємозв'язок доктринальних і керівних документів з питань управління, застосування, підготовки та забезпечення ЗСУ ще у 2012 р. наказом Генерального штабу Збройних Сил України запроваджено Систему оперативних стандартів Збройних Сил України (Систему документів з питань управління, застосування, підготовки та забезпечення), яка передбачала впорядкування й систематизацію керівних документів, що застосовуються у сфері діяльності ЗСУ як у мирний час, так і в особливий період [1].

Відповідно до цієї Системи оперативних стандартів за напрямом медичного забезпечення було передбачено опрацювання, введення в дію та використання у ЗСУ Керівництва з медичного забезпечення Збройних Сил України в мирний час та Настанови з медичного забезпечення Збройних Сил України на особливий період.

У процесі опрацювання зазначених та інших керівних документів з питань медичного забезпечення військ (сил) була створена власна система нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, в основу якої покладені принципи формування та ієрархічної побудови системи доктринальних документів збройних сил держав – членів НАТО [2, с. 47] (рис. 1).

Найвищий рівень ієрархії – основні принципи та керівні документи з питань тилового забезпечення, прийняті на найвищому рівні: РО(2010)0169 Стратегічна концепція Північноатлантичного союзу та С-М(2011)0022 Політичні керівні вказівки.

Другий рівень – комплект документів Комітету НАТО з тилового забезпечення: МС 0319 Принципи і політика тилового забезпечення НАТО, МС 0326/4 Принципи і політика НАТО з медичного забезпечення тощо.

Третій рівень – ключові доктрини НАТО з тилового забезпечення (союзницькі видові публікації): АJP-4 Доктрина з тилового забезпечення Об'єднаних збройних сил (ОЗС) НАТО, АJP-4.4 Доктрина з перевезень і транспорту ОЗС НАТО, АJP-4.10 Доктрина з медичного забезпечення ОЗС НАТО та інші.

Четвертий рівень – публікації з тилового забезпечення (ALP), які є допоміжними документами стосовно доктрини багатонаціонального тилового забезпечення, в яких висвітлюється тилове забезпечення видів збройних сил, зокрема ALP-4.1 Тилове забезпечення

Рис. 1. Ієрархія нормативних документів НАТО

багатонаціональних військово-морських сил, ALP-4.2 Доктрина тилового забезпечення сухопутних військ, ALP-4.3 Доктрина та процедури тилового забезпечення повітряних сил, а також додаткові медичні доктрини: AMedP-1 Медичне планування, AMedP-2 Медична евакуація тощо.

П'ятий рівень – додаткові медичні доктрини та угоди зі стандартизації щодо технічних прийомів, методик і процедур тилового забезпечення, керівні документи з планування тилового забезпечення тощо, в яких викладається деталізований порядок дій з того чи іншого виду тилового забезпечення.

Належність доктринальних документів до певного ієрархічного рівня зумовлена поширенням його повноважень та роллю в загальній системі впорядкування окремих питань діяльності та забезпечення військ.

Питання розроблення нормативної бази діяльності медичної служби ЗСУ та стандартизації медичного забезпечення військ (сил) за досвідом збройних сил держав – членів НАТО досліджували свого часу науковці М. І. Бадюк, О. О. Микита, А. М. Губар, Д. В. Ковида [3–5], а також автори цієї статті та інші [6–8]. Було опрацьовано низку керівних документів за окремими напрямками діяльності медичної служби та медичного забезпечення військ (сил), робилися перші спроби їх систематизації, проте системи нормативно-правових, доктринальних і керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони на той час сформовано ще не було.

З початком збройної агресії РФ проти України у 2014 р., а особливо після затвердження Урядом у 2018 р. Воєнно-медичної доктрини України [9], яка стала основою для розроблення інших (нижчого рівня) документів з питань військової охорони здоров'я та медичного забезпечення військ (сил) [10–12], активізува-

лися роботи щодо їх опрацювання. Фактично в період 2014–2024 рр. був розроблений необхідний комплект документів з означеного питання, який дав змогу сформувати цілісну систему нормативно-правових, доктринальних і керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони.

Мета статті – дослідження стану й розвитку системи нормативно-правових, доктринальних і керівних документів з питань охорони здоров'я військово-службовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони.

Викладення основного матеріалу

Задекларований Україною зовнішньополітичний курс на пріоритетність набуття членства в НАТО передбачає поглиблення співробітництва у військовій сфері з Північноатлантичним альянсом з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій організації [13, 14]. Із цією метою створюється система керівництва Силами оборони та військового управління у ЗСУ на основі принципів і стандартів, прийнятих державами – членами НАТО. Зазначене повною мірою стосується як загалом ЗСУ та інших складових Сил оборони, так і систем їхнього медичного забезпечення.

За роки, що минули від часу затвердження Системи документів з питань управління, застосування, підготовки та забезпечення ЗСУ [1], у Медичних силах Збройних Сил України (далі – Медичні сили) розроблено систему нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, яка за ієрархічною структурою та наповненням відповідає структурі доктринальних і керівних документів збройних сил держав – членів НАТО з питань медичного забезпечення військ [15, 16] (рис. 2).

Відповідно до наведеної структури та ієрархії доктринальних і керівних документів з питань медичного забезпечення збройних сил держав – членів НАТО та з урахуванням вітчизняного законодавства з питань охорони здоров'я в Медичних силах створено систему нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, в якій також можна виокремити чотири рівні (рис. 3), а саме загальнодержавний рівень, рівень Сил оборони, рівень ЗСУ та рівень Медичних сил.

Загальнодержавний рівень системи нормативно-правових, доктринальних і керівних документів з питань військової охорони здоров'я та медичного забезпечення ЗСУ й інших складових Сил оборони представлений Воєнно-медичною доктриною України,

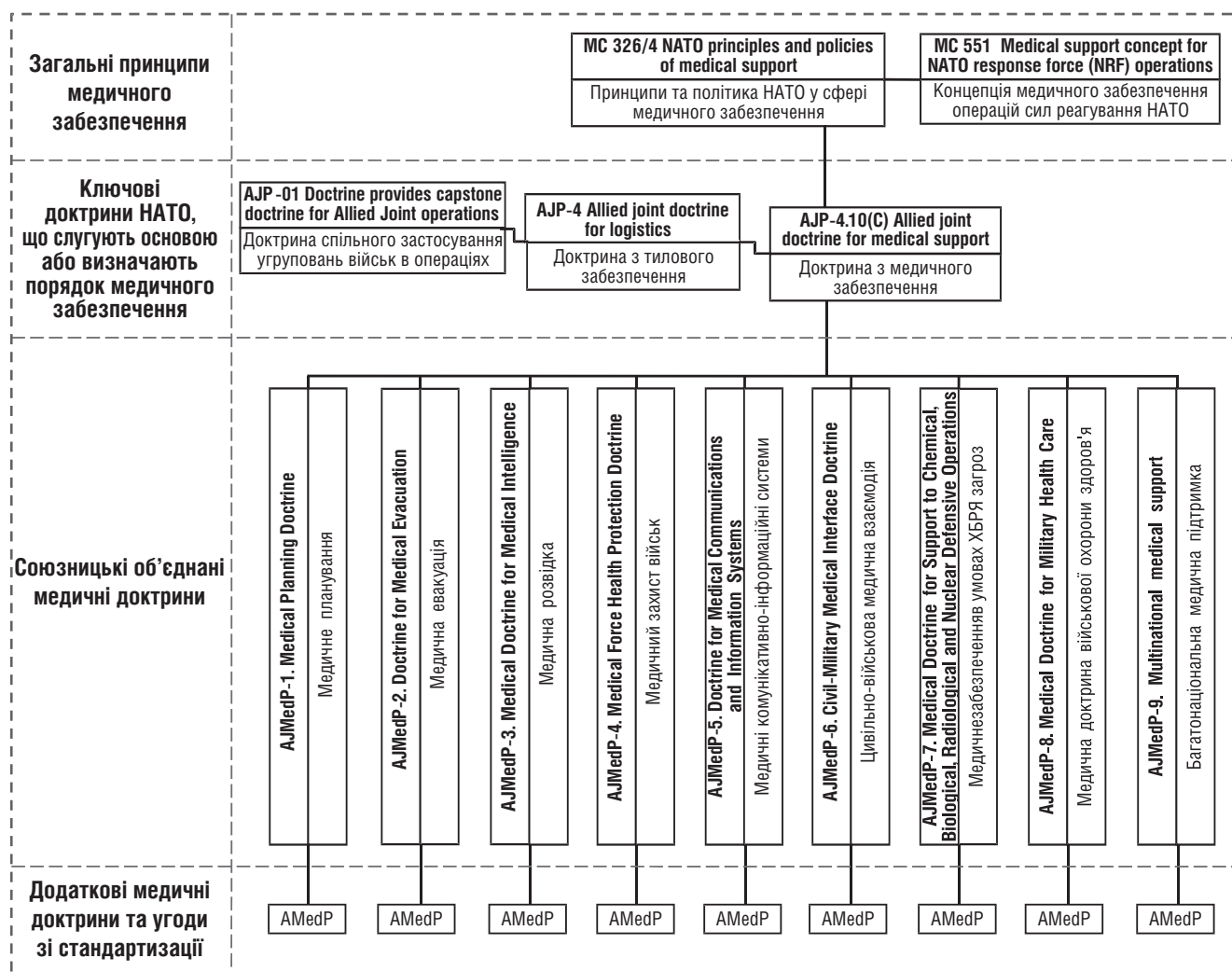

Рис. 2. Ієрархічна структура керівних документів НАТО з питань медичного забезпечення

затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 910 від 31 жовтня 2018 р. [9].

Воєнно-медична доктрина України враховує положення Конституції України, вітчизняного законодавства з питань охорони здоров'я, національної безпеки та оборони держави. Місце та роль Воєнно-медичної доктрини України в системі законодавчих і нормативно-правових актів держави з питань військової охорони здоров'я показані на *рисунку 4*.

Воєнно-медична доктрина України – це політичний загальнодержавний документ, який визначає основні засади формування системи охорони здоров'я військовослужбовців та стосується, крім складових Сил оборони, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, промислових потужностей, освітнього та наукового потенціалу держави. Особлива увага в Доктрині приділяється налагодженню в особливий період співпраці Медичних сил

ЗСУ і медичних служб інших складових Сил оборони із системою охорони здоров'я держави.

Воєнно-медична доктрина України – це сукупність поглядів, науково обґрунтованих принципів, єдиних організаційних вимог щодо організації медичного забезпечення ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Доктрина визначає мету, принципи, організаційні основи системи охорони здоров'я військовослужбовців, повноваження та відповідальність за її реалізацію, фінансове та ресурсне забезпечення, наукове супроводження військової охорони здоров'я, розв'язання проблем військової медицини, а головне – відповідальність держави та органів виконавчої влади за розвиток системи охорони здоров'я військовослужбовців і забезпечення її спроможностей у воєнний час.

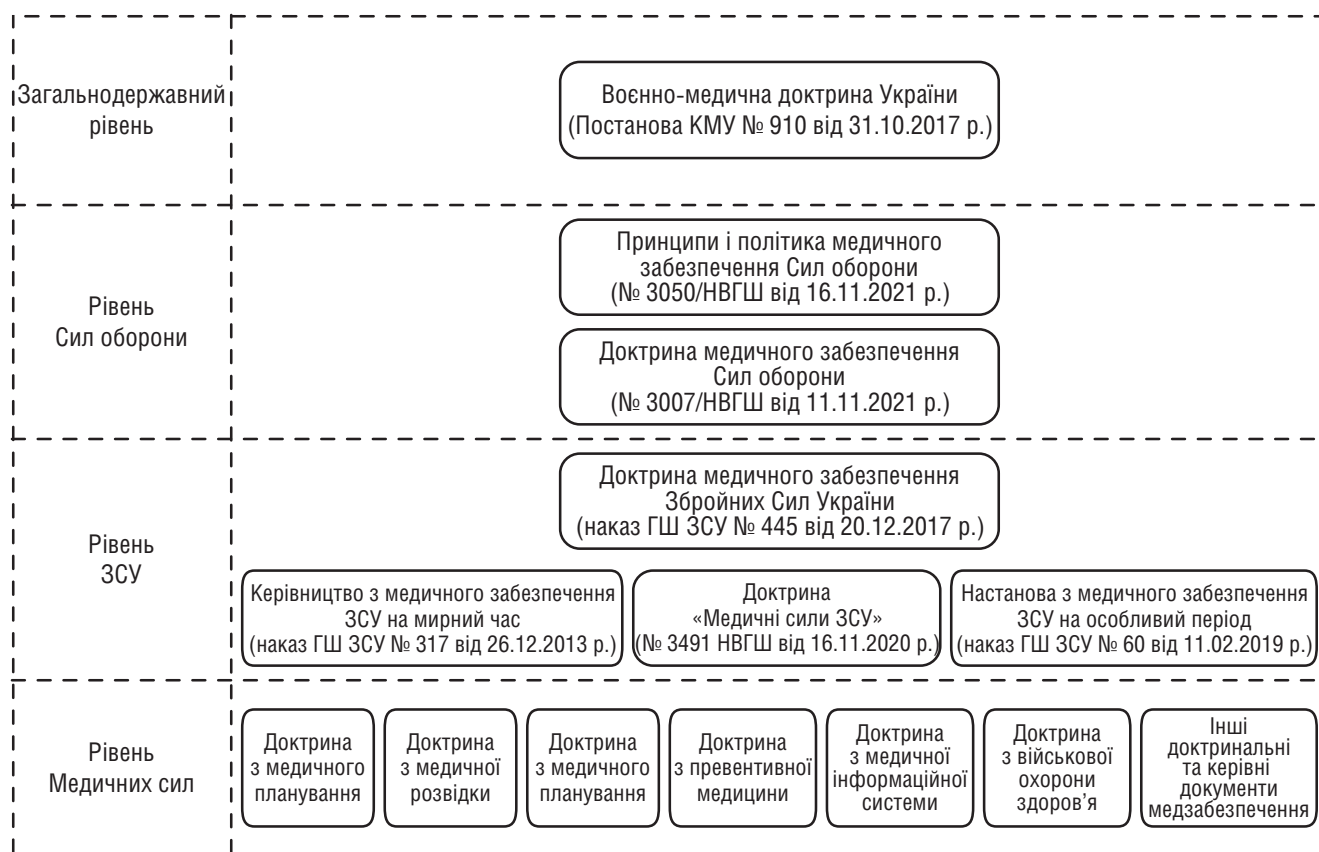

Рис. 3. Система нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони

Метою Доктрини є збереження життя і здоров'я військовослужбовців через досягнення максимальної ефективності їхнього медичного забезпечення шляхом об'єднання спроможностей та зусиль військово-медичних служб і системи охорони здоров'я цивільного населення, а також завчасної підготовки системи охорони здоров'я держави до надання медичної допомоги військовослужбовцям під час дії особливого періоду, надзвичайного стану та інших кризових ситуацій.

Під час опрацювання та погодження проекту Доктрини передбачалося, що після її затвердження буде розроблена й затверджена Державна цільова програма розбудови військової охорони здоров'я, однак це реалізовано не було. Водночас існує можливість реалізації її положень шляхом включення відповідних розділів стосовно розвитку системи медичного забезпечення військ (сил) до складу двох державних програм, які періодично розробляє Міністерство оборони України, зокрема Державної програми розвитку Збройних Сил України та Державної програми розвитку озброєння та військової техніки.

Визначені Доктриною мета, принципи, організаційні основи системи охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових

Сил оборони не втратили своєї актуальності та значущості, водночас деякі її положення досі залишаються нереалізованими.

Рівень доктринальних документів Сил оборони представлений двома документами, розробленими відповідно до доктринальних документів з медичного забезпечення збройних сил держав – членів НАТО з урахуванням національного законодавства з питань охорони здоров'я та оборони держави і затвердженими Головнокомандувачем Збройних Сил України, зокрема Принципами і політикою медичного забезпечення Сил оборони та Доктриною з медичного забезпечення Сил оборони.

Принципи і політика медичного забезпечення Сил оборони (далі – Принципи і політика) [17] визначають загальні принципи охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, які мають на меті досягнення максимальної ефективності діяльності їхніх військово-медичних служб під час виконання спільних завдань у мирний час та оборони держави в особливий період, а також слугують основою для розроблення доктринальних і керівних документів з питань медичного забезпечення всіх складових Сил оборони.

Рис. 4. Місце та роль Воєнно-медичної доктрини України в системі законодавчих і нормативно-правових актів держави з питань військової охорони здоров'я

Принципи і політика враховують сучасні досягнення медицини та визначають основні принципи охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення військ (сил) (оперативні принципи), а також містять концептуальні положення щодо медичного забезпечення військ (сил), які мають використовуватися під час розроблення національних доктрин, концепцій, планів і процедур. Крім того, їхні положення мають ураховуватися під час прийняття оперативних рішень щодо медичного забезпечення військ (сил) у мирний і воєнний час, включаючи миротворчі та гуманітарні операції, місії примушування до миру тощо.

Документ містить чотири основні частини (розділи), які визначають основні принципи військової охорони здоров'я та медичного забезпечення військ (сил), загальні положення (політику) медичного забезпечення, організацію медичного забезпечення військ (сил), окремі питання медичного забезпечення, а також прикінцеві положення.

Затвердження єдиних Принципів і політики дає можливість побудувати медичні служби всіх складових Сил оборони на загальних організаційних засадах за модульним принципом, що підвищує їхню суміс-

ність та сприяє поліпшенню якості надання медичної допомоги і підвищенню ефективності медичного забезпечення військ (сил) на засадах єдиного медичного простору.

Доктрина з медичного забезпечення Сил оборони (далі – Доктрина) [18] – військова керівна публікація, що містить перелік принципів, положень і вимог щодо організації та порядку медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, які є обов'язковими для застосування органами військового управління, командувачами та командирами всіх рівнів і медичними службами під час спільного виконання завдань у мирний час та оборони держави в особливий період.

Доктрина має на меті впровадження єдиних підходів до організації медичного забезпечення всіх складових Сил оборони та надання медичної допомоги пораненим, ураженим, травмованим і хворим військовослужбовцям, налагодження взаємосумісності в діяльності Медичних сил ЗСУ та медичних служб інших складових Сил оборони. Цей документ визначає організацію та порядок охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення військ (сил), рівні медичного забезпечення та організацію проведення медичної

евакуації, порядок планування медичного забезпечення, проведення заходів превентивної медицини тощо.

У Доктрині зазначено, що загальні положення, принципи і вимоги щодо організації та порядку медичного забезпечення військ (сил) розробляються та застосовуються на підставі законодавства України з питань охорони здоров'я, стандартів медичної допомоги (медичних стандартів) і клінічних протоколів, військово-медичних стандартів, з урахуванням вимог ООН та положень Женевських конвенцій про захист жертв війни.

Як реалізація засад єдиного медичного простору в Доктрині розкрито модульний підхід до побудови системи медичного забезпечення, що сприяє підвищенню функціональних спроможностей медичних підрозділів військових частин (з'єднань) та військово-медичних закладів на всіх рівнях медичного забезпечення, забезпечує сумісність Медичних сил ЗСУ та медичних служб інших складових Сил оборони між собою та з національними медичними ресурсами, а також з медичними службами збройних сил держав – членів НАТО.

Окремо в Доктрині наведені зобов'язання держави щодо охорони здоров'я військовослужбовців і відповідальність та обов'язки командирів (командувачів) і керівників медичної служби за медичне забезпечення військ (сил).

Рівень доктринальних і керівних документів з медичного забезпечення ЗСУ представлений документами, затвердженими Головнокомандувачем Збройних Сил України та начальником Генерального штабу ЗСУ. До них належать:

- Доктрина медичного забезпечення Збройних Сил України;
- Доктрина «Медичні сили Збройних Сил України»;
- Керівництво з медичного забезпечення Збройних Сил України на мирний час;
- Настанова з медичного забезпечення Збройних Сил України на особливий період;
- Керівництво з медичної евакуації в Збройних Силах України;
- Стратегія розвитку Медичних сил Збройних Сил України до 2035 р. тощо.

Доктрина медичного забезпечення Збройних Сил України [19] є базовим доктринальним документом щодо медичного забезпечення ЗСУ. Положення зазначеної Доктрини поширюються на медичне забезпечення ЗСУ в мирний час і в особливий період та в будь-яких умовах діяльності. Вона є основою для розроблення нормативно-правових актів і керівних документів з питань медичного забезпечення ЗСУ та призначена для керівного складу, органів управління Медичних сил, керівництва ЗСУ і командувачів (командирів) усіх рівнів виходячи з їхніх обов'язків щодо збереження життя і здоров'я військовослужбовців.

У Доктрині медичного забезпечення Збройних Сил України зазначається, що медичне забезпечення є окремим видом забезпечення ЗСУ та являє собою систему заходів щодо збереження та зміцнення здоров'я особового складу, запобігання виникненню і поширенню хвороб, надання медичної допомоги військовослужбовцям, лікування і відновлення їхньої працездатності та боєздатності після поранень, захворювань і травм. Медичне забезпечення охоплює організаційні, лікувально-профілактичні (лікувально-евакуаційні), санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи, медичне постачання, підготовку військово-медичних кадрів і наукове розв'язання проблем військової медицини. Реалізація зазначених заходів забезпечується наявністю відповідної нормативно-правової бази, належним матеріально-технічним забезпеченням, чіткою системою управління, якісним зв'язком та інформаційною підтримкою.

Доктрина визначає мету, завдання і принципи медичного забезпечення ЗСУ, вимоги до системи медичного забезпечення та організаційні основи медичного забезпечення в мирний та воєнний час і містить вісім розділів:

- Загальні положення;
- Організаційні основи медичного забезпечення;
- Організація медичного забезпечення Збройних Сил України в мирний час;
- Організація медичного забезпечення Збройних Сил України у воєнний час;
- Організація і проведення санітарно-гігієнічних та протиепідемічних заходів;
- Медичне постачання;
- Підготовка військово-медичних кадрів та наукове вирішення проблем військової медицини;
- Організація співробітництва та взаємодії з питань медичного забезпечення.

Доктрина медичного забезпечення Збройних Сил України відображає систему поглядів, керівні принципи, положення та вимоги щодо організації медичного забезпечення ЗСУ і не деталізує окремі його складові та клінічні аспекти військової медицини.

Доктрина «Медичні сили Збройних Сил України» [20] визначає завдання, структуру, порядок управління та організацію діяльності Медичних сил ЗСУ. Доктрина є основою для розроблення нормативно-правових актів та керівних документів з питань медичного забезпечення ЗСУ та положень про військово-медичні заклади й органи управління Медичних сил.

Доктрина враховує сучасні підходи до організаційних засад побудови ЗСУ, а також організацію їхнього медичного забезпечення, що визначено в Доктрині медичного забезпечення Збройних Сил України. Доктрина відповідає положенням Воєнно-медичної доктрини України [9], а також Принципам і політиці медичного

забезпечення НАТО (МС 0326/4) [21] та Спільній доктрині з медичного забезпечення НАТО (АJP-4.10(C)) [15].

У Доктрині вперше наведено визначення поняття «Медичні сили»: це сили і засоби у складі ЗСУ, що становлять сукупність органів управління медичним забезпеченням, закладів охорони здоров'я ЗСУ, медичних служб і медичних підрозділів військових частин (з'єднань), військових навчальних закладів та установ, об'єднаних спільною метою та завданнями для цілеспрямованої діяльності щодо збереження і зміцнення здоров'я військовослужбовців, запобігання виникненню і поширенню хвороб, надання медичної допомоги військовослужбовцям, лікування і відновлення їхньої боєздатності та працездатності після поранень, уражень, захворювань і травм.

Окремими розділами Доктрини викладені завдання, організаційна структура і порядок управління Медичними силами.

Керівництво з медичного забезпечення Збройних Сил України на мирний час [22] опрацьоване і затверджене наказом Генерального штабу ЗСУ ще у грудні 2013 р. і, звичайно, потребує переопрацювання після закінчення війни.

Положення цього Керівництва роз'яснюють та розкривають вимоги військових статутів Збройних Сил України з питань охорони здоров'я військовослужбовців, вимоги інших нормативно-правових актів з метою єдиного їх розуміння, визначають порядок та особливості медичного забезпечення ЗСУ в умовах їхньої повсякденної діяльності, а також зміст та організацію роботи закладів охорони здоров'я і медичних підрозділів військових частин (з'єднань) ЗСУ, функціональні обов'язки посадових осіб медичної служби.

Особливо важливим та актуальним керівним документом в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України є **Настанова з медичного забезпечення Збройних Сил України на особливий період** [23].

Настанову розроблено з урахуванням положень Военної доктрини України, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегічного оборонного бюлетеня України та Военно-медичної доктрини України, а також досвіду медичного забезпечення військ (сил) під час антитерористичної операції на сході України та операції Об'єднаних сил.

Під час опрацювання Настанови враховані сучасні погляди на форми і способи застосування військ (сил) в операціях (бойових діях), а також вимоги керівних документів НАТО щодо медичного забезпечення.

Настанова визначає порядок організації медичного забезпечення ЗСУ залежно від варіантів та умов застосування військ (сил), завдання медичної служби, порядок планування та проведення лікувально-евакуаційних, санітарно-гігієнічних та протиепідемічних

заходів, медичного постачання (медичної логістики) та медичного захисту військ (сил).

У рамках виконання науково-дослідної роботи «Обґрунтування шляхів розвитку системи медичного забезпечення Збройних Сил України на засадах єдиного медичного простору», шифр «Моноліт», в Українській військово-медичній академії опрацьований проєкт нової Настанови з медичного забезпечення Збройних Сил України на особливий період, направлений до Командування Медичних сил, який пропонується затвердити наказом Головнокомандувача Збройних Сил України.

Проєкт Настанови складається з двох частин:

- Загальні питання медичного забезпечення Збройних Сил України;
- Медичне забезпечення військових частин (з'єднань), оперативних угруповань військ (сил) Збройних Сил України.

Перша частина проєкту Настанови містить 11 розділів, у яких висвітлюються основи організації медичного забезпечення ЗСУ, наведений порядок організації лікувально-евакуаційних заходів, медичної розвідки, превентивної медицини, медичного захисту особового складу військ (сил), забезпечення медичним майном (медична логістика), управління медичним забезпеченням, охорони та оборони медичних підрозділів військових частин (з'єднань) і військово-медичних закладів.

У другій частині Настанови розкриваються питання медичного забезпечення мобілізаційного розгортання ЗСУ, порядок медичного забезпечення військових частин (з'єднань) видів, окремих родів військ (сил) у різних умовах застосування військ (сил), особливості медичного забезпечення військових частин (з'єднань) під час руйнування радіаційних, хімічних і біологічних об'єктів, медичне забезпечення угруповань військ (сил), організація роботи медичних підрозділів військових частин (з'єднань) і військово-медичних закладів, а також медичні аспекти відновлення боєздатності військових частин (з'єднань).

Крім наведених на *рисунку 3* нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з медичного забезпечення ЗСУ актуальним і важливим в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України є **Керівництво з медичної евакуації у Збройних Силах України** [24]. Це Керівництво розроблене відповідно до сучасних поглядів на форми і способи застосування ЗСУ в сучасних операціях (бойових діях) та організацію їхнього медичного забезпечення і враховує вимоги щодо медичного забезпечення збройних сил держав – членів НАТО. Положення Керівництва роз'яснюють і розкривають сутність медичної евакуації та порядок її проведення у ЗСУ.

На цей час на виконання оперативного завдання Командування Медичних сил в Українській військово-медичній академії опрацьований проєкт Доктрини

з медичної евакуації у Збройних Силах України, яка має прийти на заміну Керівництву з медичної евакуації у Збройних Силах України. Проект Доктрини направлений до Командування Медичних сил і пропонується до затвердження Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Видання цієї Доктрини має на меті формування єдиного розуміння та єдиних підходів до організації та порядку проведення медичної евакуації в ЗСУ, визначення завдань і відповідальності за її проведення органів військового управління ЗСУ, командирів військових частин (з'єднань), органів управління медичним забезпеченням, начальників медичних служб і посадових осіб медичних підрозділів військових частин (з'єднань), евакуаційно-транспортних частин і підрозділів, керівників військово-медичних закладів.

Крім доктринальних і керівних документів, що визначають порядок медичного забезпечення ЗСУ в мирний час і в особливий період, важливим концептуальним документом з питань розвитку Медичних сил і системи медичного забезпечення ЗСУ є **Стратегія розвитку Медичних сил Збройних Сил України до 2035 року** [25], затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України у березні 2020 р.

З метою реалізації досвіду застосування Сил оборони під час повномасштабної збройної агресії РФ проти України Головнокомандувачем Збройних Сил України поставлене завдання щодо уточнення та переопрацювання стратегій розвитку видів, окремих родів військ (сил) ЗСУ. На виконання оперативного завдання Командування Медичних сил в Українській військово-медичній академії опрацьований проект нової Стратегії розвитку Медичних сил Збройних Сил України до 2035 р., який вже направлений до Командування Медичних сил і пропонується до затвердження Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Проект нової Стратегії розвитку Медичних сил передбачає формування сучасної ефективної системи медичного забезпечення ЗСУ, яка забезпечить комплектування військ (сил) здоровим поповненням, збереження життя та зміцнення здоров'я військовослужбовців, надання своєчасної, високоякісної та ефективної медичної допомоги, підтримання боєздатності військ (сил) на належному рівні та буде здатною до медичного забезпечення військ (сил) відповідно до вимог держав – членів НАТО.

Згідно зі Стратегією розвиток Медичних сил здійснюватиметься відповідно до Візії ЗСУ з визначенням основних цілей і завдань, етапів і пріоритетів розвитку, можливостей національної економіки, фінансових ресурсів і міжнародної матеріально-технічної допомоги на розвиток найважливіших спроможностей.

Візія Медичних сил – це Медичні сили, спроможні та готові до медичного забезпечення ЗСУ та інших

складових Сил оборони у процесі їх застосування в разі збройного конфлікту (повномасштабної збройної агресії) проти України, надання медичної допомоги пораненим, ураженим, травмованим і хворим військово-службовцям у разі масових санітарних втрат під час воєнних дій, стихійних лих, катастроф природного і техногенного характеру. Візія Медичних сил передбачає формування сучасної ефективної системи медичного забезпечення, яка забезпечить комплектування військ (сил) здоровим поповненням, збереження життя та зміцнення здоров'я військовослужбовців, надання своєчасної, високоякісної та ефективної медичної допомоги, підтримання на належному рівні боєздатності військ (сил).

Місія Медичних сил – це ефективне, своєчасне та якісне медичне забезпечення ЗСУ шляхом проведення лікувально-профілактичних (лікувально-евакуаційних), санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів для збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців, надання їм необхідної медичної допомоги після поранень, травм і захворювань, а також скорішого відновлення їхньої боєздатності.

Мета Медичних сил – це безпечне середовище, своєчасна та якісна медична допомога, здорові військовослужбовці, боєздатні та боєготові ЗСУ, гарантована національна безпека і надійна оборона держави.

Стратегія Медичних сил – це система поглядів щодо досягнення візії, місії та мети розвитку Медичних сил. Стратегія передбачає визначення цілей, напрямів, шляхів, етапів та очікуваних результатів розвитку Медичних сил.

Цінності Медичних сил – це санітарне благополуччя військ (сил), здорові та боєздатні військовослужбовці ЗСУ, що забезпечується та реалізується через високий професіоналізм медичного персоналу, здатного реалізувати візію та місію Медичних сил і досягти мети їхнього розвитку.

Стратегія є документом довгострокового планування, послідовним, конструктивним і раціональним планом, підкріпленим ідеологією, стійким до динамічних змін умов середовища, що супроводжується постійним аналізом і моніторингом у процесі його реалізації та спрямованим на досягнення успіху в кінцевому результаті.

Метою цієї Стратегії є формування бачення розвитку Медичних сил у майбутньому шляхом поетапного нарощування їхніх спроможностей, у тому числі генерація сил (навчання та підготовка до медичного забезпечення військ (сил) за різними варіантами їхнього застосування).

Окрему групу доктринальних і керівних документів з питань медичного забезпечення військ (сил) становлять документи, які затверджуються командувачем Медичних сил. На цьому рівні розробляються

та затверджуються доктринальні, керівні, інструктивно-методичні та інші документи з окремих питань медичного забезпечення ЗСУ й порядку та обсягу надання медичної допомоги пораненим, ураженим, травмованим і хворим військовослужбовцям.

На цей час розроблені й затверджені такі документи:

- Доктрина «З військової охорони здоров'я» [26];
- Доктрина «З превентивної медицини» [27];
- Доктрина «З медичної розвідки» [28];
- Доктрина «З медичного забезпечення захисту військ (сил) в умовах хімічних, біологічних, радіаційних та ядерних загроз» [29];
- Доктрина «З медичного планування» [30];
- Доктрина з медичної інформаційної системи [31];
- Доктрина «Цивільно-військове співробітництво в рамках медичного забезпечення» [32].

Розроблена система нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони дає можливість упорядкувати діяльність Медичних сил Збройних Сил України, органів управління медичним забезпеченням усіх рівнів налагодити належне медичне забезпечення військ (сил).

Водночас, як свідчить досвід медичного забезпечення військ (сил), одержаний під час відбиття повномасштабної збройної агресії РФ проти України, наявні доктринальні та керівні документи з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони потребують регулярного перегляду, уточнення й удосконалення з урахуванням реальних змін характеру і порядку ведення операцій (бойових дій).

Крім того, для подальшого розвитку системи нормативно-правових, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони автори вважають за необхідне:

- затвердити Головнокомандувачем Збройних Сил України проекти Настанови з медичного забезпечення ЗСУ в особливий період та оновлену Стратегію розвитку Медичних сил Збройних Сил України до 2035 р.;
- з метою чіткого визначення підпорядкованості органів управління медичним забезпеченням видів, окремих родів військ (сил), угруповань військ (сил) ЗСУ Командуванню Медичних сил, а також установлення повноважень командувачу Медичних сил ЗСУ надавати обов'язкові для виконання розпорядження, доручення, вказівки з питань медичного забезпечення військ (сил) органам управління медичним забезпеченням, у тому числі видів, окремих родів військ (сил), угруповань військ (сил) ЗСУ під час виконання заходів

медичного забезпечення застосування ЗСУ та інших складових Сил оборони внести відповідні зміни в Положення про Командування Медичних сил ЗСУ [33];

- затвердити наказом Командування Медичних сил ЗСУ Систему стандартів медичного забезпечення Збройних Сил України (Систему військово-медичних стандартів), розроблену фахівцями Української військово-медичної академії в рамках виконання науково-дослідної роботи «Обґрунтування шляхів розвитку системи медичного забезпечення Збройних Сил України на засадах єдиного медичного простору», шифр «Моноліт»;

- у плановому порядку продовжити розробку необхідних стандартів медичного забезпечення ЗСУ (військово-медичних стандартів) та переопрацювання (вдосконалення) існуючих доктринальних, керівних, інструктивно-методичних та інших документів з окремих питань медичного забезпечення ЗСУ, порядку та обсягу надання медичної допомоги пораненим, ураженим, травмованим і хворим військовослужбовцям.

Водночас для реалізації прав і потреб військовослужбовців на охорону здоров'я, повноцінне та якісне медичне забезпечення вбачається за необхідне доповнити окремими розділами деякі законодавчі акти України, зокрема:

- внести зміни (доповнення) до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» окремим розділом «Охорона здоров'я військовослужбовців та ветеранів військової служби»;
- внести зміни (доповнення) до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» положеннями про відновлення підготовки офіцерів медичної служби запасу як базової (нормативної) складової змісту вищої медичної освіти в усіх вищих медичних навчальних закладах, відповідно до пропозицій Міністерства освіти і науки України щодо запровадження з вересня 2024 р. у вищих навчальних закладах військових кафедр для обов'язкової базової військової підготовки (стрільця) [34];
- опрацювати пропозиції (окремим розділом) до проекту Закону України «Про запровадження загальнообов'язкового медичного страхування населення України» – робоча назва окремого розділу «Медичне страхування військовослужбовців».

Висновки

1. На цей час в Україні сформовано систему охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони, врегульовану системою нормативно-правових актів, доктринальних і керівних документів.

2. Сформована система охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ відповідає

вимогам законодавства України з питань охорони здоров'я та оборони держави, доктринальним і керівним документам збройних сил держав – членів НАТО з питань медичного забезпечення військ (сил), а також потребам ЗСУ. Водночас, як показує досвід медичного забезпечення військ (сил) під час відбиття повномасштабної збройної агресії РФ проти України, вона потребує постійного вдосконалення з урахуванням реальних змін характеру та порядку ведення операцій (бойових дій).

3. У Командуванні Медичних сил та в Українській військово-медичній академії напрацьовано проекти нових доктринальних і керівних документів щодо подальшого розвитку системи охорони здоров'я військовослужбовців і вдосконалення медичного забезпечення військ (сил), прийняття яких є вкрай необхідними для покращення медичного забезпечення ЗСУ.

4. Поряд з розвитком системи нормативно-правових актів, доктринальних та керівних документів з питань охорони здоров'я військовослужбовців і медичного забезпечення ЗСУ та інших складових Сил оборони в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України, на думку авторів, назріла необхідність удосконалення законодавчої бази України з питань охорони здоров'я військовослужбовців.

Перелік літератури

1. Про затвердження Системи оперативних стандартів Збройних Сил України (Системи документів з питань управління, застосування, підготовки та забезпечення) : наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 220 від 22 жовтня 2012 р.
2. NATO Logistics Handbook [Електронний ресурс] : November 2012 / [Logistics Committee Secretariat, International Staff] // NATO. – Режим доступу : https://www.nato.int/docu/logi-en/logistics_hndbk_2012-en.pdf.
3. Бадюк М. І. Основні засади формування нормативної бази діяльності медичної служби Збройних Сил України / М. І. Бадюк // Військова медицина України. – 2007. – Т. 7, № 1–2. – С. 5–9.
4. Бадюк М. І. Обґрунтування та розробка моделі стандартизації медичного забезпечення Збройних Сил України та оцінка її ефективності / М. І. Бадюк, О. О. Микита, А. М. Губар // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe = East European Scientific Journal. – 2016. – № 7. – С. 37–46.
5. Бадюк М. І. Нормативно-правова база медичного забезпечення Збройних Сил України в умовах запровадження стандартів НАТО / М. І. Бадюк, Д. В. Ковида, О. О. Микита // Екстрена медицина: від науки до практики. – 2017. – № 2 (23). – С. 11–20.
6. Жаховський В. О. Воєнно-медична доктрина України: її місце серед нормативно-правових актів держави та роль у формуванні системи медичного забезпечення військовослужбовців і цивільного населення у воєнний час / В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський // Вісник Національного університету оборони України. – 2014. – № 6 (43). – С. 397–403.
7. Білий В. Я. Місце та роль Воєнно-медичної доктрини України у формуванні системи медичного забезпечення військ і цивільного населення у воєнний час / В. Я. Білий, В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський // Наука і оборона. – 2015. – № 1. – С. 9–14.
8. Жаховський В. О. Воєнно-медична доктрина України як основа системи військово-медичних стандартів / В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський, М. В. Кудренко, І. П. Мельник // Економіка і право охорони здоров'я. – 2015. – № 1 (1). – С. 70–76.
9. Воєнно-медична доктрина України [Електронний ресурс] : затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 910 від 31 жовтня 2018 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-p#Text>.
10. Хоменко І. П. Воєнно-медична доктрина України – основоположний документ військової медицини / І. П. Хоменко, В. Я. Білий, В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський // Військова медицина України. – 2018. – Т. 18, № 3. – С. 5–12.
11. Жаховський В. О. Місце та роль воєнно-медичної доктрини України у формуванні сучасної системи військової охорони здоров'я / В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський, М. В. Кудренко та ін. // Україна. Здоров'я нації. – 2018. – № 4 (53). – С. 26–35.
12. Лівінський В. Г. Обґрунтування системи стандартизації медичного забезпечення у Збройних Силах України [Електронний ресурс] / В. Г. Лівінський, В. О. Жаховський, А. В. Швець, О. М. Іванько // Український журнал військової медицини. – 2023. – Т. 4, № 3. – С. 21–37. – Режим доступу : [https://doi.org/10.46847/ujmm.2023.3\(4\)-021](https://doi.org/10.46847/ujmm.2023.3(4)-021).
13. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : Закон України № 2411-VI від 1 липня 2010 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.
14. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
15. Allied Joint Doctrine for Medical Support [Електронний ресурс] : AJP-4.10 : NATO Standard / NATO Standardization Office. – Edition C, Version 1. – [Brussels] : NSO, 2019 // NATO Centre of Excellence for Military Medicine. – Режим доступу : https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-4.10_EDC_V1_E_2228.pdf.
16. Лівінський В. Г. Стандартизація медичного забезпечення у збройних силах держав-членів НАТО [Електронний ресурс] / В. Г. Лівінський, В. О. Жаховський, А. В. Швець, О. М. Іванько // Український журнал військової медицини. – 2022. – Т. 3, № 2. – С. 5–18. – Режим доступу : [https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.2\(3\)-005](https://doi.org/10.46847/ujmm.2022.2(3)-005).
17. Доктрина «Принципи і політика медичного забезпечення сил оборони» : СП 4-00(35)01.01 : затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 15 листопада 2021 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2021. – 32 с.
18. Доктрина з медичного забезпечення сил оборони : ВКП 4-00(35)01.01 : затверджена Головнокомандувачем

Збройних Сил України 11 листопада 2021 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2021. – 64 с.

19. Доктрина медичного забезпечення Збройних Сил України : затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 445 від 20 грудня 2017 р.

20. Доктрина «Медичні сили Збройних Сил України» : ВКП 4-35(36).01 : затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 13 листопада 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 46 с.

21. NATO Principles and Policies of Medical Support : MC 0326/4 / NATO Military Committee. – [Brussels] : [б. в.], 2018. – 29 р.

22. Керівництво з медичного забезпечення Збройних Сил України на мирний час : затверджене наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 317 від 26 грудня 2013 р.

23. Настанова з медичного забезпечення Збройних Сил України на особливий період : затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 60 від 11 лютого 2019 р.

24. Керівництво з медичної евакуації у Збройних Силах України : затверджене наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 258 від 9 липня 2018 р.

25. Стратегія розвитку Медичних сил Збройних Сил України до 2035 : затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України № 100 від 12 березня 2020 р.

26. Доктрина «З військової охорони здоров'я» : ВКП 4.35-01 : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 222 від 17 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 39 с.

27. Доктрина «З превентивної медицини в Збройних Силах України» : ВКДП 10-35(42)03.01 : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 222 від 17 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил

Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 11 с.

28. Доктрина «З медичної розвідки» : ВКП 10-00(168)03.01 : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 222 від 17 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 26 с.

29. Доктрина «З медичного забезпечення захисту військ (сил) в умовах хімічних, біологічних, радіаційних та ядерних загроз» : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 222 від 17 грудня 2020 р.

30. Доктрина «З медичного планування» : ВКП 4-35(36).01 : затверджена наказом Командування Медичних сил Збройних Сил України № 224/ДСК від 18 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 60 с.

31. Доктрина «Медичні комунікаційні та інформаційні системи Збройних Сил України» : ВКП 6-35(180)03.01 : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 222 від 17 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 32 с.

32. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво в рамках медичного забезпечення» : ВКП 9-35(03).01 : затверджена наказом командувача Медичних сил Збройних Сил України № 213 від 8 грудня 2020 р. / Командування Медичних сил Збройних Сил України, Українська військово-медична академія. – [К.] : [б. в.], 2020. – 14 с.

33. Положення про Командування Медичних сил Збройних Сил України : наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 15 березня 2023 р.

34. «Право на освіту не має бути причиною для уникнення призову», – Михайло Винницький про реформу вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] // Радіо Культура. – Режим доступу : <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=102783>.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-29-36
УДК 355.4

А. К. Павліковський,

*кандидат військових наук, доцент,
Національний університет оборони України,*

С. В. Свешніков,

*кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
Національний університет оборони України,*

В. П. Бочарніков,

*доктор технічних наук, професор,
Національний університет оборони України*

Місце і роль стратегічного аналізу в управлінських процедурах стратегічного менеджменту

У статті розглядається місце стратегічного аналізу серед управлінських процедур з формування воєнної політики, а також його роль у формуванні стратегічних рішень воєнної політики. Проаналізовано законодавчо-нормативні документи і доведено, що вони не визначають місце і роль стратегічного аналізу прямо, а згадують лише опосередковано і фрагментарно. Зазначені документи не надають повноцінного опису комплексу управлінських процесів, які здійснюються під час формування та реалізації воєнної політики. Тому автори пропонують використати кібернетичний підхід і представити стратегічний менеджмент як цикл управління класичною складною системою. Під стратегічним менеджментом розуміється управління ресурсами організації з метою досягнення її цілей, тобто формування майбутнього відповідно до його потрібного образу і пріоритетів захисту, що залежать від ресурсів. Відповідно, стратегічний менеджмент є над-системою для стратегічного аналізу. У результаті визначено місце стратегічного аналізу на початку циклу стратегічного менеджменту одразу після формування воєнно-політичним керівництвом потрібного образу майбутнього і пріоритетів для воєнної політики. Роль стратегічного аналізу полягає в оцінюванні та прогнозуванні безпекового середовища, формуванні варіантів стратегічних рішень, оцінюванні їхньої ефективності в динаміці і формуванні рекомендацій щодо вибору з них найбільш раціонального для подальшої деталізації та планування реалізації в рамках стратегічного планування.

Ключові слова: стратегічний менеджмент, стратегічний аналіз, кібернетичний підхід, середовище безпеки, образ майбутнього.

© А. К. Павліковський, С. В. Свешніков, В. П. Бочарніков, 2024

У статті [1] автори розглянули зміст, яким наповнюється стратегічний аналіз у вітчизняних та зарубіжних практиках у різних сферах життєдіяльності держави, а також коротко торкнулися деяких прикладів завдань, які на практиці вирішувались у рамках стратегічного аналізу. Слідуючи класичній схемі досліджень, прийнятій у системному аналізі, наступним кроком розв'язання проблеми мають бути розглянуті питання, пов'язані з:

- місцем стратегічного аналізу серед управлінських процедур, у результаті виконання яких формується воєнна політика;
- роллю стратегічного аналізу в одержанні результатів формування воєнної політики.

Ці питання набувають актуальності у зв'язку з відсутністю їх цілісного розкриття в сучасній науковій літературі (огляд див. у [1]). Додаткової актуальності вони набувають завдяки відсутності моделей, які віддзеркалювали б гармонію і баланс категорій: стратегічний аналіз, стратегічні рішення, стратегічне планування, стратегічний менеджмент, оборонне планування. Метою цієї статті є спроба запропонувати таку модель.

У загальному розумінні стратегічний аналіз у сфері воєнної політики є однією з багатьох управлінських функцій, виконання яких покладене на Міністерство оборони України (МОУ). Природно, що здійснення стратегічного аналізу підпорядковане іншим управлінським функціям і займає серед них певне місце. Тому насамперед необхідно розглянути місце і роль стратегічного аналізу в діяльності МОУ, як це визначено керівними документами.

Місце і роль питань стратегічного аналізу відповідно до керівних документів

Положення про Міністерство оборони України

Положення про МОУ [2], затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 671 «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26 листопада 2014 р., у пункті 3 визначає основні завдання МОУ. Серед них завданнями, котрі прямо чи опосередковано торкаються об'єкта і предмета стратегічного аналізу, є такі:

- забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері;
- організація в силах оборони заходів оборонного планування.

Пункт 4 цього самого Положення визначає основні функції МОУ. Серед них функціями, що торкаються об'єкта і предмета стратегічного аналізу чи можуть пов'язуватися з ним, є такі:

- провадження розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах національної безпеки та оборони держави;

- участь у проведенні аналізу воєнно-політичної обстановки, прогнозуванні, виявленні та визначенні рівня воєнної загрози національній безпеці України;

- планування та здійснення заходів щодо протидії та нейтралізації воєнно-політичних ризиків, викликів, загроз застосування воєнної сили проти України;

- розроблення Стратегії воєнної безпеки України і змін до неї та участь у підготовці і періодичному уточненні Стратегії національної безпеки України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки;

- розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня України на довгострокову перспективу;

- розроблення проєктів оборонних державних цільових програм з метою посилення обороноздатності держави.

Звичайно, від Положення про МОУ, яке є суто бюрократичним документом, не можна вимагати повнокровного, науково обґрунтованого визначення місця й ролі стратегічного аналізу. Положення окреслює лише галузі (сфери) діяльності структурних підрозділів і посадових осіб. Водночас Положення про МОУ все ж має відображати функцію стратегічного аналізу у сфері воєнної політики, оскільки ця функція, на наш погляд, належать до системотворчих функцій. Утім, як видно з документа, ані зазначені вище завдання, ані функції МОУ прямо не дають підстав визначити місце та роль стратегічного аналізу.

Спроба розкриття місця й ролі стратегічного аналізу не буде повною без аналізу питання з погляду інших законодавчих і нормативних документів, які регламентують цілісні процеси з вироблення довгострокових рішень у сфері воєнної політики. Такі законодавчі та нормативні документи не згадують стратегічний аналіз узагалі, але наміри щодо його унормування все ж існують у вигляді проєктів законів України щодо стратегічного планування. Крім того, існують також нормативні документи, які унормовують дуже схожий за цілями та змістом процес – оборонне планування. Розгляньмо далі обидва види документів, щоб уточнити місце й роль стратегічного аналізу.

Проєкти законів України

Проєкт [3] Закону України «Про державне стратегічне планування» взагалі не згадує стратегічний аналіз. Якщо проаналізувати проєкт за змістом, можна побачити, що він зосереджений на унормуванні системи документів, які мають розроблятися центральними органами виконавчої влади. Тому визначити зміст процесів стратегічного планування можна лише опосередковано,

виходячи зі змісту документів. Ураховуючи це, можна стверджувати, що проєкт включає зміст стратегічного аналізу до змісту стратегічного планування і не виокремлює його в самостійний управлінський процес. Більше того, відсутнє положення про визначення довгострокових ключових пріоритетів розвитку держави, які мають визначатись її керівництвом і відіграють роль вихідних даних для стратегічного аналізу.

Інший проєкт [4] Закону України «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні» спрямований також на визначення єдиної системи документів, які торкаються питань планування довгострокового розвитку держави і мають розроблятися державними органами. Питання змісту процесів планування в проєкті не відображене. Більше того, проєкт Закону України майже зовсім не торкається формування воєнної політики і забезпечення безпеки, а спрямований переважно на унормування документів у сфері економіки.

Наказ Міністерства оборони України № 484 від 22 грудня 2020 р.

Питання організації та проведення оборонного планування досить змістовно відображений у Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони, затвердженому наказом МОУ № 484 від 22 грудня 2020 р. [5]. Розгляньмо документ детальніше.

Порядок визначає таку послідовність завдань оборонного планування, які теоретично пов'язані зі стратегічним аналізом (далі для скорочення сформульований зміст завдань, що дещо відрізняється від офіційних формулювань).

1. Визначення цілей та основних завдань воєнної політики на основі оцінки безпекового середовища з урахуванням актуальних та потенційних викликів і загроз у воєнній сфері та сукупності ресурсів держави. Зазначимо, що про потрібний державі глобальний образ майбутнього не йдеться, хоча саме він має виступати об'єктом захисту і забезпечення безпеки.

2. Оцінювання здатності сил оборони до виконання визначених завдань за сценаріями ситуацій воєнного характеру на довгострокову перспективу.

3. Оцінювання спроможностей складових сил оборони, які залучаються до забезпечення оборони держави.

4. Визначення переліку необхідних спроможностей складових сил оборони, які відповідатимуть потребам сил оборони з урахуванням ресурсних можливостей держави, і визначення надлишкових спроможностей.

5. Формування потреби в ресурсному забезпеченні розвитку спроможностей складових сил оборони.

6. Управління ризиками.

7. Розроблення програм і планів досягнення визначених спроможностей.

8. Моніторинг і контроль досягнення та реалізації цілей, завдань, програм і планів.

У Порядку, затвердженому наказом МОУ № 484, жодним чином не згадується стратегічний аналіз, хоча питання, яких має вирішувати стратегічний аналіз, частково порушуються в межах планування спроможностей. Цей управлінський процес називається «аналіз майбутнього безпекового середовища». Він передбачає «вивчення сукупності чинників, що характеризують стан міжнародних зносин та економічної конкуренції між державами (коаліціями держав, іншими суб'єктами міжнародного права), їхніх військово-економічних потенціалів, розстановки, співвідношення та взаємодії політичних, військових та інших сил, ступеня напруженості між державами та рівня небезпеки виникнення воєнних конфліктів, інших загроз національній безпеці України у військовій сфері». Про потребу аналізу внутрішніх факторів згадується далі, в тому контексті, що їх потрібно відображати в документі «Опис майбутнього безпекового середовища». Головним розробником цього документа є розвідувальний орган МОУ. Аналіз безпекового середовища в межах оборонного планування здійснюється з метою розроблення ймовірних сценаріїв виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру. Щодо співвідношення оборонного планування і стратегій національної та воєнної безпеки Порядок зазначає, що за результатами оборонного планування розробляється Стратегія воєнної безпеки України, тоді як Стратегія національної безпеки має надавати вихідні дані для оборонного планування.

Отже, місце і роль стратегічного аналізу прямо не визначаються в оборонному плануванні, хоча певним чином перетинаються у змісті управлінських процесів, котрі торкаються аналізу безпекового середовища. Звернімо увагу на те, що аналіз майбутнього безпекового середовища трактує це середовище широко, включно зі «станом міжнародних відносин та економічної конкуренції».

Закон України «Про національну безпеку України»

Закон України «Про національну безпеку України» [6] теоретично теж має визначати питання стратегічного аналізу, оскільки торкається визначення основ політики безпеки держави. Але в цьому Законі стратегічний аналіз теж не згадується. Закон також орієнтований здебільшого на унормування змісту документів, а не управлінських процесів. Зміст Стратегії національної безпеки, яка має надавати вхідні дані для оборонного планування, не містить формування потрібного державі образу майбутнього, шлях до якого має визначати

будь-яка стратегія. Вимоги до змісту Стратегії воєнної безпеки України визначають характеристику безпекового середовища, яка впливає з початкових етапів оборонного планування.

Таким чином, комплекс законодавчих і нормативних документів України прямо не визначає місце і роль стратегічного аналізу в комплексі управлінських процесів, пов'язаних з формуванням воєнної політики. Опосередковано, на змістовному рівні, його елементи фрагментарно відображені в законах України та нормативних документах. Утім, це не дає підстав упевнено та обґрунтовано визначити місце і роль стратегічного аналізу, оскільки документи не надають повноцінного опису комплексу управлінських процесів, які здійснюються під час формування та реалізації воєнної політики.

Визначення місця і ролі питань стратегічного аналізу відповідно до кібернетичного підходу

Виходячи зі зробленого висновку, для визначення місця й ролі стратегічного аналізу використаємо кібернетичний підхід, який був сформульований Месаровичем [7], Берталанфі [8], Ешбі [9] та іншими дослідниками як один з напрямів розвитку теорії систем. Рисунок 1 ілюструє цикл управління в рамках класичного кібернетичного підходу.

Цикл управління містить такі процеси. Дані щодо стану об'єкта управління, одержані в результаті моніторингу, надходять до органу управління, де аналізуються спільно з даними про зовнішні та внутрішні фактори (керовані і некеровані), а також із цілями, які визначаються надсистемою. Відповідно до цих цілей формуються керівні впливи. Вони прикладаються до об'єкта управління, який змінює свій стан. Зміни стану об'єкта управління знову виявляються за допомогою моніторингу, і цикл повторюється.

Виходячи зі змісту циклу управління, ідентичного для будь-яких систем, зазначимо кілька питань, які мають бути вирішені під час реалізації кібернетичної системи в будь-якій постановці, тобто незалежно від призначення:

- якими є головні властивості об'єкта управління (чи є він статичним, динамічним, простим, комплексним, мультисистемним, швидкоплинним, інерційним тощо)?
- який характер мають дані про стан об'єкта управління, зовнішніх і внутрішніх факторів та цілі надсистеми (кількісні, якісні, чіткі, нечіткі, ергодичні, нестационарні, повні, вироджені тощо)?
- які методи використовуватимуться для порівняння зазначених вище даних?
- які методи використовуватимуться для прогнозування стану об'єкта управління, зовнішніх та внутрішніх факторів?

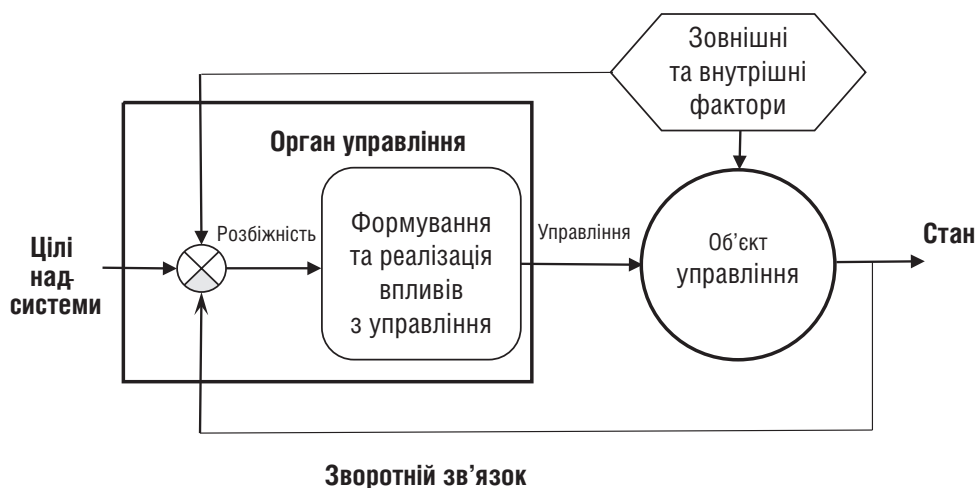

Рис. 1. Цикл управління

- які методи використовуватимуться для формування впливів з управління?

- яким є механізм впливу на об'єкт управління?

Підкреслимо, що ці питання є фундаментальними для створення будь-якої системи. Розкриємо їх, прикладаючи до воєнної політики.

Відповідно до кібернетичного підходу, МОУ є органом управління, який відповідає за формування воєнної політики держави. Оскільки воєнна політика за сутністю є діяльністю з управління у воєнній сфері, вона є тотожною менеджменту (англ. «управління»). Процес формування цієї політики, а точніше – її основ, можна назвати процесом стратегічного менеджменту у сфері воєнної політики.

Головною метою воєнної політики є забезпечення незастосування воєнної сили проти України, а частковими цілями є:

- запобігання застосуванню воєнної сили проти України;
- підготовка до застосування власної воєнної сили в разі необхідності;
- забезпечення перемоги в разі воєнного конфлікту.

Зазначимо, що незастосування воєнної сили проти України має забезпечити безпеку соціально-економічного розвитку України.

Але ці положення мають загальнотеоретичний характер і містять мало конкретики. На практиці довгострокові цілі мають формуватися більш конкретно військово-політичним керівництвом держави у вигляді потрібного образу майбутнього і пріоритетів захисту. Потрібний образ майбутнього і пріоритети захисту є вихідними даними для процесу стратегічного менеджменту загалом. Вони відповідають на запитання: до чого прагне держава в далекому майбутньому і якими шляхами?

Тут і далі потрібний образ майбутнього розуміється як сукупність показників поступального соціально-економічного розвитку України із цільовими значеннями. Упродовж прогнозованої перспективи державна політика має бути спрямована на досягнення цих цільових значень. У свою чергу, захист поступальної реалізації цієї політики є предметом воєнної політики. Але ресурси, які можуть бути виділені для реалізації воєнної політики держави, мають обмеження. Тому для її орієнтування мають бути сформовані пріоритети, через які здійснюється зв'язок воєнної політики з політикою соціально-економічного розвитку.

Наприклад, державні органи прогнозують, що в перспективі до тридцяти років основним виробником електричної енергії буде атомна промисловість, яка використовуватиме вітчизняні родовища урану. Але після п'ятнадцяти років вони будуть вичерпані, і Україна потребуватиме інших родовищ, серед яких найбільше підходять, припустімо, центральноафриканські. Приклад дуже близький до реальності. Тому забезпечення сприятливості регіонального безпекового середовища в Центральній Африці і сприятливості шляхів транспортування уранових руд первинного ступеня переробки має бути предметом захисту з боку воєнної політики України. Оскільки найкоротшими й найдешевшими шляхами транспортування уранових руд є морські шляхи, то відповідним пріоритетом має бути розвиток морської компоненти сил оборони України або укладання та підтримка відповідних угод із транзитними країнами.

Отже, під стратегічним менеджментом розумітимемо управління ресурсами організації з метою досягнення її цілей (формування майбутнього відповідно до його потрібного образу і пріоритетів захисту, які залежать від ресурсів). Існують інші погляди на визначення

стратегічного менеджменту, наприклад викладені в роботі [10], де стратегічний менеджмент розглядається як сукупність управлінських рішень і дій, які допомагають забезпечити довгострокову ефективність організації (менш виразне визначення з мінімальним набором ознак). Як правило, в науковій літературі визначення стратегічного менеджменту залежить від контексту розгляду управлінських процесів. Досить повний огляд різних поглядів на стратегічний менеджмент наданий у роботі [11].

Загалом можна стверджувати, що стратегічний менеджмент передбачає кілька управлінських підпроцесів, спрямованих на досягнення цілей організації:

- аналіз безпекового середовища (зовнішнього та внутрішнього);
- формування варіантів стратегічних рішень;
- вибір з них найбільш раціонального відповідно до встановлених критеріїв;
- стратегічне планування на основі обраного стратегічного рішення і формування стратегії воєнної безпеки;
- оборонне планування і розробка планів та програм, які реалізують положення стратегії воєнної безпеки;
- постійний моніторинг безпекового середовища (зовнішнього та внутрішнього);
- перманентне оцінювання стратегії воєнної безпеки та контроль за її дотриманням.

Виходячи із зазначеного, стратегічний менеджмент слід розглядати як надсистему для стратегічного аналізу, в межах якої визначати його місце й роль.

Формальний опис системи стратегічного аналізу в термінах системного аналізу за Дж. Кліром [12] представлений у роботі авторів [13]. Щоб не дублювати матеріали досліджень, зазначимо лише, що основний зміст пропонованого системного опису полягає в розгляді безпекового середовища як метасистеми $\mathfrak{S} = \{F_{t_n}, t_n = \overline{1, T}\}$, тобто множини систем F_{t_n} , які відрізняються поведінкою і які індексовані дискретними інтервалами часу t_n , де T – кількість інтервалів часу. У конкретний інтервал часу досліджувана система є однією з множини систем. Поведінка системи розглядається як розподіл можливості появи певного стану на всій множині її станів. Перехід (динаміка) від однієї системи до іншої здійснюється в результаті впливу подій, у ролі яких можуть розглядатися стратегії зовнішніх та внутрішніх акторів, котрі діють у рамках безпекового середовища.

Відповідно до кібернетичного підходу, цикл управління в межах системи менеджменту в спрощеному вигляді може бути представлений, як показано на *рисунку 2*.

Ініціалізація циклу функціонування системи стратегічного менеджменту може бути подвійною. По-перше, це може бути відповідне рішення вищого

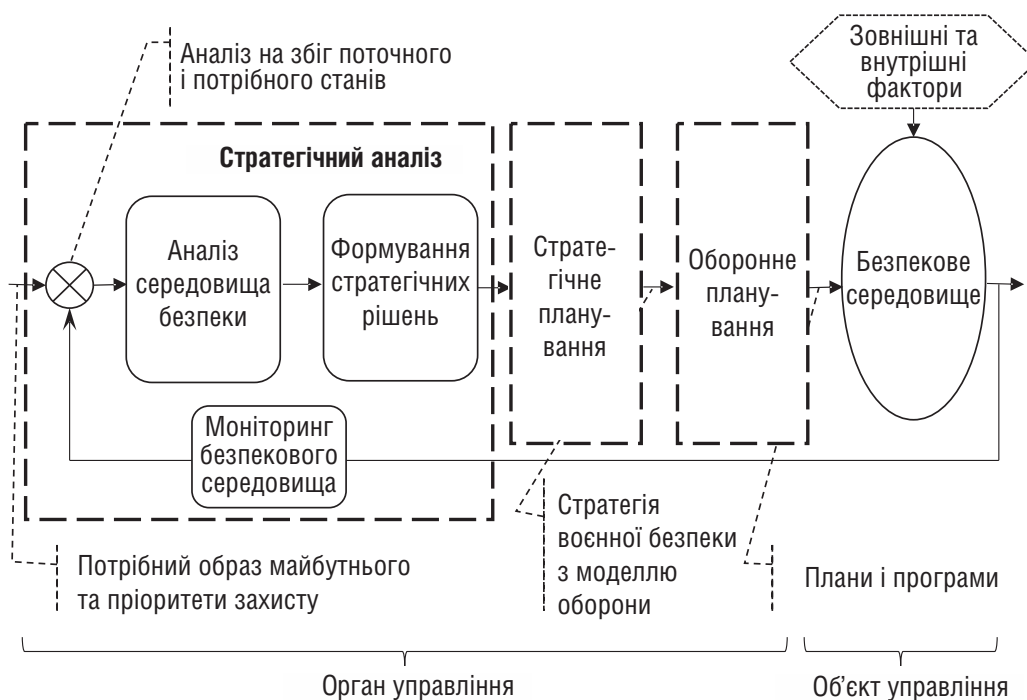

Рис. 2. Цикл управління в межах системи стратегічного менеджменту

військово-політичного курівництва держави, спричинене змінами в концепції поступального соціально-економічного розвитку держави чи пріоритетах його захисту. По-друге, це може бути ініціатива органу управління (органу стратегічного менеджменту), викликана відчутними змінами стану безпекового середовища. В обох випадках ініціювання має передбачати надання органу стратегічного менеджменту потрібного образу майбутнього як об'єкта захисту (у термінах поступального соціально-економічного розвитку) та пріоритетів захисту для формування воєнної політики. Окрім ресурсних обмежень, пріоритети повинні містити часовий горизонт прогнозу, який має бути прорахований, а також дискретність прогнозу.

Орган, на який покладені завдання щодо здійснення стратегічного менеджменту, оцінює та прогнозує стан безпекового середовища, включно з усіма факторами, що можуть впливати на стан та його зміни. Це зовнішні і внутрішні актори, їхні цілі, ресурси, дії, наміри, пріоритети тощо. Оцінка відображає поточний стан безпекового середовища, прогноз відображає його можливі стани (сценарії) на прогнозованому горизонті відповідно до заданої дискретності прогнозування. Прогнозні стани безпекового середовища визначаються в умовах невизначеності і тому повинні мати оцінки невизначеності.

Орган стратегічного менеджменту порівнює оцінки безпекового середовища з поставленими пріоритетами і на підставі цього виявляє розбіжності, вразливості, потреби їх усунення і формує варіанти стратегічних рішень, які визначаються як концептуальні ідеї узагальненого характеру, ідеї на рівні смислів. Стратегічні рішення можуть формуватися як альтернативи, серед яких здійснюється вибір. Ефективність пропонованих стратегічних рішень має оцінюватися на всю глибину прогнозного горизонту відповідно до встановленої дискретизації та критеріїв. Обрання стратегічного рішення має відбуватися на основі оцінок його ефективності.

Узагальнений, смисловий характер стратегічних рішень визначає те, що їх реалізація може відбуватися альтернативними шляхами. Тому далі здійснюється стратегічне планування, під час якого визначаються кілька варіантів (сценаріїв) стратегічних дій, що реалізують стратегічні рішення, а також оцінки їхньої ефективності, за якими здійснюється вибір найбільш раціональних. Під час стратегічного планування здійснюється оцінювання потрібних ресурсів, шляхів їх створення і забезпечення. У результаті стратегічного планування розробляється стратегія воєнної безпеки, яка, у свою чергу, визначає вихідні дані для подальшого планування і програмування дій державних органів, котрі здійснюються під час оборонного планування. Основним компонентом стратегії має бути модель обо-

рони – сукупність базових положень, що окреслюють спосіб (ідею) здійснення оборони державою (наприклад ведення оборони для стримування просування противника до підходу союзних сил).

Дії державних органів є впливами, які призводять до змін безпекового середовища. Моніторинг, організований органом стратегічного менеджменту, виявляє невідповідності, відхилення від потрібного стану та ініціює уточнення даних стратегічного аналізу, корегування стратегічних рішень, рішень зі стратегічного планування, стратегії воєнної безпеки, планів і програм державних органів. Якщо відхилення є дуже значними і мають принциповий для довгострокової політики характер, вище керівництво може корегувати потрібний образ майбутнього і пріоритети захисту. Цикл стратегічного менеджменту починається знову.

Виходячи із цього, з погляду кібернетичного підходу, місце стратегічного аналізу, який здійснюється у сфері воєнної політики, містяться на початку циклу стратегічного менеджменту, безпосередньо одразу після формування військово-політичним керівництвом потрібного образу майбутнього і пріоритетів для воєнної політики, які слугують початковими даними стратегічного аналізу і подальшого структурування воєнної політики держави.

Роль стратегічного аналізу полягає в оцінюванні та прогнозуванні безпекового середовища (зовнішнього і внутрішнього), формуванні варіантів стратегічних рішень (як базових концепцій забезпечення безпеки поступального соціально-економічного розвитку держави), оцінюванні їхньої ефективності в динаміці і формуванні рекомендацій щодо вибору з них найбільш раціонального для подальшої деталізації та планування реалізації в рамках стратегічного планування.

Ураховуючи викладений погляд на зміст циклу стратегічного менеджменту, звернімо увагу на істотну системну невідповідність установлених строків довгострокової політики держави і потрібних строків стратегічного аналізу. Відповідно до практики застосування Закону України «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки і наступні за нею документи (Стратегія воєнної безпеки України, Стратегічний оборонний бюлетень України, програми і плани) розробляються на п'ять років, тобто на каденцію Президента України.

З іншого боку, життєвий цикл політики держави не починається кожного разу знову після виборів Президента. Для забезпечення стійкості державної політики і поступального розвитку держави має бути забезпечена спадковість державної політики. Тому стратегічний аналіз вимагає розгляду набагато більших горизонтів часу, ніж п'ять років.

Вочевидь, горизонт актуальності воєнної політики та, відповідно, стратегічного аналізу, не повинен

відрізнитися від горизонту державної політики соціально-економічного розвитку. У війсьній політиці головним інструментом, який виконує завдання стримування противника і збройного протистояння з ним, є озброєння та військова техніка. За досвідом, їх розробка, з огляду на постійне збільшення технічної складності, вимагає до 25–30 років. Приблизно в такі (і навіть більші) строки розробляються сучасні військові та військово-транспортні літаки, зенітні ракетні комплекси, ракетні комплекси, танки та інші зразки. Якщо військово-технічна політика – складова воєнної політики – змінюватиметься кожні п'ять років (а цього не можна виключати, оскільки законодавство України не містить гарантії політичної та безпекової спадковості), держава не зможе виконати повноцінну розробку сучасного озброєння.

Досвід України наочно підтверджує це в усій своїй повноті. Зокрема, спочатку 1990-х рр. пріоритет у державному фінансуванні надавався економічному сектору. Лише після 2014 р. збільшилося фінансування розробок вітчизняного озброєння, але створити нове стратегічно значуще озброєння за такий короткий термін не вдалося, тому що не здійснювалися хоча б теоретичні нароби. Пропонований горизонт стратегічного аналізу у 25–30 років також визначається тривалістю циклів Кондратьєва [14], яка сягає шістдесяти років. Нагадаємо, що цикли Кондратьєва відображають зміну технологічного укладу, що, у свою чергу, визначає зміну поколінь озброєнь. Пропонований горизонт стратегічного аналізу дорівнює половині циклів Кондратьєва, що відповідає вимогам теореми Котельнікова [15] щодо частоти квантування. Пропонований горизонт стратегічного аналізу також приблизно збігається з тривалістю одного покоління, прийнятого в демографічних дослідженнях.

Висновки

З викладеного вище випливають кілька ключових висновків:

1. Для стратегічного аналізу надсистемою є стратегічний менеджмент. У сфері воєнної політики місце стратегічного аналізу розташоване на початку циклу стратегічного менеджменту, після формування військово-політичним керівництвом потрібного образу майбутнього і пріоритетів воєнної політики, які слугують початковими даними для стратегічного аналізу і подальшого формування воєнної політики держави.

2. Роль стратегічного аналізу полягає в оцінюванні та прогнозуванні безпекового середовища (зовнішнього і внутрішнього), формуванні варіантів стратегічних рішень (як базових концепцій забезпечення безпеки поступального соціально-економічного розвитку дер-

жави), оцінюванні їхньої ефективності в динаміці і формуванні рекомендацій щодо вибору з них найбільш раціонального для подальшої деталізації та планування реалізації в рамках стратегічного планування.

Оскільки стратегічний аналіз є підсистемою стратегічного менеджменту, неминучим є розгляд питань побудови й ефективного функціонування стратегічного менеджменту. У цьому контексті з викладеного вище додатково випливають кілька висновків.

3. Стратегічний менеджмент має бути оформлений у найбільш довгостроковий управлінський процес. Цикл стратегічного менеджменту має бути розрахований не менш ніж 25–30 років.

4. Перегляд стратегічних рішень має здійснюватись у разі докорінної зміни основ державної політики поступального соціально-економічного розвитку, або пріоритетів його захисту, або кардинальних змін безпекового середовища.

5. Основи політики поступального соціально-економічного розвитку, які є вхідними даними для стратегічного аналізу та інших управлінських процесів, мають бути сформульовані в спеціальному документі – доктрині соціально-економічного розвитку України, де мають бути сформульовані необхідні показники, їхні цільові значення та пріоритети захисту.

6. Стратегічний аналіз передує стратегічному плануванню та оборонному плануванню. У рамках стратегічного менеджменту можуть здійснюватися кілька циклів уточнення, які по суті сьогодні реалізують цикли оборонного планування.

7. Розробка Стратегії воєнної безпеки має бути вилучена з процесу оборонного планування і включена до стратегічного планування в рамках стратегічного менеджменту. Стратегія воєнної безпеки має відображати модель оборони, а також шляхи реалізації обраного стратегічного рішення, розрахованого на період до тридцяти років. Стратегічний аналіз як управлінська функція не може бути підпорядкований або включений до процесів оборонного планування. Стратегічний аналіз може слугувати джерелом даних для стратегічного менеджменту в інших сферах державного управління.

Отже, дотримання зазначених позицій дають змогу побудувати повнокровну, врівноважену систему стратегічного аналізу як підсистему стратегічного менеджменту в МОУ, яка органічно взаємодіятиме з іншими підсистемами.

Перелік літератури

1. Павліковський А. К. Зарубіжний та вітчизняний досвід провадження стратегічного аналізу / А. К. Павліковський, С. В. Свешніков, В. П. Бочарніков // Зб. наук. праць ЦВСД НУОУ. – 2024. – № 2 (81). – С. 6–13.

2. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України № 671 від 26 листопада 2014 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>.
3. Проект закону України «Про державне стратегічне планування» [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України. – Режим доступу : <http://surl.li/qhqv>.
4. Проект Закону «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37295.
5. Порядок організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони [Електронний ресурс] : затверджений наказом Міністерства оборони України № 484 від 22 грудня 2020 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text>.
6. Про національну безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
7. Месарович М. Общая теория систем: математические основы / М. Месарович, Я. Такахара ; пер. с англ. Э. Л. Напельбаума ; под. ред. С. В. Емельянова. – М. : Мир, 1978. – 312 с.
8. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор / Л. фон Берталанфи // Исследования по общей теории систем : сборник переводов / общ. ред. и вст. ст. В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина ; пер. с англ. и польск. А. М. Микиши, Б. В. Плесского, Г. Л. Смоляна и др. – М. : Прогресс, 1969. – С. 23–82.
9. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; под ред. В. А. Успенского ; с предисл. А. Н. Колмогорова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 432 с. – Перевод изд. : An introduction to cybernetics / W. Ross Ashby. London, 1956.
10. Lekara B. P. Basic model of strategic management process / B. P. Lekara, D. I. Hamilton // International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation. – 2021. – Vol. 2, issue 4. – P. 19–23.
11. Conceptual framework for the strategic management: a literature review – descriptive [Електронний ресурс] / G. Fuertes, M. Alfaro, M. Vargas et al. // Journal of Engineering. – 2020. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1155/2020/6253013>.
12. Клир Д. Системология. Автоматизация решения системных задач / Д. Клир ; пер. с англ. М. А. Зуева ; под ред. А. И. Горлина. – М. : Радио и связь, 1990. – 539 с.
13. Бочарніков В. П. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України : монографія / В. П. Бочарніков, С. В. Свєшніков, Р. І. Тимошенко. – Харків : ХНУПС, 2019. – 206 с.
14. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения : избранные труды / Н. Д. Кондратьев ; Международный фонд Н. Д. Кондратьева и др. ; пред. ред. кол. Л. И. Абалкин ; сост. Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2002. – 767 с.
15. Kotel'nikov V. A. On the Transmission Capacity of the «Ether» and Wire in Electrocommunications [Електронний ресурс] / V. A. Kotel'nikov // Modern Sampling Theory / J. J. Benedetto, P. J. S. G. Ferreira (eds). – Birkhäuser : Boston, MA, 2001. – P. 27–45. – Режим доступу : https://doi.org/10.1007/978-1-4612-0143-4_2.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-37-44

УДК 355.469.5

П. Б. Волотівський,*кандидат військових наук,
старший науковий співробітник,
Державний науково-дослідний інститут авіації,***О. В. Самойленко,***кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
Державний науково-дослідний інститут авіації,***П. М. Стешенко,***кандидат технічних наук, старший дослідник,
Державний науково-дослідний інститут авіації,***П. А. Глущенко,***доктор філософії,
Державний науково-дослідний інститут авіації*

Погляди і перспективи створення системи протиповітряної оборони, її роль та місце в системі протиповітряної оборони України

У статті розглянуто питання щодо ролі й місця боротьби з безпілотними авіаційними комплексами в системі протиповітряної оборони України. Чинна система ППО України за своїм оснащенням має обмежені кількісні і технічні показники й у протистоянні масованим ракетним ударам і масованим атакам ударних безпілотних літальних апаратів має значний дефіцит спроможностей щодо захисту як окремих об'єктів, так і території України загалом. Саме дефіцит спроможностей системи ППО зумовлює необхідність і напрями її розбудови. Тому постає питання про необхідність створення та розбудови системи протиповітряної оборони як складової системи ППО України. Зроблено висновок, що боротьба з безпілотними авіаційними комплексами постає як оперативно-стратегічне завдання Збройних Сил України на рівні з протиракетною обороною.

Ключові слова: протиповітряна оборона; інтегрована система протиповітряної, протиракетної та протиповітряної оборони України; безпілотний літальний апарат; безпілотний авіаційний комплекс; спосіб побудови ППО.

© П. Б. Волотівський, О. В. Самойленко, П. М. Стешенко,
П. А. Глущенко, 2024

Постановка проблеми. Від початку широко-масштабної агресії проти України збройні сили РФ так і не змогли досягти панування в повітряному просторі України. Вони зосередилися на масованому застосуванні балістичних і крилатих ракет, розвідувальних та ударних безпілотних літальних апаратів (БпЛА) по важливих для національного господарства та безпеки держави об'єктах і населених пунктах. Особливо слід відмітити багаторазове нарощування застосування БпЛА різного призначення в зоні бойових дій, над полем бою. Це не випадково, адже нині відмічається вибухове зростання кількості розробок безпілотних авіаційних комплексів (БпАК), у тому числі їхніх складових частин – безпілотних літальних апаратів. Цьому сприяли певні об'єктивні передумови, які дозріли саме до цього часу та пов'язані зі значними технологічними успіхами в різних галузях знань процесів виробництва.

Загальносвітові тенденції розвитку БпАК знайшли відображення також у програмах розвитку безпілотної авіації в РФ. Проблематика розвитку БпАК у РФ віднесена до переліку критичних технологій згідно з указом президента РФ № 899 від 7 липня 2011 р. (п. 13. Технології інформаційних, керівних, навігаційних систем).

Сьогодні боротьба з БпЛА противника в повітряному просторі над полем бою в російсько-українській війні вже стала одним з актуальних завдань Збройних Сил України. На наших очах здійснюється перехід дій боротьби з БпЛА противника з тактичного та оперативно-тактичного рівня на стратегічний, що відносить ці дії до вирішальних для успіху у війні; фактично нині відбувається революція у сфері застосування БпЛА. Прогнозується, що впровадження методів групового застосування БпЛА змінить не лише характер бойових дій, а й саму їхню сутність.

Військовим керівництвом провідних країн упровадження безпілотних (роботизованих) комплексів розглядається як магістральний напрям розвитку засобів збройної боротьби. Нині роботизація бойових дій стає одним з домінуючих напрямів удосконалення систем озброєння та військової техніки. Прорив у цій галузі зумовлений передусім розробкою досконаліших технічних засобів з використанням штучного інтелекту, впровадженням новітніх технологій у галузі передачі, приймання інформації, теорії управління, успіхами в розвитку матеріалознавства та мініатюризації бортових систем.

Головними завданнями в галузі розвитку БпАК нині вважаються:

- підвищення автономності БпЛА;
- підвищення завадозахищеності їхніх каналів управління та зв'язку;
- удосконалення сенсорних систем;

- розв'язання проблем автоматичного розпізнавання цілей, аналізу сцен і ситуацій, ідентифікації цілей (об'єктів ураження);

- групове застосування БпЛА, у тому числі спільно з пілотованою авіацією, інтеграція БпЛА та пілотованих літальних апаратів у єдині авіаційні комплекси.

Звичайно, активний розвиток та оснащення збройних сил провідних країн безпілотними авіаційними комплексами, їх масоване застосування вимагає також активного пошуку способів боротьби із цим видом зброї, створення нових систем їх виявлення, знищення та придушення на базі автоматизованих систем управління.

До цього часу погляди на роль і місце перспективної системи боротьби з БпЛА в системі протиповітряної оборони (ППО) України, на склад її сил і засобів ще не набули належного обґрунтування. Тому це питання потребує проведення подальших наукових досліджень.

Звідси постає необхідність визначення ролі й місця, завдань системи боротьби з масованим застосуванням БпЛА (БпАК), розробки на концептуальному рівні перспективної моделі цієї системи в рамках системи вищого рівня – системи ППО України, оперативно-стратегічних вимог до неї та до її системи озброєння.

Метою статті є аргументування необхідності створення системи боротьби з безпілотними авіаційними комплексами в рамках системи ППО України, визначення її місця й ролі.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж розпочати розгляд питання, передбаченого темою статті, доцільно розглянути зміст окремих понять, пов'язаних з ударними безпілотними засобами повітряного нападу (ЗПН). В окремих джерелах використовуються поняття «баражуючий боеприпас», «дрон-камікадзе», «FPV-дрон». Важливо розуміти, що ці зразки авіаційної техніки є різновидами ударних безпілотних літальних апаратів (БпЛА).

Наведемо зміст окремих понять, пов'язаних з ударними безпілотними літальними апаратами, виходячи з їхнього призначення, виду застосовуваного боеприпасу та можливостей повторного використання [1]:

Безпілотний авіаційний комплекс (БпАК) / система (БпАС) – безпілотне повітряне судно, станція керування та контролю, лінія керування і контролю та інші пов'язані з ними наземні (корабельні, повітряні) елементи.

Безпілотний літальний апарат (БпЛА) – літальний апарат без льотчика на борту з дистанційною системою керування певного рівня автоматизації чи такий, що виконує автоматичний політ за заданою заздалегідь програмою.

Ударний БпЛА – БпЛА, призначений для ураження цілей на землі або на водній поверхні.

Багаторазовий ударний БпЛА – ударний БпЛА, який застосовує керовані та/або некеровані авіаційні засоби ураження.

Разовий ударний БпЛА (БпЛА-камікадзе, дрон-камікадзе) – ударний БпЛА з вбудованою бойовою частиною, який знищується під час ураження цілі. Може мати систему керування типу FPV (FPV-камікадзе, First Person View, з англ. «вид від першої особи»).

Ударний БпЛА ситуаційного застосування – ударний БпЛА, який або знищується під час виконання завдання на ураження цілі або повертається в разі скасування завдання.

Автори статті пропонують внести доповнення до ДСТУ В 7371:2020 [1] стосовно визначення таких термінів:

БпЛА – хибна ціль – БпЛА, який імітує засіб повітряного нападу з метою викриття або виснаження протиповітряної оборони противника.

Багатоцільовий БпЛА – БпЛА, який може одночасно або послідовно виконувати декілька функцій (наприклад, розвідувально-ударний).

Баражуючий боеприпас – ударний БпЛА разового або ситуаційного застосування, який патрулює над певним районом, об'єктом з метою ураження цілі у визначений час за командою оператора або згідно із завчасно введеною програмою.

На даний час основною формою застосування сил оборони є стратегічні дії, складовою яких є протиповітряна оборона [2].

Протиповітряна оборона (ППО) України – комплекс заходів та бойових дій щодо відбиття нападу пілотованої та безпілотної авіації, балістичних і крилатих ракет, ударних БпЛА, прикриття угруповань військ (сил) та їхньої системи логістики, об'єктів інфраструктури, важливих для національного господарства та безпеки держави, населених пунктів від ударів з повітря.

Звичайно, питання розробки концепції створення перспективної системи боротьби з безпілотними авіаційними комплексами не може розглядатись окремо від концепції створення перспективної системи ППО України.

У рамках бойових дій сил оборони з відбиття засобів повітряного нападу противника (повітряної оборонної операції сил оборони) ефективна протидія загрозам з повітря може бути реалізована шляхом виконання двох стратегічних завдань [2]:

- знищення (протидії) засобів повітряного нападу (ЗПН) противника в повітрі силами і засобами протиповітряної оборони (винищувальної авіації, зенітно-ракетних військ, частин ППО видів Збройних Сил);

- знищення ЗПН та елементів інфраструктури на території противника в місцях їхнього базування, обслуговування, ремонту і зберігання.

Для знищення (протидії) ЗПН у повітрі силами й засобами протиповітряної оборони створена і діє система ППО держави.

Система протиповітряної оборони України – сукупність вогневих засобів, засобів радіолокаційної та радіотехнічної розвідки і радіоелектронного придушення, а також нетрадиційних засобів знищення повітряних і повітряно-космічних цілей, безпілотних літальних апаратів різного призначення, які функціонують у єдиній мережі управління та інформаційного забезпечення.

Створена в Україні система ППО характеризується об'єднанням усіх наявних сил і засобів (з'єднань та частин ППО, радіоелектронної боротьби (РЕБ) тощо) *в єдину інтегровану, вискоелективну функціональну систему*, яка навіть за умов дефіциту спроможностей досягає високого рівня ефективності щодо знищення сучасних ЗПН противника [3, с. 18].

Ураховуючи довготривалий характер воєнних загроз із боку РФ, автори роботи [3, с. 20] *основними завданнями системи ППО* в рамках основних стратегічних завдань Збройних Сил вважають:

- своєчасне *закриття повітряного простору України* в умовах збройної агресії з боку Росії проти України або безпосередньої загрози повітряного нападу потенційного противника;
- забезпечення стійкості (живучості) системи ППО у складних умовах наземної, морської та повітряно-космічної обстановки, атак в інформаційному та кіберпросторі, масованих авіаційно-бомбових і ракетних ударів, застосування сил і засобів РЕБ, протирадіолокаційних ракет та інших засобів;
- надійний захист населених пунктів, інфраструктурних та інших об'єктів на всій території України від ударів з повітря;
- прикриття угруповань військ (сил), системи логістики, військово-морських баз, морських портів;
- використання повітряного простору відповідно до міжнародних норм і національного законодавства за умов мирного часу та в особливий період;
- швидка інтеграція до європейської та євроатлантичної систем безпеки повітряного простору.

Досвід відбиття ударів ЗПН РФ під час російсько-української війни підтверджує висновок авторів праці [2, с. 16], що перспективна система ППО має бути здатною вести ефективну боротьбу з усіма типами ЗПН противника, бути ешелонованою та структурованою на трьох рівнях:

- зона ППО, що створюється для перехоплення (знищення) ЗПН противника в разі їхнього намагання проникнення через державний кордон у повітряний простір України для нанесення ударів по об'єктах і військах на всій території держави (стратегічна ППО);

- об'єктова ППО, що створюється для прикриття найбільш значущих для держави інфраструктурних та інших об'єктів від балістичних і крилатих ракет, ударних БпЛА;

- протиповітряна оборона (прикриття) угруповань військ (сил), які ведуть бойові дії у визначених районах, від ударів ЗПН противника.

Для формулювання завдань для створюваної перспективної системи протидії БпЛА агресора в рамках вищої системи – системи ППО України пропонується розглянути перелік завдань, які агресор визначив для БпЛА (БпАК) у війні проти нашої держави, встановити проблемні питання боротьби з ними та можливі шляхи їх вирішення.

Аналіз застосування БпАК збройних сил РФ показав, що основними завданнями, які вони вирішують, є:

- ведення всіх видів повітряної розвідки (видової, радіотехнічної, радіаційної, хімічної та інших);
  - спостереження за об'єктами;
  - визначення координат об'єктів для ураження;
  - видача цілевказівок військам та зброї;
  - нанесення ударів по наземних, морських цілях; ураження елементів систем ППО, протиракетної оборони (ПРО);
  - коригування вогню різних видів зброї;
  - ретрансляція інформації чи сигналів управління;
  - охорона районів зосередження військ та найважливіших об'єктів;
  - нанесення повітряних ударів, як правило, груповим методом із застосуванням ударних БпАК по інфраструктурних об'єктах у глибині території України;
  - визначення результатів ракетно-бомбових ударів;
  - виконання спеціальних завдань (ведення радіоелектронної боротьби, транспортування вантажів, аерофотозйомка для створення топографічних карт місцевості, імітація повітряних цілей, виявлення каналів стільникового зв'язку і націлювання на них засобів ураження, забезпечення проведення інформаційно-психологічних операцій, освітлення місцевості тощо).
- Досвід застосування БпЛА РФ під час збройної агресії проти України та Збройними Силами України в процесі відбиття цієї агресії підтверджує загальносвітову тенденцію розвитку роботизованих (безпілотних, безкіпажних) комплексів (систем) та свідчить *про практичну відсутність досконалих спеціалізованих систем і засобів, призначених виключно для протидії БпЛА*.
- Практичний досвід боротьби з ворожими БпЛА свідчить, що на ефективність протидії ворожим БпЛА в основному впливають такі чинники:
- мала радіолокаційна помітність БпЛА;
  - діапазон відстаней візуальної помітності 200...700 м (з урахуванням геометричних розмірів);

- мала інфрачервона сигнатура;
- можливість польоту на гранично малих висотах;
- можливість нанесення ударів групою БпЛА;
- надвисока маневреність БпЛА вертолітного типу;
- можливість обходу БпЛА зон з розвинутою системою ППО.

Зазначені чинники обмежують можливість завчасного виявлення БпЛА тактичного призначення штатними радіолокаційними засобами та їх знищення вогнем зенітно-ракетних і артилерійських комплексів, стрілецької зброї підрозділів Збройних Сил України.

Сьогодні в зоні ведення бойових дій застосовуються такі способи боротьби з БпЛА противника:

- виявлення та ідентифікація БпЛА технічними засобами, на слух і візуально;
- вплив на бортову радіоелектронну апаратуру радіоелектронними завадами з метою виведення з ладу системи навігації та подальшої дезорієнтації БпЛА [4];
- знищення БпЛА противника пілотованою авіацією за даними радіолокаційної та радіоелектронної розвідки (РЛР, РЕР);
- знищення БпЛА противника БпЛА-перехоплювачами за даними виявлення та наведення РЕР (спосіб «БпЛА проти БпЛА»);
- знищення БпЛА вогневими засобами;
- організаційні заходи, що ускладнюють дію БпЛА або дезінформують їх.

Ефективна протидія БпЛА можлива за умови виконання комплексу організаційних і технічних заходів та передбачає:

- розгортання систем та засобів, що забезпечують достовірне, точне і своєчасне виявлення й ідентифікацію БпЛА, а також наземних пунктів управління ними;

- розгортання систем і засобів радіоелектронного придушення радіоканалів БпЛА [4];

- застосування засобів вогневого ураження БпЛА під час польоту;

- проведення маскування ймовірних об'єктів розвідки або диверсій з використанням БпЛА;

- здійснення оперативної роботи, спрямованої на завчасне виявлення ймовірних місць пусків і розміщення пунктів управління БпЛА, їх знищення.

На теперішній час у зоні бойових дій збройних сил РФ застосовуються БпЛА I класу (БпЛА «Supercam S350» «Орлан-10», «Орлан-30», «ZALA 421-08», «Ланцет», «Куб», «Мерлин-ВР» тощо).

Для ударів по об'єктах у глибині території нашої країни противник РФ широко використовує, як правило, в масованих нальотах БпЛА-камікадзе «Shahed-136» («Герань-2»), «Shahed-131» («Герань-1»).

Масовані нальоти із залученням великої кількості БпЛА типу «Shahed» (до 90 одиниць) мали місце у 2023 р. та 2024 р. У недалекому майбутньому не можна виключати, що агресор зможе готувати нальоти зі ще більшою кількістю ударних БпЛА.

Основні характеристики БпЛА, що застосовуються збройними силами агресора, показані в таблиці 1.

Ураховуючи зростаючу небезпеку від дій БпЛА для особового складу, бойової та спеціальної техніки, об'єктів логістики сил оборони, найважливіших об'єктів держави, складність боротьби з ними сучасними силами й засобами ППО, постає питання щодо необхідності нарощування спроможностей системи ППО саме в боротьбі із цим видом озброєння.

Адже успішна боротьба з БпЛА противника сприяє успішному веденню війни та переможному її

Таблиця 1

Характеристики БпЛА, які застосовуються противником

№ з/п	Назва БпЛА (БпЛА)	Кількість літальних апаратів БпЛА (БпЛА)	Тривалість польоту, год.	Радіус дії, км	Максимальна а злітна маса, кг	Маса корисного навантаження, кг	Практична стеія, м	Максимальна швидкість польоту, км/год.	Тип корисного навантаження	Тип двигуна
1	«Shahed-136»	5	12	2000	200	40	4000	220	БЧ	бенз.
2	«Shahed-131»	-	10	900	135	15	4000	200	БЧ	бенз.
3	«Ланцет»		0.5	60	12	3	3000	110	ТВ/ІЧ/дозиметр/БЧ	електр.
4	«Тахион»	2	2	40	6,9	1	2000	120	ТВ/ІЧ/фото/ретранс	електр.
5	«Застава»	3		10	5,5	1,2	2200	100	ТВ/ІЧ/фото	електр.
6	«Леер-3»	2	16	120	до 18	5	6000	170	ТВ/ІЧ/фото/засоби РЕБ	бенз.
7	«Орлан-10»	1	14	до 120	до 18	5	5000	150	ТВ/ІЧ/фото/ретранс	бенз.
8	«Орлан-30»	1	18	120	до 35	до 8	5000	150	ТВ/ІЧ/фото/ретранс	бенз.
9	«Гранат-4»	1	6	до 100	30	3	4000	140	ТВ/ІЧ/фото/засоби РЕБ	електр.

завершенню. Справді, згідно з прогнозами окремих військових аналітиків безпілотна авіація в недалекому майбутньому виконуватиме до 60% завдань пілотної авіації, а провідні держави світу матимуть уже найближчими роками до 80% бойової авіації безпілотною [5, с. 11]. Війна в Україні, яка триває нині, підтверджує, що БпЛА є одним з ключових видів сучасного озброєння [6, с. 16].

Звідси створення системи протибезпілотної оборони стає актуальним завданням сил оборони України. Можна передбачити, що нарощування спроможностей системи ППО України вимагає її розбудови за рахунок елементів не лише протиракетної оборони (ПРО), а й елементів протидії БпЛА.

Таким чином, на даний час об'єктивні умови збройної боротьби в російсько-українській війні висунули в ролі ударної сили БпЛА, які набули значення одного з найважливіших стратегічних чинників, здатних шляхом прямого впливу на угруповання військ і життєво важливі об'єкти здійснювати вельми значний, а іноді й вирішальний вплив на перебіг війни.

Зважаючи на швидкий розвиток безпілотної авіаційних комплексів (систем), складність боротьби з ними, можна зробити висновок, що боротьба із цим видом озброєння стає однією із часткових стратегічних цілей протиповітряної оборони держави.

Тому, з урахуванням особливостей дій БпЛА, їхньої оптичної та радіолокаційної помітності, можливостей програмування складної траєкторії польоту, низької висоти польоту, захищеності від впливу засобів радіоелектронної протидії, вбачається, що сили й засоби протидії БпЛА мають утворювати окрему підсистему боротьби із цим видом зброї.

У цьому випадку правомірно ставити питання про підсистему протибезпілотної оборони (ПБО) на рівні з підсистемами протиракетної оборони (ПРО), протилітакової та противертолітної оборони (ППО). Звичайно, підсистема боротьби з безпілотними авіаційними комплексами противника (підсистема протибезпілотної оборони) як складова системи ППО України повинна мати необхідні оперативні спроможності щодо боротьби з БпЛА згідно з науково обґрунтованими *оперативно-стратегічними вимогами* до неї.

Виходячи з наведених міркувань, можна сформулювати часткову стратегічну мету функціонування перспективної системи боротьби з безпілотною авіацією в такому варіанті: «Недопущення прориву БпЛА противника через державний кордон України, лінію зіткнення протиборчих сторін та їхніх дій щодо ведення розвідки, нанесення ударів по військах, об'єктах держави на всю глибину можливого їх застосування».

Мета функціонування створюваної перспективної системи боротьби з безпілотною авіацією досягатиметься шляхом реалізації таких завдань:

- своєчасного виявлення БпЛА в усьому діапазоні висот їхнього польоту з урахуванням малої радіолокаційної помітності;

- оповіщенням в установлені нормативні строки органів державної влади, органів військового управління, населення, військ про загрозу ударів безпілотної авіації;

- знищенням усіх типів БпЛА противника в разі намагання проникнення через державний кордон у повітряний простір України на визначених рубежах зони (поясу) ППО/ПРО/ПБО з метою недопущення їхнього прориву (проникнення) в райони виконання завдань;

- об'єктивною протибезпілотною обороною (прикриттям) великих населених пунктів, найбільш значущих для держави інфраструктурних та інших об'єктів від ударів БпЛА, що прорвалися через кордон у повітряний простір України;

- надійним протибезпілотним прикриттям угруповань військ (сил), елементів логістики в зоні бойових дій від ударів (дій) розвідувально-ударних БпЛА, FPV-камікадзе;

- забезпеченням стійкості (живучості) системи ПБО у складних умовах обстановки, атак в інформаційному та кіберпросторі, масованих авіаційно-бомбових і ракетних ударів, застосування сил і засобів РЕБ, протирадіолокаційних ракет та інших засобів;

- набуттям спільних спроможностей із силами оборони щодо знищення на території противника об'єктів промисловості з виробництва БпЛА, місць їхнього зберігання, ремонту та обслуговування тощо.

Отже, місце системи ПБО в рамках стратегічної ППО України визначене сукупністю зазначених вище завдань, які покладаються на неї, а її роль визначається сумарною величиною завданих втрат бойовій безпілотній авіації противника, часткою збережених від її ударів об'єктів сил оборони і стратегічних для національної економіки й населення об'єктів промисловості, критичної інфраструктури.

Зважаючи на складність відбиття масованих ракетних ударів та боротьби з ударними БпЛА противника нині формуються погляди, відповідно до яких нарощування спроможностей системи ППО має здійснюватися і шляхом розбудови протибезпілотної оборони (ПБО). Саме з урахуванням цього чинника має бути створена інтегрована система ППО/ПРО/ПБО (а не лише ППО/ПРО [3]), яка буде здатна забезпечити стримування та відбиття збройної агресії, охорону повітряного простору, протиповітряне прикриття важливих державних і військових об'єктів.

Таким чином, підсистема протибезпілотної оборони (ПБО) має створюватися й діяти на рівні з підсистемами протиракетної оборони (ПРО), протилітакової та противертолітної оборони (ППО). Природно, що ця підсистема повинна мати необхідні оперативні

спроможності щодо боротьби з безпілотними авіаційними комплексами ймовірного противника згідно з науково обґрунтованими оперативно-стратегічними вимогами до неї.

Часткова стратегічна ціль функціонування створюваної підсистеми ПБО в перспективній *інтегрованій* системі ППО/ПРО/ПБО України, її місце та роль, погляди інших дослідників, практиків, які займаються проблемами ППО держави, можливі сценарії (оперативні моделі) застосування сил та засобів протибезпіотної оборони в системі інтегрованої ППО/ПРО/ПБО держави, логічні міркування та практика відбиття ЗПН у процесі війни з РФ дають підстави сформулювати варіант *загальних оперативно-стратегічних вимог до перспективної системи протибезпіотної оборони*:

1. Система ПБО має входити як невід'ємний функціональний елемент вищої системи, системи ППО України, виконувати завдання як у рамках цієї системи, так і автономно (самостійно).

2. Система ПБО повинна мати спроможність щодо знищення не менше 90% БпЛА, які намагатимуться *прорватися через державний кордон України для виконання визначених завдань у глибини території*.

3. Система ПБО повинна мати ієрархічну організацію, загальну керівну (командну) підсистему, підсистеми різного рівня зі своїми органами управління з певним пріоритетом у прийнятті рішення між підсистемами.

4. Перспективна система ПБО має бути оснащена високотехнологічними зразками озброєння та військової техніки, що мають необхідні бойові спроможності та об'єднані інноваційними технологіями управління, застосування яких дає суттєве збільшення бойового потенціалу й можливість здобуття переваги над противником. Розвиток озброєння системи ПБО має відбуватися шляхом створення багатофункціональних бойових систем, які об'єднуюватимуть у єдине ціле засоби виявлення, знищення та придушення на базі автоматизованих систем управління.

5. Система ПБО повинна мати високу працездатність і живучість.

Побудова системи ПБО як складової *інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО* України має здійснюватися відповідно до положення України в геополітичному просторі, воєнно-географічних умов, стану, можливостей і способів дій ЗПН противника, стану й можливостей сил і засобів інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО України, що можуть бути залучені для відбиття ЗПН противника.

Система ПБО як складова інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО має створюватися відповідно до загроз, що прогноуються, передбачати створення відповідних угруповань військ (сил) у їхній оперативній побудові, відповідних функціональних та організацій-

них *підсистем різного рівня ієрархії зі своїми органами управління*, організацію виявлення повітряного противника, його вогневого ураження. Її побудова в рамках вищої системи ППО визначатиметься вибраним способом ведення оборони на основі розкриття задуму дій противника. Як вихідні дані мають використовуватися матеріали прогнозування сценаріїв проведення противником повітряної наступальної операції, сценаріїв відбиття його ЗПН силами та засобами ППО сил оборони [7], сценаріїв вирішення часткових завдань відповідними елементами інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО згідно з розробленим способом застосування сил.

Спосіб ведення ПБО розробляється в процесі прийняття рішення на організацію протиповітряної оборони і містить:

- визначення порядку та прийомів застосування сил і засобів ПБО для вирішення визначених завдань;
- призначені зони (рубежі) виявлення та знищення БпЛА противника, об'єкти, на прикритті яких зосереджуються основні зусилля сил і засобів ПБО для недопущення проникнення розвідувально-ударних та ударних БпЛА в райони ведення розвідки, до об'єктів ударів;
- оперативну побудову (бойовий порядок) сил і засобів ПБО;
- визначення характеру маневру силами та засобами.

Створювана система має бути здатною забезпечити своєчасне виявлення, знищення (придушення) на визначених рубежах (районах) усіх БпЛА різних типів та призначення. Природно, що ці дії бажано здійснювати на підступах до державного кордону, районів розміщення наших військ (сил). Для цього потрібна розвинена система спостереження й розвідки та виявлення, відповідні угруповання сил і засобів ПБО для перехоплення (знищення, ураження) БпЛА. Дії (впливи) по повітряних безпілотних цілях проявляються в їх ураженні, у виведенні з ладу особового складу, в дезорганізації функціонування систем керування, управління силами й засобами.

Згідно з існуючими прогнозами, потенційні та ймовірні загрози Україні в повітряному просторі залишаться й після успішного відбиття агресії РФ та відновлення територіальної цілісності України в кордонах 1991 р.

Ці загрози з боку повітряно-космічних сил РФ є основним чинником, що зумовлюватиме вибір варіантів побудови перспективної інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО України з метою адекватного та ефективного їх стримування, забезпечення належного реагування в разі збройної агресії.

Досвід відбиття широкомасштабної агресії, яку розпочала РФ у 2022 р., а також наукові дослідження, проведені в останнє десятиліття, дають підстави для

висновку, що для сучасних умов та на довгострокову перспективу найдоцільнішим способом побудови протиповітряної оборони України від ЗПН противника, у тому числі від його ударних БпЛА, в загрозовий період та під час війни є **організація зонально-об'єктової протиповітряної оборони** [8].

Зонально-об'єктова ППО – спосіб побудови ППО, за якого *поєднується зональна оборона всієї території держави*, в межах котрої розміщуються та прикриваються від масованих ударів балістичними та крилатими ракетами, ударними БпЛА важливі політичні, адміністративні, промислово-економічні центри, військові, гідроенергетичні і транспортні об'єкти, що становлять основу оборонно-промислового потенціалу держави та визначають її стратегічну стійкість, з *безпосереднім прикриттям найважливіших об'єктів (об'єктова ППО)*. Цей спосіб побудови протиповітряної оборони застосовують і інші країни, наприклад КНР, Ізраїль.

Зона ППО створюється єдиним угрупованням сил і засобів ППО/ПРО/ПБО в межах визначеної території (смуги, поясу, сектора оборони), прилеглої до державного кордону на суходолі, до морського узбережжя Чорного та Азовського морів, до лінії зіткнення протиборчих сторін. Зони ППО створюються також окремими угрупованнями сил і засобів ППО/ПРО/ПБО навколо важливих адміністративно-промислових центрів, що займають великі просторові території (м. Київ, Велика Одеса (агломерація з центром у м. Одеса) та інші великі міста).

Основне завдання інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО України – обороняти всю територію держави з розміщеними об'єктами й населеними пунктами, в тому числі угруповання військ у зоні бойових дій.

У зоні ППО сили ППО/ПРО/ПБО розгортаються в бойові порядки та знищують повітряні цілі.

Об'єктова ППО – спосіб побудови ППО, за якого сили й засоби ППО/ПРО/ПБО зосереджуються на обороні окремих важливих об'єктів, наприклад важливих транспортних вузлів (залізничних станцій, портів, аеродромів), баз (складів) забезпечення, підприємств оборонно-промислового комплексу, об'єктів критичної інфраструктури (АЕС, ТЕС, ТЕЦ, ГЕС, електричних підстанцій, інших об'єктів).

Наголосимо, що безпосереднє протиповітряне прикриття від ударів БпЛА найбільш значущих для держави інфраструктурних та інших об'єктів, районів розміщення військ (сил) та об'єктів логістики, розміщених за межами розгорнутої вздовж державного кордону та лінії зіткнення військ зони (смуги) ППО/ПРО/ПБО, має здійснюватися в обов'язковому порядку.

Спосіб організації *зональної ПБО* в рамках інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО України, зважаючи на її ієрархічну організацію, передбачає організацію відповідних функціональних підсистем:

- розвідки та попередження (оповіщення) про повітряний напад у єдиному інформаційному полі системи ППО/ПРО/ПБО держави, об'єктів та угруповань військ;

- управління силами та засобами ПБО за наявності загальної керівної підсистеми управління ППО/ПРО/ПБО та керівних підсистем нижчих рівнів ієрархії з визначеним пріоритетом у прийнятті рішень між підсистемами;

- зенітного ракетно-артилерійського прикриття та мобільних вогневих груп;

- винищувального авіаційного прикриття;

- радіоелектронної боротьби;

- інших підсистем.

У свою чергу, системи об'єктової ППО/ПРО/ПБО та ППО/ПБО окремих угруповань військ також складаються з відповідної сукупності взаємно зв'язаних за ієрархічною ознакою підсистем (елементів).

Складовою інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО також має бути пасивний захист об'єктів критичної інфраструктури (заходи маскування), скоординований з діями підсистем радіолокаційної та радіотехнічної розвідки.

У перспективі для надійного протиповітряного прикриття об'єктів на території держави від ЗПН, у тому числі БпЛА, що прорвалися через першу зону (смугу, пояс) ППО/ПРО/ПБО, доцільно передбачати **створення другої зони (смуги, пояса) ППО/ПРО/ПБО** також із рубежами (зонами) виявлення та перехоплення (знищення) ЗПН противника, яка спиратиметься на об'єктову ППО/ПРО/ПБО окремих адміністративних центрів, військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури.

Створення двох зон ППО/ПРО/ПБО має основним завданням не допустити проникнення ЗПН, у тому числі ударних БпЛА і крилатих ракет, за межі визначених рубежів перехоплення (знищення) та їх *безперешкодного переміщення в повітряному просторі держави* в райони виконання завдань. На даний час створення другої зони може бути обмежене економічними факторами й можливостями держави.

Таким чином, перспективна система протибезпіотної оборони (ПБО) повинна бути складовою інтегрованої системи ППО/ПРО/ПБО України. Її найважливішими елементами є угруповання сил і засобів, що забезпечують раннє виявлення БпЛА і, відповідно, угруповання сил і засобів, призначених для їх знищення (придушення).

На даний час погляди на роль і місце системи ПБО в єдиній стратегічній системі ППО/ПРО/ПБО України, на склад її сил і засобів потребують проведення подальших, глибших наукових досліджень, значних військово-теоретичних та військово-технічних розрахунків, розроблення необхідного науково-методичного апарату.

Висновки

1. Досвід відбиття масованих ударів збройних сил РФ із застосуванням ударних БпЛА свідчить, що боротьба з ними стає частковою стратегічною ціллю (завданням) ППО України на рівні з протиракетною обороною. Тому правомірно постає питання про необхідність створення системи протибезпілотної оборони (ПБО) на рівні з підсистемами протиракетної оборони (ПРО), протилітакової та противертолітної оборони (ППО).

2. До протидії БпЛАК противника (знищення, придушення) залучаються тією чи іншою мірою всі елементи (підсистеми) системи ППО/ПРО/ПБО держави залежно від видів БпЛА, які противник має можливість використовувати для вирішення завдань. Це зумовлює потребу створення не просто окремих зразків зброї, а єдиної системи вогневих засобів (зенітно-ракетного та зенітно-артилерійського озброєння), засобів радіо- та радіотехнічної розвідки та радіоелектронного придушення, а також нетрадиційних засобів знищення повітряних цілей, які функціонують у єдиній мережі управління та інформаційного забезпечення.

3. Має бути створена якісно нова система озброєння протибезпілотної оборони, що складатиме матеріальну основу її бойових спроможностей.

Перелік джерел

1. Техніка авіаційна державної авіації. Апарати літальні безпілотні. Основні терміни та визначення понять. Класифікація : ДСТУ В 7371:2020. – На заміну ДСТУ В 7371:2013 ; чинний від 2021-07-01. – К. : УкрНДНЦ, 2021. – IV, 12 с.

2. Проблеми в управлінні протиповітряною обороною та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / В. В. Ткачов, Ю. О. Горобець, В. В. Камінський, Г. С. Степанов // Наука і оборона. – 2020. – № 3. – С. 15–19. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2020-12-3-15-19>.

3. Крикун П. М. Система протиповітряної оборони України в умовах збройної агресії [Електронний ресурс] / П. М. Крикун, В. І. Павленко, В. С. Корендович // Наука і оборона. – 2022. – № 3/4. – С. 17–21. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2022-20-3-4-17-21>.

4. Черниш О. М. Основи формування нової ідеології ведення радіоелектронної боротьби у війнах і збройних конфліктах майбутнього / О. М. Черниш, С. О. Тищук, С. М. Шолохов // Наука і оборона. – 2006. – № 4. – С. 48–51.

5. Беспилотные летательные аппараты: обоснование и расчет основных параметров и характеристик / М. М. Митрахович, В. И. Силков, А. В. Самков, В. Б. Семенов ; под общей редакцией В. И. Силкова. – К. : ЦНИИ ВВТ ВС Украины, 2016. – 268 с.

6. Коршець О. А. Уроки застосування безпілотних літальних апаратів у російсько-українській війні [Електронний ресурс] / О. А. Коршець, В. М. Горбенко // Повітряна міць України. – 2023. – № 1 (4). – С. 9–17. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2786-7714-2023-1-4-9-17>.

7. Аналіз операційного середовища та ймовірні сценарії застосування Повітряних Сил Збройних Сил України [Електронний ресурс] / С. С. Дроздов, В. В. Тюрін, О. А. Коршець, В. М. Горбенко // Наука і оборона. – 2019. – № 3. – С. 25–30. – Режим доступу : <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-25-30>.

8. Лосев І. Ф. Тенденції розвитку теорії протиповітряної оборони Повітряних Сил Збройних Сил України / І. Ф. Лосев, В. В. Антонець // Наука і оборона. – 2006. – № 2. – С. 46–52.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-45-54

УДК 355.4

П. М. Сніцаренко,

*доктор технічних наук,**старший науковий співробітник,**Національний університет оборони України*

Про сутність кібероборони як виду воєнних дій

Конституція України розмежує сферу національної безпеки (отже, кібербезпеку як її складову) і сферу оборони. Тому питання кібероборони України та її теоретичних засад може розглядатися з точки зору, що це складова оборони держави. Аналіз засвідчив, що в сукупності чинних положень законодавства України стосовно оборони кібероборона є однією з функцій Збройних Сил України разом з іншими військовими формуваннями (отже, силами оборони) в разі збройної агресії проти України. Тобто йдеться не про кібероборону держави загалом, а лише про її складову у виконанні ЗСУ (сил оборони) у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії (ведення кібероборони) – кібероборону у вузькому розумінні поняття «оборона», що слід розглядати як вид воєнних дій військ (сил). Між тим у законодавстві України та у відомих публікаціях така особливість не розкривається. Це означає, що на шляху до розуміння сутності кібероборони України як концептуально найважливішого теоретичного завдання, першочергово слід визначитися щодо кібероборони як виду воєнних дій військ (сил), що спричинило мету статті.

Поглиблений розгляд питання кібероборони з позиції законодавства України з питань оборони, ролі ЗСУ, кібервійськ у їхньому складі та інших суб'єктів сил оборони дав підстави визначити сутність кібероборони як виду воєнних дій, а також окреслити особливості реалізації основних заходів і структурно-логічну схему її організації в процесі відбиття збройної агресії проти України.

Ключові слова: оборона, кібероборона, кібероборона як вид воєнних дій, законодавство України.

Постановка проблеми. Поряд із традиційними сферами «Земля», «Море», «Повітря» та «Космос», «Інформаційний простір» сьогодні незворотно став ареною протистояння. Держави світу активно опановують цей простір в інтересах реалізації своїх національних інтересів. Особливо це стало можливим завдяки бурхливому розвитку впродовж останніх кількох десятиліть інформаційних технологій та інформаційних систем на їхній основі, що призвело до утворення потужного сегмента загального інформаційного простору – простору електронних інформаційних ресурсів (ЕІР), який на підставі цієї головної сутності в різних інтерпретаціях розуміння одержав назву «кіберпростір».

Зауважмо, що інформаційні системи і технології, які утворюють кіберпростір, дають змогу синтезувати різні види інформаційних ресурсів (когнітивних, неелектронних та власне електронних) у форматі ЕІР (це електронна кодограма для їхнього створення, зберігання, обробки або передачі (представлення) споживачу). Цей формат є технічною основою та водночас умовою для інформаційної взаємодії між різними елементами глобального кіберпростору. При цьому взаємодія, поряд з іншим, може бути реалізована і з метою шкідливого впливу шляхом кібератаки (або їх сукупності) для нанесення уразливого кіберудару технічним елементам інформаційної інфраструктури противника (суперника) або ментальності його соціального середовища через його переважно споживачьку роль у кіберпросторі. Таким чином, виникає ситуація агресії в кіберпросторі, яка, зокрема, може мати воєнний характер.

З метою виконання завдань у кіберпросторі, що мають воєнний характер, сьогодні дедалі активніше діють відповідні підрозділи збройних сил та спецслужб провідних держав світу. Зважаючи на можливість різноманітних агресивних дій у кіберпросторі, особливо надзвичайно прихованого характеру включно з генерацією спеціальних медіа-продуктів маніпулятивно-підступного змісту, а також створенням різних перешкод для ЕІР, кіберпростір сьогодні виступає як базова платформа забезпечення реалізації гібридних воєнних дій. Із цієї причини та в умовах, що склалися останніми роками, виникла загальнодержавна практична проблема кібероборони України як одного з необхідних механізмів протидії гібридним воєнним загрозам через агресії в кіберпросторі. Попри очевидну практичну потребу реалізації необхідних заходів, питання кібероборони України є новим розділом знань, що потребує належного теоретичного підґрунтя, чого на сьогодні бракує, отже, і відповідних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання боротьби в кіберпросторі з усією очевидністю для України постало вже на рубежі ХХ та ХХІ століть,

а у формулюванні кібероборони вперше окреслене 2016 р. у Стратегії кібербезпеки України як відбиття воєнної агресії в кіберпросторі [1], утім, без розкриття понять «воєнна агресія в кіберпросторі», а також що таке її «відбиття». Це не давало змоги належним чином розуміти подальші практичні дії щодо формування і застосування моделі кібероборони та провокувало довільне сприйняття цього завдання. Зокрема в Міністерстві оборони України (МОУ) та Генеральному штабі (ГШ) Збройних Сил України (ЗСУ), яким доручалося, відповідно до компетенції, здійснювати заходи (лише!) з підготовки держави до відбиття воєнної агресії в кіберпросторі (кібероборони).

Наступним кроком розвитку питання кібероборони стало прийняття 2017 р. Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [2], яким визначено сутність кібероборони в редакції:

«Кібероборона – сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі і спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсічі збройній агресії».

Таке визначення, по-перше, настільки узагальнене, що не дає реального уявлення про саму сутність кібероборони в її специфічних ознакових характеристиках, а по-друге, неможливо уявити, яким чином реалізувати зазначені заходи виключно в кіберпросторі.

Цим самим Законом, зокрема, було визначено, що МОУ, ГШ ЗСУ відповідно до компетенції, знову ж таки, здійснюють заходи з підготовки держави до відбиття воєнної агресії в кіберпросторі (кібероборони), що принципово відрізняється за сутністю від наведеного вище визначення кібероборони. Зауважимо, що в подальшому це положення скасоване та замінене іншим з орієнтацією МОУ у сфері кібербезпеки на реалізацію кіберзахисту в інформаційних системах, власником (розпорядником) яких є МОУ, ЗСУ та інші утворені відповідно до законів України військові формування. Згодом ще одним законом зазначене положення знову повернуто в законодавче поле держави, що свідчить про існуючу дискусійність щодо цього питання навіть на такому рівні.

Цим самим Законом щодо кібербезпеки [2] внесені зміни до Закону України «Про оборону України» [3] такого змісту (як одне з положень підготовки держави до оборони): здійснення заходів з кібероборони (активного кіберзахисту) для захисту суверенітету держави та забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії.

Із цього положення випливає: кібероборона – це активний кіберзахист, що є третім варіантом розуміння сутності кібероборони. При цьому додатково

виникає риторичне запитання, чи може кібероборона обмежуватися лише кіберзахистом та чи взагалі може бути неактивний (пасивний) кіберзахист, тим більше в умовах відсічі збройній агресії.

Розглядаючи одночасно всі зазначені варіанти визначень, що містяться в законах України, сутність кібероборони зрозуміти неможливо, а тому слід визнати, що поняття «кібероборона» в законодавстві України виписане недосконало. Це є системним недоліком, тобто проблемою, яка перешкоджає гармонізувати практичну діяльність на шляхах побудови (створення) дієвої системи кібероборони держави.

До наведеного слід додати, що наукових публікацій на тему кібероборони України зовсім небагато, серед них можна виділити окремих розділ підручника авторства Ю. Г. Даника, П. П. Воробієнка, В. М. Чернеги [4] та статтю В. А. Савченка [5]. У цих роботах приділено увагу загальним підходам до організації системи кібероборони держави, але лише з позиції законодавства України про кібербезпеку. При цьому законодавчі визначення щодо кібероборони авторами не піддаються сумніву та не критикуються, а використовуються як основа для формування їхньої позиції, тому не з усіма думками авторів цих публікацій можна погодитися.

Усе наведене означає, що питання теоретичних засад кібероборони України сьогодні є дискусійним та потребує подальших зусиль для їх становлення задля кращих практик. Для адекватного формування цих теоретичних засад важливо передусім правильно визначитися, з якої позиції слід розглядати сутність кібероборони України – як складову забезпечення кібербезпеки держави чи складову її оборони. Це важливо з причини, що Конституція України розмежовує сферу національної безпеки і сферу оборони, а сферу оборони України відносить до компетенції ЗСУ. Через це Законом України «Про оборону України» [3] питання кібероборони зосереджуються якраз у сфері оборони, про що вже зазначалося, та домінуючій ролі ЗСУ у фазі відсічі збройній агресії проти України. Тому, на наш погляд, питання кібероборони України, а отже, і її теоретичних засад, слід розглядати з позиції, що це складова оборони держави.

Зазначимо, що тема кібероборони окреслюється у двох чинних законодавчих документах України з питань оборони – у вже згаданому Законі України «Про оборону України» [3], а також у Стратегії воєнної безпеки України [6] та спеціальному Указі Президента України «Про невідкладні заходи з кібероборони держави» [7].

Про кібероборону як активний кіберзахист, про що йдеться в Законі України [3], уже сказано як про одне з невдалих законодавчих положень, тому що із цього неможливо зрозуміти сутність кібероборони як процесу.

У цьому самому Законі (щодо відсічі збройній агресії проти України) є положення:

«...у разі збройної агресії проти України ... на підставі відповідного рішення Президента України ЗСУ разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, у тому числі проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі».

Підкреслимо важливі наслідки, які випливають із цього положення.

1. ЗСУ розпочинають воєнні дії (операції) в кіберпросторі лише (виключно) в разі збройної агресії проти України. Це означає, що за законом ведення воєнних дій (операцій) ЗСУ в кіберпросторі в умовах мирного часу не передбачається.

2. Відсіч збройній (воєнній) агресії проти України у кіберпросторі здійснюється незалежно від того, де вона розпочалась – у кіберпросторі чи поза його межами (тобто не лише відбиття агресії, що здійснена в кіберпросторі проти України, про що йдеться в чинній Стратегії воєнної безпеки України [6] – тут певна колізія із цим Законом).

3. У разі збройної агресії проти України ЗСУ розпочинають воєнні дії (операції) в кіберпросторі не самі, а разом іншими військовими формуваннями, тобто з іншими складовими сил оборони, які передані в підпорядкування Головнокомандувача ЗСУ та діють під його керівництвом та управлінням.

4. Якщо ЗСУ (сили оборони) в разі збройної агресії проти України проводять спеціальні операції (розвідувальні, інформаційно-психологічні тощо) в кіберпросторі, то за цією законодавчою логікою це мають виконувати лише Сили спеціальних операцій ЗСУ, оскільки, відповідно до Законів України [3, 8, 9], лише вони проводять такі операції. При цьому зауважмо, що розвідувальні та інформаційно-психологічні дії в кіберпросторі логічно вважати заходами кібероборони. Про інше щодо кібероборони чи дій військових формувань у кіберпросторі в чинних законах України з питань оборони держави не йдеться. У зв'язку із цим постає питання щодо доцільності створення в системі МОУ окремого структурного утворення – кібервійськ (відповідно до Указів Президента України про Стратегію кібербезпеки України [10] та про невідкладні заходи з кібероборони держави [7]), що суперечить положенням Законів України [3, 8, 9]. Тут також законодавча колізія, яка усувається, на наш погляд, шляхом коректних змін Закону України «Про оборону України» [3] у питанні кібероборони, сутність якої маємо з'ясувати, оскільки в законах України з питань оборони вона не розкрита.

Спробуймо з'ясувати деякі питання щодо кібероборони на основі положень, які містяться в Стратегії воєнної безпеки України [6], котра визначає засадничі

положення всеохоплюючої оборони України. У цій Стратегії серед пріоритетних завдань реалізації всеохоплюючої оборони України вказані:

- розвиток спроможностей щодо забезпечення ... кібероборони під час підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України;
- підвищення рівня боєздатності ЗСУ та інших складових сил оборони з досягненням і підтриманням визначених спроможностей щодо ... відбиття агресії в кіберпросторі (ведення кібероборони).

Як видно, формулювання першого пріоритетного завдання не розкриває сутності кібероборони, але підкреслює дві її фази – підготовки та ведення в загальному процесі всеохоплюючої оборони України, тобто кібероборона є складовою оборони України.

Попри певну колізійність другого формулювання (на відміну від Закону України «Про оборону України» [3] кібероборона акцентується лише на випадок воєнної агресії в кіберпросторі) маємо іншу важливу деталь: цим положенням Стратегії ведення кібероборони прямо покладається на ЗСУ та інші складові сил оборони, оскільки в наведеному положенні йдеться про спільні спроможності за цим напрямом діяльності. Отже, в разі збройної агресії проти України кібероборону здійснюють загалом сили оборони України.

Звернімо також увагу на Указ Президента України «Про невідкладні заходи з кібероборони держави» [7], де наголошується «необхідність ужиття невідкладних заходів щодо створення умов формування в системі МО України кібервійськ для захисту суверенітету держави, забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії у кіберпросторі» з підготовкою законопроекту про створення та функціонування кібервійськ.

Розгляньмо, що означають такі формулювання.

По-перше, на відміну від попередніх законодавчих актів щодо оборони, тут вперше акцентується питання кібероборони держави, а не просто кібероборони в невідзначеному значенні. Але питання кібероборони держави, як і саме це поняття, жодним чином не визначені ані цим документом, ані законодавством України. Тому поняття кібероборони держави (України) потребує окремого обґрунтування.

По-друге, підкреслимо, що в контексті кібероборони держави формування кібервійськ у системі МОУ є невідкладним заходом, тобто не єдиним, а лише одним серед інших, можливо, більш рядових заходів цього напрямку діяльності! Це означає, що створенням кібервійськ кібероборона держави (України) в повному обсязі не забезпечується, оскільки створення таких військ є лише інструментом у складі ЗСУ, який підвищує їхні спроможності для виконання місії в кіберпросторі, визначеної національним законодавством, у разі збройної агресії проти України.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати таке.

1. Законодавство України з питань оборони розглядає кібероборону як елемент відсічі (протидії, спротиву) збройній (воєнній) агресії проти України, незалежно від того, як та де така агресія вперше розпочалася – у кіберпросторі чи поза його межами, або одночасно в усіх можливих сферах діяльності.

2. На відміну від поняття «оборона України», законодавством України щодо оборони поняття кібероборони України не визначене, безпосередньо питання кібероборони держави не ставиться.

3. У сукупності чинних положень законодавства стосовно оборони кібероборона розглядається як одна з функцій ЗСУ (сил оборони) в разі збройної агресії проти України. Іншими словами, йдеться не про кібероборону держави загалом, а лише про її складову у виконанні ЗСУ разом з іншими військовими формуваннями у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії (ведення кібероборони). Отже, це кібероборона у вузькому розумінні поняття «оборона», тобто як вид воєнних дій військ (сил).

Довідково. Відповідно до Словника основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО [11]: оборона (defence) – вид дій військ (сил), що застосовуються для відбиття наступу або атак, як правило, переважаючими силами противника, з метою утримання або прикриття визначених територій, рубежів, районів чи об'єктів, економії сил і засобів на деяких напрямках, досягнення переваги над противником на інших, завдання ураження його силам нападу, а також створення умов своїм військам (силам) для контратак та переходу в наступ.

Таким чином, на шляху до розуміння сутності кібероборони України першочергово слід визначитися щодо кібероборони як виду воєнних дій військ (сил), про що якраз і йдеться у законодавстві України щодо оборони.

Метою статті є обґрунтування сутності кібероборони як виду воєнних дій військ (сил) та окреслення особливостей реалізації основних заходів з позиції законодавства України з питань оборони.

Викладення основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети в умовах відсутності належної теоретичної бази розглядатимемо питання кібероборони, виходячи виключно з положень законодавства України щодо оборони держави. Ґрунтуючись на такому підході, з'ясуємо передусім характер воєнних (бойових) дій кібервійськ ЗСУ (разом з іншими військовими формуваннями) в кіберпросторі. Щодо інших військових формувань (зі складу сил оборони, підпорядкованих Головнокомандувачу ЗСУ) визначимося далі, а тому

зосередимося на рольових особливостях кібервійськ, що мають діяти у складі ЗСУ. Із цього приводу звернімося до статті 1 Закону України «Про Збройні Сили України» [8], відповідно до якої мають діяти ЗСУ, а отже, і кібервійська в їхньому складі, тобто здійснюватися кібероборона як вид воєнних (бойових) дій.

У вказаній статті значиться таке.

1. ЗСУ – це військово формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Ця функція є конституційною, має загальний характер, кібервійська у складі ЗСУ, поряд з іншими складовими, беруть участь у її виконанні. Але наведена редакція не надає змістовності для визначальних ознак поняття кібероборони як виду воєнних (бойових) дій у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України.

2. ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Цим положенням Закону не акцентуються дії ЗСУ в кіберпросторі. Між тим, можна стверджувати, що у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України (коли ЗСУ згідно із Законом [3] виконують функцію кібероборони як виду воєнних (бойових) дій), вимога «стримування збройної агресії проти України» у контексті кібероборони має означати «захист власного кіберпростору», тобто захист середовища власних ЕІР, а вимога «відсіч збройній агресії проти України» має означати «руйнівний вплив на кіберпростір противника», тобто руйнацію середовища його ЕІР. Отже, маємо два принципові складники кібероборони як виду воєнних (бойових) дій. Причому в обох випадках дій ЗСУ відповідні заходи реалізуються всіма доступними способами та засобами збройної боротьби.

3. З'єднання, військові частини і підрозділи ЗСУ відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів ... захисту критичної інфраструктури, ... проведення військових інформаційно-психологічних операцій...

ЗСУ у сфері захисту критичної інфраструктури забезпечують організацію захисту військових об'єктів критичної інфраструктури ЗСУ від терористичних загроз ..., виконання завдань з протиповітряного прикриття важливих об'єктів держави (критичної інфраструктури)...

Як видно, в цьому положенні Закону:

по-перше, підтверджується положення Закону України «Про оборону України» [3], що в кіберпросторі ЗСУ разом з іншими військовими формуваннями

(силами оборони) можуть проводити військові інформаційно-психологічні операції;

по-друге, очевидно, що лише протиповітряне прикриття критично важливих об'єктів держави, зокрема критичних об'єктів інфраструктури ЗСУ, не рятує їх від артилерійських ударів, руйнівних диверсійних дій тощо, що це потребує інших способів прикриття та певного законодавчого уточнення для реалізації необхідного комплексу дій;

по-третє, законодавчий акцент на захисті військових інфраструктурних об'єктів лише від терористичних загроз, є обмежено-недостатнім, оскільки існують суттєві відмінності між тероризмом і збройною агресією проти держави, що також потребує вдосконалення цього положення Закону шляхом внесення змін, зокрема щодо розширення до кіберзагроз в інтересах здійснення кібероборони.

Зазначимо, що значна кількість критичних об'єктів інфраструктури ЗСУ може містити комп'ютеризовану інформаційну систему (тобто локальний кіберпростір) – складову всієї інформаційної інфраструктури ЗСУ, котра у своєму різноманітті реалізацій утворює загальний кіберпростір для здійснення процесів управління військами (силами) та зброєю в цифровому (автоматизованому) режимі. Іншими словами, це діюча сукупність різноманітних за функціями та призначенням середовищ ЕІР, утворених єдиними (об'єднуючими) мережами комп'ютеризованих об'єктів інформаційної діяльності (ОІД) ЗСУ.

Довідково. Відповідно до [12], об'єкт інформаційної діяльності – інженерно-технічна споруда (приміщення), де здійснюється процес, пов'язаний з інформацією, що підлягає захисту.

Такі ОІД (а не вся інфраструктура!) можуть бути ідентифіковані як критичні об'єкти інформаційної інфраструктури ЗСУ, оскільки порушення їхньої роботи неодмінно призведе до відчутної шкоди всьому критичному об'єкту військової інфраструктури. Тому відповідно до наведеного положення Закону критичні ОІД у ЗСУ мають бути захищені силами та засобами самих ЗСУ.

Слід підкреслити, що в умовах ведення активних воєнних дій критичні ОІД ЗСУ (тобто базові елементи формування кіберпростору) можуть піддаватися ворожим ударам, по-перше, із застосуванням традиційної (конвенційної) зброї, а по-друге, шляхом проведення кібератак як у цифровій формі, так і шляхом застосування енергії в електромагнітному чи звуковому спектрі, що реально підтверджено в процесі російсько-української війни. Отже, такі ОІД повинні мати як захист від руйнівного механічного впливу, так і захист від безпосереднього проникнення до їхніх наявних ЕІР

через електротехнічні чи акустичні канали доступу. Тобто мова йде про комплексний кіберзахист критичних об'єктів інформаційної інфраструктури ЗСУ як складний процес протидії негативному впливу на наявні ЕІР, що містяться в таких об'єктах.

Таким чином, у законодавчому контексті щодо оборони України якраз комплексний кіберзахист критичних об'єктів інформаційної інфраструктури, якими є критичні ОІД ЗСУ (носії власних ЕІР), що означає «захист власного кіберпростору», слід розглядати як складову кібероборони та як одну з функцій ЗСУ у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України.

Вимога «відсіч збройній агресії проти України» в нашому випадку, як вище зазначено, має означати руйнацію елементів ворожої інформаційної інфраструктури (ОІД як носіїв ЕІР противника) силами і засобами ЗСУ. Руйнівний вплив на кіберпростір противника може бути реалізований із застосуванням різної зброї: як традиційної – механічної (кінетичної) дії, так і інформаційної (кіберзброї) – шляхом кібератак (цифрова форма проникнення чи глушіння в електромагнітному або звуковому спектрі частот засобами радіоелектронної боротьби). Тому відповідно до цієї вимоги законодавства України щодо оборони, механічне руйнування елементів інформаційної інфраструктури (тобто ОІД) противника та руйнівні кібератаки на його ЕІР, що сукупно означає «руйнівний вплив на кіберпростір противника», також слід розглядати як складову кібероборони та як ще одну з функцій ЗСУ у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України.

Окреслення зазначених складових кібероборони як важливих функцій ЗСУ у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України загалом означає, що збереження обсягу власних ЕІР та нанесення максимальної шкоди ЕІР противника є комплексним завданням і головною умовою досягнення інформаційної переваги над противником у кіберпросторі, яка порівняно з противником забезпечує:

- вищу оперативність і якість інформаційного забезпечення процесів цифрового (автоматизованого) управління військами (силами) та зброєю;
- можливість рефлексивного управління діями цільових аудиторій сторони противника на свою користь (у спосіб інформаційно-психологічного впливу через кіберпростір на визначені цільові аудиторії);
- дії на випередження власних військ (сил) у процесі збройної боротьби в умовах сприятливого ментального стану противника.

Таким чином, розуміючи відповідно до законодавства України з питань оборони кібероборону як одне з комплексних завдань ЗСУ у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України, маємо визначитися

стосовно ролі кібервійськ як інструменту ЗСУ у виконанні цього завдання, тобто їхньої мети і характеру воєнних (бойових) дій у кіберпросторі.

Зауважимо, що в разі збройної агресії проти України відповідно до Закону [3] ЗСУ розпочинають воєнні дії, в тому числі проведення операцій у кіберпросторі, коротко – кібероперацій. Тому у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України кібероперація – основна форма ведення (здійснення) кібероборони ЗСУ, тобто їхніх воєнних дій у кіберпросторі. Менш масштабні дії в кіберпросторі або складові кібероперації слід вважати кіберакціями. При цьому, зважаючи на викладене, основними складовими кібероперації повинні бути комплексний захист кіберпростору ЗСУ та руйнівний вплив на кіберпростір противника.

Очевидно, що завдання проведення кібероперації в повному обсязі (за її основними складовими) покласти на окремих рід військ ЗСУ – кібервійська неможливо через низку причин.

По-перше, у процесі комплексного кіберзахисту власних ОІД (критичних об'єктів військової інформаційної інфраструктури) не видається можливим покласти на кібервійська, зокрема, завдання захисту наявних ЕІР на ОІД через удари засобами традиційної зброї противника. З одного боку, в такі ОІД (як споруди, приміщення чи інші складні інженерно-технічні конструкції) у їх різноманітні ще на етапі створення закладається певний рівень механічної стійкості та живучості. На цей конструкційний рівень ОІД у процесі його експлуатації вже ніщо не впливає. З другого боку, в умовах застосування противником під час бойових дій традиційних засобів ураження принаймні критичні ОІД ЗСУ повинні обов'язково мати необхідне цільове зовнішнє прикриття від ураження кінетичними засобами противника. Таке прикриття (не лише протиповітряне, а й в інші способи) є традиційним заходом у загальній системі оборони критичних інфраструктурних об'єктів держави і не потребує додаткового рішення щодо покладання цього елемента комплексного кіберзахисту на окремих рід військ, зокрема на кібервійська.

По-друге, в реалізації заходів радіоелектронного захисту ОІД (отже, ЕІР) ЗСУ від кібератак, що здійснюються шляхом шкідливого впливу енергії (завад) у радіочастотному чи звуковому спектрі, роль кібервійськ також виглядає сумнівною, оскільки такі захисні спроможності конструктивно закладені у відповідні зразки озброєння та технічні регламенти їхнього застосування. Ці технічні регламенти у своїй практиці застосовують частини і підрозділи ЗСУ, пов'язані з експлуатацією такого озброєння у складі ОІД.

Отже, в ситуації комплексного кіберзахисту (насамперед під час кібероперації) кібервійськам доцільно відвести роль захисту наявних ЕІР критичних ОІД ЗСУ

від руйнівного впливу кібератак, що здійснюються противником шляхом скритного проникнення через комунікаційні мережі – це мережевий кіберзахист. При цьому підрозділи (групи, фахівці) кібервійськ, які виконують завдання мережевого кіберзахисту, мають діяти на ОІД, зокрема у військах зв'язку, спостереження, навігації, автоматизованих центрах (пунктах) управління, ситуаційних центрах тощо.

Щодо виконання ЗСУ завдань руйнівного впливу на кіберпростір противника під час ведення кібероборони значимим таке.

Очевидно, що на кібервійська неможливо покласти завдання механічного ушкодження ОІД противника (елементів його інформаційної інфраструктури як носіїв ЕІР). Це завдання як складову кібероперації ЗСУ або операції угруповання військ (сил) з елементами кібероперації зможуть виконувати війська (сили), призначені для вогневого ураження противника або здійснення проти нього спеціальних дій. Яскравими прикладами виконання таких завдань є обидва епізоди знищення українськими засобами протиповітряної оборони авіаційних розвідувальних комплексів А-50 у зоні Азовського моря в січні-лютому 2024 р. або нанесення ракетного удару по центру зв'язку Чорноморського флоту РФ у Севастополі в березні того самого року, чи знищення багатьох наземних радіолокаторів противника. Усі ці вогневі (механічні) ураження критично важливих ОІД (джерел ЕІР) призвели до значної шкоди через виключення їх із процесу формування кіберпростору противника та актуального інформаційного забезпечення ворожої військової системи управління. Принагідно зауважимо, що, на наш погляд, наведені приклади бойових епізодів мають чіткі ознаки складових кібероперацій або загалом повноцінних кібероперацій, попри поширені твердження про інші види операцій сил оборони України в цих випадках.

Як уже зазначалося, під час кібероперації також здійснюються руйнівні кібератаки на ворожі ОІД скритним проникненням до ЕІР через комунікаційні мережі, а також глушіння (блокування) таких ЕІР традиційними засобами радіоелектронної боротьби. На наш погляд, такі завдання сьогодні, під час війни з РФ, виконуються різними виконавцями іноді розрізнено, епізодично і некоординовано, попри їхню єдину інформаційну спрямованість. Саме ці складові ураження кіберпростору противника необхідно покласти виключно на кібервійська ЗСУ, оскільки таке рішення відповідатиме як положенням Закону [3] про воєнні (бойові) дії ЗСУ безпосередньо у кіберпросторі, так і підвищеним можливостям координованої реалізації відповідних заходів.

На основі викладеного стверджуємо, що дії кібервійськ ЗСУ мають бути складовою воєнних (бойових) дій ЗСУ в інтересах загальної мети – досягнення

інформаційної переваги над противником у кіберпросторі (середовищі ЕІР), а їхній характер зумовлюється необхідністю виконання таких основних завдань:

- захист наявних ЕІР критичних ОІД у складі ЗСУ від кібератак противника через комунікаційні мережі (здійснення мережевого кіберзахисту);
- здійснення руйнівних кібератак на визначені ворожі ОІД скритним проникненням до їхніх ЕІР через комунікаційні мережі;
- глушіння (блокування) ЕІР визначених ворожих ОІД засобами радіоелектронної боротьби.

Ефективне застосування кібервійськ у складі ЗСУ неможливе без розвідувального забезпечення їхніх дій у кіберпросторі, зокрема в реальному часі. У Законі України «Про оборону» [3] ідеться про необхідність ведення ЗСУ (з іншими військовими формуваннями) розвідувальної діяльності в кіберпросторі. Але відповідно до Закону України «Про розвідку» [9] такої можливості у ЗСУ, отже, в кібервійськ, сьогодні немає. Тому розвідувальне забезпечення дій кібервійськ мають здійснювати розвідувальні органи інших суб'єктів з повноваженнями щодо ведення розвідки в кіберпросторі або слід надати такі повноваження самим кібервійськам. Це спричиняє потребу відповідного законодавчого регулювання.

Виходячи з наведених законодавчих підходів (за умови внесення необхідних змін) та враховуючи щойно окреслену роль кібервійськ у складі ЗСУ, доходимо висновку, що кібероборона як вид воєнних дій військ (сил) ЗСУ – це складний комплексний процес, який здійснюється в умовах відбиття (відсічі) збройної агресії проти України з метою досягнення інформаційної переваги над противником у кіберпросторі в інтересах одержання можливості власних дій на випередження в процесі збройної боротьби та включає (передбачає) такі основні заходи:

- прикриття (захист) власних критичних ОІД (як базових елементів військової інформаційної інфраструктури та носіїв ЕІР) від механічного ураження противником;
- здійснення радіоелектронного захисту елементів у складі військових мереж ОІД (середовищ ЕІР) відповідно до технічних регламентів застосування їхніх штатних режимів роботи;
- нанесення ударів традиційною зброєю по визначених елементах інформаційної інфраструктури противника (його ОІД як носіях ЕІР) для їхнього механічного ураження з руйнівними наслідками для ворожих ЕІР;
- дії кібервійськ у кіберпросторі з виконанням своїх основних завдань;
- здійснення інформаційно-психологічного впливу на цільові аудиторії противника через кіберпростір.

Зауваження. Здійснення інформаційно-психологічного впливу через кіберпростір на цільові аудиторії противника (шляхом модифікації чи підміни коду контенту середовища ЕІР противника) в інтересах рефлексивного управління його діями на свою користь не має здійснюватися кібервійськами. Причина полягає в тому, що для виконання такого завдання в системі МОУ, зокрема у ЗСУ, створені та діють відповідні структурні підрозділи. Це означає, що сьогодні у складі сил оборони вже є необхідні спроможності для таких дій. Тому цей елемент кібероборони як виду воєнних дій мають виконувати саме ці підрозділи в процесі кібероперацій (кіберакцій) з їхньою опцією в кіберпросторі.

Зазначені основні заходи кібероборони реалізуються у формі кібероперацій або кіберакцій (залежно від масштабу та обсягу завдань) у процесі та на підтримку операцій ЗСУ (загалом сил оборони держави).

У реалізації зазначених воєнних заходів полягає загальна (концептуальна) сутність кібероборони як виду воєнних дій ЗСУ у фазі відбиття (відсічі) збройної агресії проти України відповідно до положень національного законодавства з питань оборони.

Тепер зазначимо, що інші військові формування, які діють у складі сил оборони в підпорядкуванні Головнокомандувача ЗСУ в інтересах кібероборони, залучаються до виконання завдань у процесі кібероперацій (кіберакцій) відповідно до їхніх функціональних спроможностей.

Зауважмо також, що крім указаних воєнних заходів доцільно проводити захисні дії невоєнного характеру проти ворожої пропаганди в кіберпросторі (заборона сумнівних мереж, посилення кібергігієни, медіакомпетентності тощо), які можуть вважатися елементами комплексного кіберзахисту і складовою кібероборони держави. За цією ознакою такі невоєнні дії цілком логічно не вважати складовими кібероборони як виду воєнних (бойових) дій, отже, вони повинні реалізовуватися в системі загальнодержавних профілактичних заходів.

Наведена сутність кібероборони як виду воєнних дій загалом відповідає чинним положенням законодавства України з питань оборони. Водночас слід розглянути, чи все в такому розумінні є коректно-достатнім з позиції логіки оборони держави у випадку воєнної (збройної) агресії проти неї. Із цього приводу зауважимо, що відповідно до законодавства України з питань оборони [8] ЗСУ забезпечують відсіч у разі збройної агресії проти України. Це стосується, зокрема, всебічного захисту зусиллями ЗСУ будь-яких об'єктів держави, особливо важливих, від ударів противника в межах усієї її території, в тому числі і комп'ютеризованих критичних ОІД як елементів загальнодержавної інформаційної

інфраструктури та носіїв важливих ЕІР різноманітного спрямування та рівня. Це означає, що й завдання кібероборони (як виду воєнних дій) поширюються на кіберпростір усієї держави. Тому важливо визначитися, у який спосіб ЗСУ в цьому випадку мають забезпечити захист критичних ОІД поза межами інформаційної інфраструктури ЗСУ (сил оборони). На перший погляд, усе може бути аналогічно тому, як це зазначено вище стосовно комплексного кіберзахисту критичних ОІД (носіїв ЕІР) у складі ЗСУ (сил оборони), але є особливості.

Справді, прикриття (захист) критичних ОІД держави від їх механічного ураження противником в умовах воєнної (збройної) агресії є традиційним заходом у загальній системі оборони держави – це завдання в частині відбиття нападів (ударів) противника мають виконувати ЗСУ (сили оборони).

Радіоелектронний захист елементів у складі критичних ОІД держави в умовах воєнної (збройної) агресії забезпечується відповідно до технічних регламентів застосування їхніх штатних режимів роботи – цей вид захисту здійснюється без участі ЗСУ (сил оборони).

Захист наявних ЕІР на критичних ОІД держави від кібератак противника (мережевий кіберзахист) здійс-

нюється в системах заходів утримувачів мереж ОІД самостійно відповідно до загальнодержавних стандартів та регламентів – незалежно від заходів кібероборони як виду воєнних дій ЗСУ (сил оборони) через неможливість охоплення кібервійськами всього різноманіття середовищ ЕІР, утворених мережами ОІД в Україні, тобто також без участі ЗСУ (сил оборони).

Таким чином, кібероборона як вид воєнних дій ЗСУ (сил оборони), поряд з іншим, містить (як складову комплексного кіберзахисту) також заходи прикриття силами та засобами ЗСУ критичних ОІД держави від їх механічного ураження противником в умовах воєнної (збройної) агресії. Зазначені особливості фіналізують можливість представлення загальної структурно-логічної схеми організації здійснення кібероборони як виду воєнних дій у виконанні ЗСУ (сил оборони) відповідно до повноважень з позиції логіки оборони держави у випадку воєнної (збройної) агресії проти неї. Така структурно-логічна схема зображена на *рисунку 1*.

Примітка. Підпорядковані Головнокомандувачу ЗСУ сили й засоби інших складових сил оборони, які в інтересах ведення кібероборони діють у складі угруповань ЗСУ, на схемі не показані.

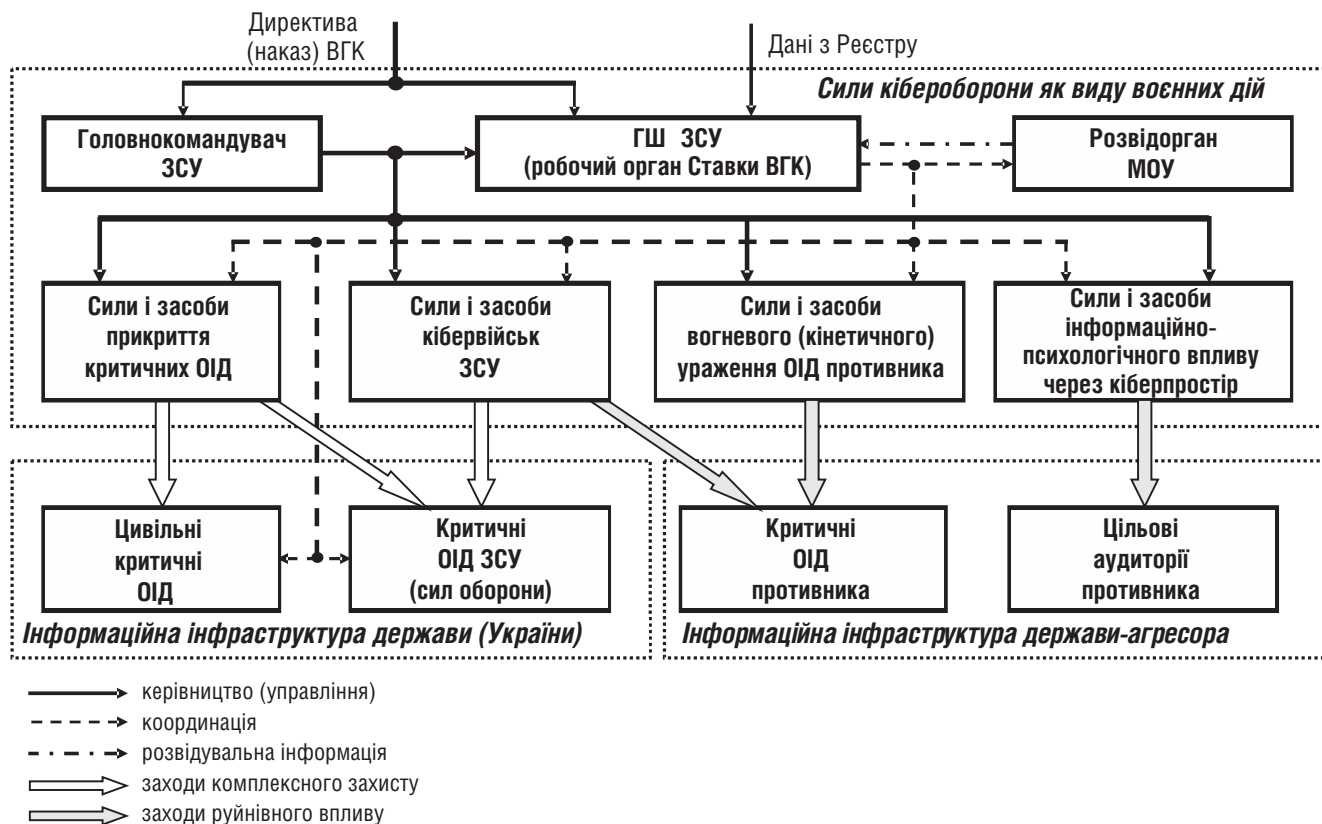

Рис. 1. Структурно-логічна схема організації (здійснення) кібероборони як виду воєнних дій

Коментуючи цю схему, зазначимо таке.

Кібероборона як вид воєнних дій розпочинається з моменту воєнної (збройної) агресії проти України на основі рішення Президента України у формі директиви (наказу) Верховного Головнокомандувача ЗСУ про введення воєнного стану та застосування ЗСУ (сил оборони) і продовжується до його скасування.

Первинними (вхідними) даними для планування та здійснення кібероборони як виду воєнних дій ЗСУ (сил оборони) є перелік критичних ОІД держави, що підлягають захисту (разом із критичними ОІД сил оборони), з національного Реєстру об'єктів критичної інфраструктури за запитом ГШ ЗСУ.

Головнокомандувач ЗСУ здійснює керівництво кіберобороною як видом воєнних (бойових) дій.

ГШ ЗСУ в умовах воєнного часу та відсічі збройній агресії проти України, як робочий орган Ставки Верховного Головнокомандувача, на основі наказів і директив Верховного Головнокомандувача ЗСУ та під безпосереднім керівництвом Головнокомандувача ЗСУ здійснює планування, координацію і контроль з усіх питань щодо кібероборони як виду воєнних дій. Для цього може бути створена оперативна (цільова) група з питань кібероборони.

Збройні Сили України (сили оборони) здійснюють заходи кібероборони як виду воєнних (бойових) дій шляхом застосування визначених сил і засобів у формі кібероперацій (кіберакцій).

Щодо розвідки в інтересах кібероборони. Відповідно до Закону України «Про розвідку» [9], розвідувальну діяльність у сфері оборони здійснює розвідувальний орган МОУ, який за встановленим законодавством порядком надає розвідувальну інформацію визначеним Президентом України суб'єктам сектору безпеки та оборони України, серед яких значаться ЗСУ. У разі відсічі збройній агресії проти України на основі директив, наказів Президента України як Верховного Головнокомандувача ЗСУ, а також рішень Ставки Верховного Головнокомандувача розвідувальна інформація для забезпечення воєнних (бойових) дій ЗСУ (сил оборони), у тому числі ведення кібероборони, цим розвідувальним органом має надаватися.

Водночас розвідувальна інформація від розвідувального органу МОУ в низці випадків, особливо в разі дій у масштабі реального часу в процесі кібероперацій (кіберакцій), може бути недостатньою. Тому, насамперед з метою ведення кібердорозвідки під час воєнних (бойових) дій, у складі кібервійськ ЗСУ необхідно утворити окремий розвідувальний підрозділ, а кібервійська із цієї причини мають стати суб'єктом системи воєнної розвідки та складовою розвідувального співтовариства в Україні, що потребує окремого нормативно-правового регулювання.

Висновок. Поглиблений розгляд питання кібероборони в Україні забезпечив обґрунтування визначення поняття кібероборони як виду воєнних дій ЗСУ (сил оборони) в такій редакції:

«Кібероборона (як вид воєнних дій) – дії військ (сил), що застосовуються в умовах відбиття (відсічі) збройної агресії проти держави для комплексного кіберзахисту середовища ЕІР власних сил оборони, нанесення ураження (шкоди) середовищу ЕІР противника, а також прикриття критичних ОІД держави від ударів засобами традиційної зброї, з метою досягнення інформаційної переваги над противником у кіберпросторі в процесі збройної боротьби».

Таке визначення, одержане вперше, на нашу думку, є системно обґрунтованим та адекватним з позиції логіки оборони держави у випадку воєнної (збройної) агресії проти неї, має конкретизовано орієнтований зміст, у повному обсязі відповідає положенням законодавства України з питань оборони, є відправним пунктом становлення відповідних теоретичних засад та організації в силах оборони держави необхідних заходів кібероборони як виду воєнних дій (за умови, що зазначені суперечності деяких законів України усунуті і введений у дію закон про створення кібервійськ у складі ЗСУ).

Подальші дослідження мають зосередитися на обґрунтуванні сутності кібероборони України як складової оборони держави, оскільки кібероборона як вид воєнних дій у виконанні ЗСУ (сил оборони) не може вважатися єдиним механізмом кібероборони держави та бути реалізованою без використання всього захисного (оборонного) потенціалу держави в кіберпросторі.

Перелік літератури

1. Стратегія кібербезпеки України [Електронний ресурс]: затверджена Указом Президента України № 96/2016 від 15 березня 2016 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016/ed20160315#Text>.
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України [Електронний ресурс] : Закон України № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
3. Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України № 1932-XII від 6 грудня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
4. Даник Ю. Г. Основи кібербезпеки та кібероборони : підручник / Ю. Г. Даник, П. П. Воробієнко, В. М. Чернега. – Вид. 2-ге. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2019. – 320 с.
5. Савченко В. А. Забезпечення стійкості кібероборони держави в умовах збройного конфлікту [Електронний ресурс] / В. А. Савченко // Сучасний захист інформації. –

2023. – № 3 (55). – С. 6–11. – Режим доступу : <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2023.030001>.

6. Стратегія воєнної безпеки України [Електронний ресурс] : затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про невідкладні заходи з кібероборони держави» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 446/2021 від 26 серпня 2021 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446/2021#n5>.

8. Про Збройні Сили України [Електронний ресурс] : Закон України № 1934-ХІІ від 6 грудня 1991 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

9. Про розвідку [Електронний ресурс] : Закон України № 912-ІХ від 17 вересня 2020 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>.

10. Стратегія кібербезпеки України [Електронний ресурс] : затверджена Указом Президента України № 447/2021 від 26 серпня 2021 р. // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n7>.

11. Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО / [Міністерство оборони України]. – К. : Леся, 2004. – 568 с.

12. Воєнна політика, безпека та стратегічне планування. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення : військовий стандарт : ВСТ01.004.004 – 2014 (01) : чинний від 27.02.2014 / [Міністерство оборони України]. – К. : [б. в.], 2014. – 24 с.

DOI 10.33099/2618-1614-2024-26-3-55-60

УДК 355.401

М. В. Адаменко,*кандидат військових наук,
Національний університет оборони України,***С. Л. Мордвинов,***Національний університет оборони України,***С. С. Гаценко,***кандидат технічних наук, доцент,
Національний університет оборони України,***П. П. Слюсар,***Науково-дослідний інститут воєнної розвідки*

Погляди щодо ролі й місця управління розвідкою в реалізації принципу асиметричних дій під час операцій (бойових дій) оперативного-тактичного угруповання військ

Бойові дії Сил оборони України в процесі відбиття широкомасштабного вторгнення російських окупаційних військ на територію України закріпили провідну роль сил і засобів розвідки в досягненні успіху в операції. Поряд із цим урахування об'єктивної реальності, зокрема того, що ворог має значну перевагу в живій силі, озброєнні та ресурсах, веде до розуміння, що достатній ефект у будь-якій сфері буде досягнутий виключно завдяки плануванню та реалізації асиметричних дій. Водночас можливість реалізації принципу асиметричних дій наявними ресурсами може мати успіх виключно в разі зосередження їх на впливі на критичні елементи оперативної побудови противника, ураження яких призведе до дестабілізації його центру тяжіння. У статті розглядаються пропозиції щодо впровадження зазначеного принципу та підходи до визначення ролі й місця розвідувального забезпечення операції в його реалізації.

Ключові слова: розвідувальне забезпечення, керівництво, управління розвідкою, лінія операції, асиметричні дії, центр тяжіння, об'єднана вогнева підтримка.

© М. В. Адаменко, С. Л. Мордвинов, С. С. Гаценко, П. П. Слюсар, 2024

Передумови. Бойові дії, які тривають у процесі відбиття широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, показують, що на даний час ефективність функціонування сил і засобів (далі – СіЗ) розвідки не повною мірою забезпечує реалізацію дій, спланованих військово-політичним керівництвом держави. Технічний рівень СіЗ ведення війни протиборчих сторін, без сумніву, залишається основним фактором успіху в сучасному конфлікті. При цьому врахування об'єктивної реальності (наявності значної переваги в живій силі, озброєнні та ресурсах) підкреслює ще один аспект – планування та реалізацію асиметричних дій. Водночас стосовно СіЗ розвідки слід брати до уваги, що «здатність вести асиметричні дії може і надає право мати обмежені сили ураження, але не ґрунтується на обмеженні спроможності ведення розвідки» [1].

Багато об'єктів, які викривають органи розвідки, дуже часто залишаються неураженими нашими засобами вогневого ураження противника (ВУП) або не мають вагомого значення в ситуаційній обізнаності командира (командувача).

Як свідчить приклад реальних бойових дій, з виявлених органами розвідки (за певний проміжок часу) 47 об'єктів противника рішення на ураження командувачем було прийняте стосовно п'яти (мали значення для забезпечення завдання щодо ефективного застосування засобів ураження угруповання); дванадцять об'єктів мали значення та вплив на процес аналізу і внесення коректив щодо подальших дій (мали значення для вирішення завдання щодо ситуаційної обізнаності); ще вісім були уражені за рішенням розрахунків безпілотних літальних апаратів (БпЛА), що вели розвідку самостійно, одразу після виявлення. Решта 22 об'єкти з різних причин (відсутність СіЗ вогневого ураження, невелика значущість тощо) не зазнали впливу та продовжили функціонування. Таким чином, ресурси розвідки і засобів ураження були витрачені неефективно. Тобто, як свідчить наведений приклад, понад 45% витраченого ресурсу органів розвідки, котрі були задіяні до розвідувального забезпечення операції, не мали сенсу, а з проведеного ВУП 40% засобів ураження були витрачені на об'єкти противника, які не мали критичного впливу на його спроможність продовжувати наступальні дії.

Такий стан справ став можливим через низку причин. По-перше, наявні керівні документи за напрямом розвідки в основі своїй не містять відповідних нормативів і просторових показників, які б у таких обставинах скеровували практичне застосування органів розвідки. Спіратися на дані, представлені в документах, складених до 2014 р., неможливо. Ці дані ґрунтувалися в основному на значеннях, розроблених у мирний

час, на підставі даних, одержаних під час навчань радянською армією. Деякі значення були скореговані після аналізу реальних бойових дій у межах локальних конфліктів, які не є актуальними для війни, що нині ведеться на території України. По-друге, постійне нерозуміння принципів дій підрозділів розвідки, хронічна нестача СіЗ загальновійськових підрозділів (ефективних штурмових підрозділів), а іноді нездатність деяких начальників сформулювати розвідувальне завдання змушує командирів (командувачів) відходити від цільового застосування ресурсів розвідки.

Відповідно до [2] розвідувальне забезпечення – це комплекс заходів і дій з добування, обробки та доведення розвідувальної інформації. У свою чергу, розвідувальна інформація – це відомості або дані, а розвідувальні завдання – напрями діяльності органів військового управління розвідки, добувних підрозділів військових частин розвідки (органів розвідки), деталізовані таким чином, щоб дати їм змогу максимально ефективно реалізувати свої спроможності. Ці спроможності передбачають добування розвідувальних відомостей (даних), їх обробку та доведення розвідувальної інформації. Способи виконання розвідувальних завдань, які передбачають вогневий контакт з противником, – це розвідувально-бойові завдання, внаслідок яких можливі втрати особового складу та засобів розвідки. Такі способи, як розвідка боєм (рудимент радянських часів періоду Жукова), удари за допомогою дронів тощо, не є розвідувальними завданнями в принципі. Навіть питання супроводу ВУП є дуже гострим, адже розвідка об'єктів (цілей), – безумовно, завдання органу розвідки, але наведення, корегування та моніторинг результатів повинні бути покладені на СіЗ артилерійської розвідки [1], щоб не використовувати ресурс для добування розвідувальних відомостей (даних) відповідного органу розвідки.

За поточних обставин відбувається підміна понять і розуміння сутності виконання заходів розвідувального забезпечення, яка полягає не в пошуку та знищенні живої сили чи озброєння та військової техніки противника перед переднім краєм (або на глибину досяжності frv-дронів), а в добуванні розвідувальних відомостей і матеріалів. У зв'язку із цим частка завдань розвідувального забезпечення, що виконуються СіЗ військової розвідки на тактичному рівні (в загальній більшості) і на оперативному рівні (частково), гранично мала. Це наслідок однієї з об'єктивно існуючих проблем, що не мають швидкого розв'язання: «кадрового голоду». Великі втрати й різке збільшення органів військового управління розвідкою (доукомплектування за рахунок некомпетентних фахівців) призвели до значного зниження фахового рівня особового складу, який залучається до заходів планування та реалізації розвідувального забезпечення операції.

Шляхи розв'язання проблеми

Для структурної, глобальної зміни зазначеної вище ситуації пропонується спрощений алгоритм роботи керівництва угруповання військ (сил), яка веде операцію.

У запропонованій моделі (рис. 1), розглядається спрощена схема планування та ведення операції оперативного-тактичного угруповання (ОТУ) в реальному масштабі часу. Основні ролі надаються командирі і начальнику штабу (на *рисунку 1* позначені як «К» і «НШ» відповідно), які безпосередньо впливають на всі процеси, що відбуваються під час планування і ведення операції [2]. Причому формуючою структурою на етапі планування є підрозділ G5, а безпосередніми виконавцями – підрозділ G2 та об'єднана група вогневої підтримки (ОГВП). Решта структурних елементів органу військового управління впливають на зазначені процеси опосередковано, з різним ступенем ваги. Підрозділ G5 (через брак підготовлених фахівців і тривіальну неукомплектованість) зазвичай не поділяє функції, які покладаються на підрозділи G5 та G3. Тому роботу за напрямом планування та реалізації операції виконує один колектив, що є проблемою в умовах сьогодення.

З метою підкреслення важливості розділення функцій у моделі наведені дві структури окремо. Колектив авторів зазначеної роботи також висуває припущення, що під час ведення операції існує ймовірність розгляду не класичної структури угруповання противника, яке має єдиний центр тяжіння, а варіант, коли кожен зі спланованих етапів операції має свій центр тяжіння, ураження вразливостей якого не дасть реалізувати противнику свій потенціал (спроможності) на визначеному етапі операції.

Принципово алгоритм, закладений у моделі, починає роботу з процесу планування підрозділом G5, який, у свою чергу, на основі спільної роботи з підрозділом G2 та іншими підрозділами штабу (позиція № 1 на моделі, *рис. 1*) формує дизайн операції, на основі якого розробляється план операції та після затвердження командиром (командувачем) надається для реалізації до підрозділу G3 (позиція № 2 на моделі, *рис. 1*). Дизайн операції в його спрощеному вигляді має «лінію операції», яка приведе до досягнення мети операції та може мати декілька етапів. Разом з тим, такі самі паралельні сплановані напрями дій мають підрозділ G2 («дії розвідувального забезпечення») та ОГВП («дії об'єднаної вогневої підтримки»), дотримання яких забезпечить досягнення мети операції.

Кожен етап операції містить певні «дії», реалізація яких призводить до отримання потрібного «ефекту» і які створюють «вирішальні умови». Створена сукупність «вирішальних умов» – це досягнення мети етапу

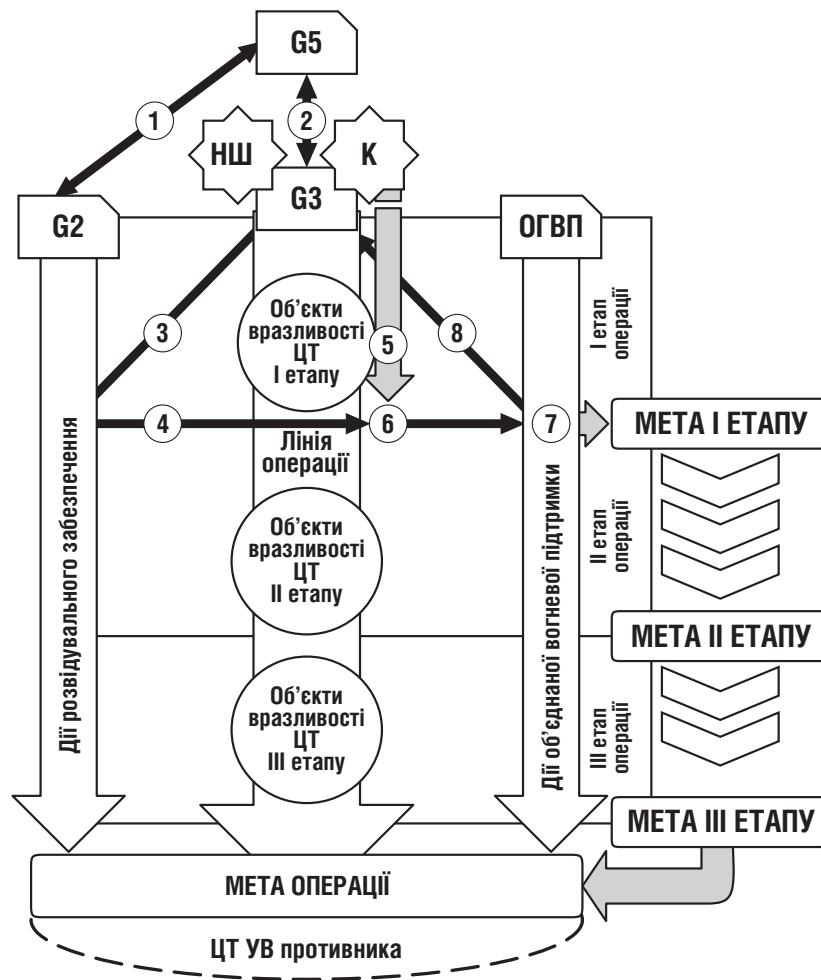

Рис. 1. Модель організації та ведення операції

операції, що дасть змогу перейти до реалізації «дій» на наступному етапі.

Таким чином, підрозділ G3 у процесі реалізації плану операції (позиція № 3 на моделі, рис. 1), надає до підрозділу G2 завдання з викриття певного переліку об'єктів, які стосуються вразливостей центру тяжіння (на *рисунку 1* позначений як «ЦТ») на першому етапі операції, викриття та знищення яких дадуть змогу досягти мети першого етапу операції. Підрозділ G2, у свою чергу, викриває ту кількість об'єктів, яку спромігся (позиція № 4 на моделі, рис. 1) викрити органами розвідки. Здійснюючи контроль та управління перебігом операції командир (командувач) визначає важливість викритих об'єктів і встановлює пріоритетність їх ураження (позиція № 5 на моделі, рис. 1). Спільна робота (позиція № 6 на моделі, рис. 1) з трансформації каталогу об'єктів розвідки в перелік об'єктів ураження, визначення пріоритетності цілей та ступеня їхнього ураження, повинна забезпечити максимальне нанесення шкоди системі об'єктів, які уособлюють уразливості центру тяжіння на визначеному етапі.

Деякі окремі елементи системи дій схожі за суттю, описаною вище, та зазначені у стандартах НАТО [3–7].

Таким чином, першочерговими об'єктами противника, які повинні бути викриті органами розвідки наших військ, мають стати об'єкти, які належать до критичних уразливостей центра тяжіння противника на відповідному етапі операції, знищення яких, у свою чергу, вплине на реалізацію критичних спроможностей угруповання військ (сил) противника.

Після нанесення ВУП ОГВП (позиція № 7 на моделі, рис. 1), результати ураження подаються до підрозділу G3 (позиція № 8 на моделі, рис. 1). Основним підсумком описаного циклу має бути аналіз відповідності результатів ВУП – ступеня досягнення мети етапу операції. У разі невідповідності одержаного результату чи недостатнього ступеня створення «вирішальних умов» підрозділ G3 корегує завдання підрозділу G2 (позиція № 3 на моделі, рис. 1) і цикл починається знову. Важливим фактором є постійний контроль відповідності («паралельності») проведених «дій» G2 та ОГВП – лінії операції, визначеної для досягнення мети операції.

Отже, відповідно до описаного алгоритму контроль за виконанням одного циклу проводиться двічі. Він реалізується різними складовими органу військового управління та з різних аспектів: у процесі циклу – керівництвом ОТУ (командувач, начальник штабу угруповання), наприкінці циклу – фахівцями підрозділу G3. У разі відповідності створених «вирішальних умов» досягнення потрібного «ступеня мети» на першому етапі операції – аналогічний цикл починається на наступному етапі операції. І так далі, до завершення операції – досягнення «мети операції».

Ураховуючи зазначене, можна говорити про реалізацію так званого підходу «асиметричних дій». А саме, реалізація меншого потенціалу однієї зі сторін, що ведуть операцію (бойові дії), спрямовану на дестабілізацію центру тяжіння противника з більшим потенціалом, дасть змогу з меншими витратами досягти мети.

Вивчення бойового досвіду російсько-української війни свідчить, що зазначений підхід, в основу якого покладені стандарти НАТО, в більшості випадків на

етапі планування операцій використовувався, але при цьому не реалізовувався під час ведення операцій.

Практика нині демонструє, що під час ведення активних бойових дій військові частини та з'єднання, яким також властива модель, розглянута на *рисунку 1*, припускаються тривіальної помилки, яка призводить до розпилення ресурсів, виділених на операцію (бойові дії). Так, підрозділ G2 під час виконання завдання (позиція № 3 на моделі, *рис. 1*) самостійно може викривати супутні об'єкти противника та маючи свої підпорядковані засоби вогневого ураження самостійно наносити вогневе ураження або безпосередньо передавати дані про об'єкти противника до ОГВП, яка, відповідно, приступає до їх знищення (ураження). У результаті таких дій напрями «дії розвідувального забезпечення» та «дії об'єднаної вогневої підтримки» відхиляються від напрямку «лінії операції», закладеної в план операції підрозділом G5 (позиція № 9 на моделі, *рис. 2*). Тим самим підрозділ G2 своїми діями відтягує напрям «дії об'єднаної вогневої підтримки» від напрямку «лінії операції» (позиція № 10 на моделі, *рис. 2*).

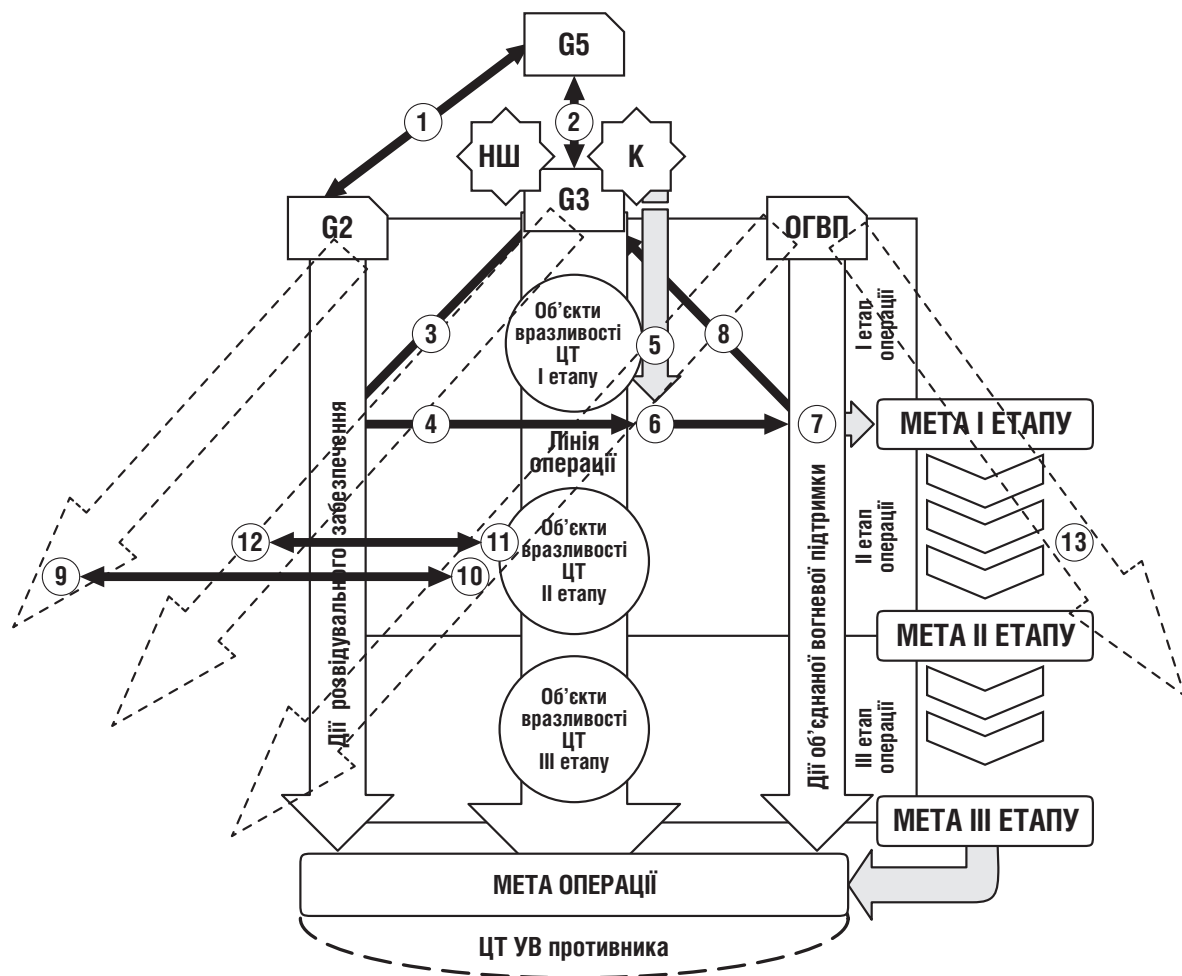

Рис. 2. Модель виникнення типових помилок у процесі ведення операції

Одержаний результат, звісно, відрізнятиметься від закладеного на початку операції. Таким чином, напрям «лінія операції» відійде від планового порядку, тому що цілі, по яким буде нанесене вогневе ураження, створюватимуть інші «вирішальні умови» (позиція № 11 на моделі, *рис. 2*). Реальні результати ВУП деформують напрям «лінії операції» (позиція № 12 на моделі, *рис. 2*).

Трапляються й інші випадки. ОГВП, яка має свої СіЗ розвідки, починає організовувати свою роботу за стилем «вільного полювання», тобто самостійний пошук об'єктів противника та їх знищення. У результаті напрям «дії об'єднаної вогневої підтримки» відхиляється від напрямку «лінії операції» та напрямку «дії розвідувального забезпечення» (позиція № 13 на моделі, *рис. 2*) і, як наслідок, деформація «лінії операції» неминуча. З метою передбачення (недопущення) виникнення зазначеного явища як в операціях сухопутних військ, так і під час ведення міжвидових операцій слід внести доповнення до низки доктринальних документів [8–11].

Безумовно, що в першому (*рис. 1*), що в другому (*рис. 2*) варіантах моделі сили противника знищуються, але витрата ресурсів, виділених на операцію за другим варіантом, не завдасть запланованої шкоди противнику. Уражені складові можуть швидко відновлятися, а центр тяжіння залишається неушкодженим, у результаті угруповання противника зберігає здатність до спротиву і функціональність своїх основних складових як системи. Тобто операція ведеться за підходом «прямого виснаження сторін». Можливість реалізації принципів «асиметричних дій» утрачена разом з ресурсами, застосування яких не призвело до дестабілізації центру тяжіння на зазначеному етапі, і як наслідок – в операції загалом.

Саме такі результати були одержані в наведеному прикладі розділу «Передумови» даної статті, а саме витрачено майже 64% ресурсів, і мета операція була досягнута частково.

Висновки

Один із засновників концепції визначення центру тяжіння противника, Карл фон Клаузевіц, зазначав, що «...головне – тримати в полі зору домінуючі відносини обох сторін. З них утворюється певний центр тяжіння, центр сили і руху, від якого все залежить; і на цей центр тяжіння противника має бути спрямований зосереджений удар усіх сил» [12, т. 3, с. 57]. Це не змінилося роками і було підтверджено в роботах сучасних фахівців у сфері збройної боротьби, висновки яких ґрунтувалися на практиці застосування угруповань в широкомасштабних конфліктах, осіб, котрі планували та приймали безпосередню участь у веденні дій оперативного та стратегічного рівня.

Таким чином, аналіз центру тяжіння має висвітлювати конкретні критичні спроможності та їхній вплив на конкретні системи (елементи оперативної побудови) угруповання військ (сил) противника, знищення (ураження) яких було би вирішальними для нашого успіху на певній лінії операції (змусило би противника відмовитися від своїх намірів). Схожі твердження закладені в положеннях доктрини «Об'єднані операції», яка є актуальною на поточний час [13]. Таким чином, не просто врахування, а прийняття як основи, що формує концепцію дестабілізації центру тяжіння противника, надає можливість формувати цільові органи розвідки, завданнями котрих будуть пріоритетні об'єкти противника, подальше знищення яких надасть змогу досягти мети операції (етапу операції відповідно до її плану (лінії)) без надмірних витрат і втрат СіЗ.

Постійний пошук нових (ефективних) форм виконання бойових завдань в операції противником у поєднанні з класичною тактикою ведення бойових дій з гібридними способами, врахування помилок та швидка локалізація наслідків прорахунків примушує сили оборони України до пошуку нових (адекватних) способів контрдій, зокрема підходів та переосмислення концепції розвідувального забезпечення.

Перелік літератури

1. Концептуальні погляди на побудову системи воєнної розвідки України з урахуванням досвіду відсічі збройної агресії російської федерації : монографія / В. С. Комаров, І. М. Даценко, О. М. Романов, О. А. Іляшов. – [К.] : НДІ ВР, 2023. – 280 с.
2. Доктрина «Об'єднане планування» : СП 3-150.1 : затверджена Головнокомандувачем ЗС України 22 грудня 2020 р. / Командування об'єднаних сил ЗС України. – [К.] : [б. в.], 2020. – 74 с.
3. Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations [Електронний ресурс] : AJP-3 : NATO Standard / Allied Joint Operations Doctrine Working Group. – Edition C, Version 1. – [Brussels] : NSO, 2019 // NATO Standardization Office. – Режим доступу : <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards>.
4. Allied Joint Doctrine for Intelligence, Counter-Intelligence and Security [Електронний ресурс] : AJP-2 : NATO Standard / Joint Intelligence Working Group. – Edition B, Version 1. – [Brussels] : NSO, 2020 // NATO Standardization Office. – Режим доступу : <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards>.
5. Allied Joint Doctrine for Intelligence Procedures [Електронний ресурс] : AJP-2.1 : NATO Standard / Joint Intelligence Working Group. – Edition B, Version 3. – [Brussels] : NSO, 2022 // NATO Standardization Office. – Режим доступу : <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards>.
6. Intelligence Requirement Management and Collection Management [Електронний ресурс] : AIntP-16 : NATO Standard / Joint Intelligence Working Group. – Edition A, Version 1. – [Brussels] : NSO, 2018 // NATO Standardization Office. – Режим доступу : <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards>.

7. Intelligence processing [Електронний ресурс]: AIntP-18 : NATO Standard / Joint Intelligence Working Group. – Edition A, Version 1. – [Brussels] : NSO, 2020 // NATO Standardization Office. – Режим доступу : <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards>.
8. Доктрина «Повітряна розвідка» : ВКП 2-78(12).01 : затверджена начальником Генерального штабу ЗС України 23 січня 2021 р. / командування Повітряних Сил ЗС України, ХНУПС ім. І. Кожедуба. – [К.] : [б. в.], 2021. – 40 с.
9. Доктрина «Морська розвідка» : ВКП 2-79(13).01 : затверджена начальником Генерального штабу ЗС України 22 грудня 2021 р. / Командування об'єднаних сил ЗС України. – [К.] : [б. в.], 2021. – 87 с.
10. Доктрина «Спеціальна розвідка» : ВКП 2-75(01).01 : затверджена Головнокомандувачем ЗС України 15 жовтня 2020 р. / Головне управління розвідки МО України. – [К.] : [б. в.], 2020. – 69 с.
11. Стандартні операційні процедури об'єднаної операції : [військова навчально-методична публікація] / Командування об'єднаних сил ЗС України. – [К.] : [б. в.], 2021. – 611 с.
12. Clausewitz C. von. On war : 3 vol. complete in 1 / C. von Clausewitz ; translated by J. J. Graham. – London : N. Trübner & Co., 1873. – XX, 164, iv, 210, iv, 181, [1] p.
13. Доктрина «Об'єднані операції» : ВКП 3-00(01).01 : затверджена Головнокомандувачем ЗС України 30 липня 2020 р. / Генеральний штаб ЗС України – [К.] : [б. в.], 2020. – 87 с.

V. P. Tiutiunnyk, Candidate of Military Sciences,
Associate Professor, National Institute for Strategic Studies

Updated Military Doctrine of the Republic of Belarus: its specifics and new military threats to Ukraine

The specifics of the main provisions of the Military Doctrine of the Republic of Belarus approved on April 25, 2024 were considered. An analysis of the changed principles of Belarussian military policy was made, which, above all, will strengthen existing and create new military threats for Ukraine. Based on the results of the analysis, recommendations were proposed to take into account the mentioned specifics and to neutralize the threats during the implementation of the military policy of our state in the course of repulsing Russian full-scale armed aggression.

Key words: Military Doctrine of the Republic of Belarus, military policy of the Republic of Belarus, aggression of the Republic of Belarus against Ukraine, Russian non-strategic nuclear weapons on the territory of Belarus, military threats to Ukraine, military policy of Ukraine.

V. H. Shostak, Candidate of Technical Sciences,
State Research Institute of Aviation,

S. V. Pashchenko, Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor, State Research Institute of Aviation,

S. V. Kubar, Candidate of Technical Sciences,
Senior Researcher, State Research Institute of Aviation,

O. Ye. Mavrenkov, Doctor of Technical Sciences,
Senior Researcher, State Research Institute of Aviation

Development of the aviation equipment of the Armed Forces of Ukraine: retrospective and present, problems and ways to solve them

The article presents the main results of a retrospective analysis concerning the transformation of the concept of the development (modernization) of the aviation equipment of the Armed Forces of Ukraine in the period from the country's independence to the present day, as well as highlights the problematic issues of this process and identifies possible ways to solve them. It is shown that the main restraining factor in the development (modernization) of the aviation equipment of the Armed Forces of Ukraine is the lack of closed production cycles of final items, primarily of combat aircraft and helicopters, as well as the lack of integrators of on-board aviation equipment and weapons among national developers and manufacturers (specialized design bureaus). It was determined that in the foreseeable future there are two main realistic ways towards the development of the aviation equipment of the Armed Forces of Ukraine: the first is to receive modern items, primarily tactical multi-functional fighters, unmanned aircraft systems and attack helicopters, from Western partner countries within the framework of international technical assistance (lend-lease); the second is the «deep» modernization of existing aircraft with the leading participation of Western partner countries (aviation companies) as integrators of modern Western-made on-board equipment and weapons.

Key words: aviation, aviation equipment, development, modernization, concept.

V. O. Zhakhovskiy, Candidate of Sciences
in Public Administration, Associate Professor,
Ukrainian Military-Medical Academy,

V. H. Livinskyi, Candidate of Medical Sciences,
Ukrainian Military-Medical Academy

Legal and doctrinal principles of military health care and medical support of the Armed Forces of Ukraine

The article examines the state and prospects for the development of the system of regulations, doctrinal and guiding documents on health care of military personnel and medical support of the Armed Forces of Ukraine, in which four levels are distinguished. The content of the main regulations, doctrinal and guiding documents, as well as drafts of new documents on health care of military personnel and medical support of the Armed Forces of Ukraine were analysed. It was revealed that these documents require regular revision, clarification and improvement, taking into account the acquired experience and real changes in the nature and ways of conducting operations (combat actions). It is emphasized that, along with the development of doctrinal and guiding documents on health care of military personnel and medical support of the Armed Forces of Ukraine, the need to improve the legislative base on health care of military personnel has arisen.

Key words: health care of military personnel, medical support, doctrinal documents, guiding documents, Armed Forces of Ukraine.

A. K. Pavlikovskiy, Candidate of Military Sciences, Associate Professor, National Defence University of Ukraine,

S. V. Svieshnikov, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, National Defence University of Ukraine,

V. P. Bocharnikov, Doctor of Technical Sciences, Professor, National Defence University of Ukraine

The place and role of strategic analysis in management procedures of strategic management

The article considers the place of strategic analysis within management procedures for the formation of military policy, as well as its role in the formation of strategic decisions of military policy. The legislative acts and regulations were analysed and it was proved that they do not directly define the place and role of strategic analysis, but mention it only indirectly and fragmentarily. The mentioned documents do not provide a complete description of the complex of management processes that are carried in the course of formation and implementation of military policy. Therefore, the authors suggested to use the cybernetic approach and to present strategic management as the management cycle of a classical complex system. Strategic management refers to the management of the organization's resources in order to achieve its goals, that is, the formation of the future in accordance with its desired vision and resource-dependent protection priorities. Accordingly, strategic management is a super-system for strategic analysis, within which its place and role should be determined. As a result,

the place of strategic analysis was determined, which is at the beginning of the strategic management cycle immediately after the desired vision of the future and the priorities for the military policy have been formed by the military-political leadership.

The role of strategic analysis consists in assessing and forecasting the security environment, forming options for strategic decisions, evaluating their effectiveness in dynamics and forming recommendations to select the most rational of them for further detailing and implementation planning within the framework of strategic planning.

Key words: strategic management, strategic analysis, cybernetic approach, security environment, future vision.

P. B. Volotivskiy, Candidate of Military Sciences, Senior Researcher, State Research Institute of Aviation,

O. V. Samoilenko, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute of Aviation,

P. M. Steshenko, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, State Research Institute of Aviation,

P. A. Hlushchenko, PhD, State Research Institute of Aviation

Views on prospects for the development of an anti-drone defence system. Its role and place in the air defence system of Ukraine

The article deals with the role and place of combating unmanned aerial systems in the air defence system of Ukraine.

The current air defence system of Ukraine has limited quantitative and technical characteristics in terms of its equipment. In the face of massive strikes of missiles and unmanned aerial vehicles, it has a significant deficit in the ability to protect both separate objects and the territory of Ukraine on the whole. It is the lack of capabilities of the air defence system that determines the need and areas of its development. Therefore, the question arises about the necessity to create and develop a system of anti-drone defence as a component of the air defence system of Ukraine.

It was concluded that the fight against unmanned aircraft systems is an operational and strategic task of the Armed Forces of Ukraine on a par with anti-missile defence.

Key words: air defence, integrated system of air, missile and anti-drone defence of Ukraine, unmanned aerial vehicle, unmanned aerial system, method for air defence establishment.

P. M. Snitsarenko, Doctor of Technical Sciences, Senior Researcher, National Defence University of Ukraine

On the essence of cyber defence as a type of military actions

The Constitution of Ukraine distinguishes between the sphere of national security (consequently, cyber security as its component) and the sphere of defence. Therefore, the issue of the cyber defence of Ukraine and its theoretical foundations can be considered from the point of view that it is a component of the defence of the state. The analysis proved that in the totality of the current provisions of the legislation of Ukraine regarding defence, cyber defence is one of the functions performed by the Armed Forces of Ukraine together with other military formations

(therefore, by the defence forces) in case of armed aggression against Ukraine. That is, it is not about the cyber defence of the state as a whole, but only about its component performed by the Armed Forces of Ukraine (defence forces) in the phase of repulsing armed aggression (conducting cyber defence) – this is cyber defence in the narrow sense of the concept of «defence», which should be considered as a type of military actions.

Meanwhile, such an aspect is not disclosed in the legislation of Ukraine and in known publications. This means that on the way to understanding the essence of the cyber defence of Ukraine, as a conceptually most important theoretical task, one should first of all decide on cyber defence as a type of military actions, which caused the purpose of the article.

The in-depth examination of the issue of cyber defence from the standpoint of Ukrainian defence legislation, the role of the Armed Forces of Ukraine, cyber troops in their composition and other entities of the defence forces allowed to determine the essence of cyber defence as a type of military actions, as well as to outline the specifics of the implementation of the main measures and the structural and logical scheme of its organization in the course of repulsing an armed aggression against Ukraine.

Key words: defence, cyber defence, cyber defence as a type of military actions, legislation of Ukraine.

M. V. Adamenko, Candidate of Military Sciences, National Defence University of Ukraine,

S. L. Mordvynov, National Defence University of Ukraine,

S. S. Hatsenko, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National Defence University of Ukraine,

P. P. Sliusar, Research Institute of Military Intelligence

Views on the role and place of intelligence management in the implementation of the principle of asymmetric actions in the course of an operation (combat actions) of an operational-tactical task force

The combat actions of the Ukrainian Defence Forces in repulsing the full-scale invasion of Ukraine by Russian occupation forces have consolidated the leading role of intelligence forces and means in achieving operational success. Along with this, taking into account the objective reality, in particular that the enemy has a significant advantage in manpower, weapons and resources, it leads to the understanding that a sufficient effect in any area will be achieved exclusively by planning and implementing asymmetric actions. At the same time, the possibility of implementation of the principle of asymmetric actions with available resources can be successful only if they are focused on the critical elements of the enemy's operational build-up, the damage of which will lead to destabilization of his centre of gravity.

The article discusses proposals for the implementation of this principle together with approaches to determining the role and place of intelligence support in operations for its implementation.

Key words: intelligence support, leadership, intelligence management, line of operation, asymmetric actions, centre of gravity, joint fire support.

Основні вимоги до оформлення статей, які подаються до журналу «Наука і оборона»

Журнал приймає для опублікування статті українською або англійською мовами. Анотації статей подаються українською та англійською мовами.

Журнал «Наука і оборона» включений до категорії «Б» наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Спеціальності, за якими видання публікує наукові праці:

253 – Військове управління (за видами збройних сил);

254 – Забезпечення військ (сил);

255 – озброєння та військова техніка;

256 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності);

263 – Цивільна безпека.

Подані авторами статті повинні за змістом відповідати тематиці журналу та вимогам щодо опублікування наукових статей. Передусім приймаються матеріали, в яких викладені результати наукових досліджень, спрямованих на розв'язання проблем, що мають важливе оборонне значення, статті, які містять нові теоретичні ідеї, принципи, концепції, моделі, спрямовані на пояснення певних явищ і процесів у галузі національної безпеки і оборони та прогнозування їх розвитку. Також приймаються до опублікування статті практичного змісту, які висвітлюють актуальні питання національної безпеки і оборони, науково-методичні та оглядові статті, інформаційні повідомлення про наукові новини і події.

Рукопис статті повинен бути підготовлений з використанням комп'ютера і подається до редакції в електронному вигляді. Для цього автори можуть скористатися своїми обліковими записами, попередньо зареєструвавшись на сайті журналу (<http://nio.nuou.org.ua>), або надіслати статтю на електронну пошту редакції журналу (nio2017@ukr.net).

Загальний обсяг рукопису разом з графічними матеріалами не повинен перевищувати 20 сторінок у форматі паперу А4. Поля сторінок, мм: зліва – 30, справа – 10, зверху та знизу – 20. Сторінки мають бути пронумеровані.

Основний текст статті друкується шрифтом Times New Roman чорного кольору прямого накреслення через півтора міжрядкові інтервали кеглем 14. Допускається авторські акценти виділяти напівжирним шрифтом або курсивом.

На першій сторінці рукопису розміщуються індекс УДК, назва статті, анотація, перелік ключових слів і далі текст статті. Обсяг анотації – у межах 120–150 слів, включаючи ключові слова.

У кінці статті наводиться перелік джерел, на які є посилання у тексті статті. Бібліографічні описи джерел у переліку оформлюються згідно з ГОСТ 7.1:2006. Нумерація джерел – відповідно до порядку появи їх у тексті статті.

Рисунки, таблиці, формули, посилання оформлюються відповідно до ДСТУ 3008:2015.

Ілюстрації, виконані в окремих графічних редакторах, подаються як у середині тексту, так і в окремих файлах, створених цими редакторами.

Для забезпечення гарантій сліпого рецензування відомості про авторів у файлі статті не наводяться. У разі подання статті на сайті журналу ці відомості необхідно занести у відповідні поля форми подання. Якщо стаття надсилається до редакції електронною поштою, їх необхідно розмістити в окремому файлі. Відомості про авторів надаються за формою: прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь та вчене звання, найменування посади та місце роботи, військове звання, почесні звання, ідентифікатор ORCID, інформація для зворотного зв'язку (телефонні номери, адреса електронної пошти).

Про журнал «Наука і оборона»

Науково-теоретичне та науково-практичне видання «Наука і оборона» було започатковане з огляду на загальну потребу суспільства, державних діячів, політиків, учених, військових – усіх, хто опікується питаннями національної безпеки та оборони і професійно працює в цій сфері, – у друкованому засобі масової інформації, на сторінках якого обговорювалися б актуальні проблеми воєнної політики й реформування оборонної галузі держави та публікувалися б результати наукових досліджень з питань воєнної безпеки України, з воєнно-теоретичних і військово-технічних питань.

Часопис видається на громадських засадах. Найміцнішою його опорою в нелегкий час становлення були читачі та автори. Редакційна колегія сподівається на Вашу подальшу, шановні друзі, підтримку діяльності журналу «Наука і оборона», яка має на меті:

- сприяння створенню необхідного науково-теоретичного підґрунтя для постановки та розв'язання завдань військового будівництва шляхом опублікування

інформації щодо результатів основних напрямів наукових досліджень, які стосуються оборонної сфери;

- сприяння обговоренню нагальних питань реформування оборонної сфери всіма, хто опікується питаннями національної безпеки та оборони і професійно працює в цій галузі;

- поширення воєнно-наукових знань;
- сприяння підвищенню професійного рівня військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених згідно із чинним законодавством України.

Статті до друку відбираються з урахуванням результатів рецензування членами редакційної колегії або зовнішніми фахівцями. Передусім приймаються матеріали, в яких на підставі виконаних авторами досліджень розв'язано проблему, що має важливе оборонне значення.

Видання розповсюджується за передплатою.

Редакційна колегія може мати точку зору, відмінну від поглядів авторів.

**Видання розповсюджується за передплатою.
Передплата здійснюється у поштових відділеннях.
Передплатний індекс 74303.**

**Поточні та попередні номери журналу можна замовити у видавництві за адресою:
stylos.publish@gmail.com**

**Електронні версії попередніх випусків журналу «Наука і оборона»
можна знайти на веб-сторінці журналу: <http://nio.nuou.org.ua>,
а також на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua**

Усі права застережені.
Переклад і передрук – лише за згодою авторів і редакції.
Адреса редакції:
03049 Київ, проспект Повітряних Сил, 28.
Тел.: (044) 271-08-91, (067) 790-23-22, (066) 362-79-50.
E-mail: nio2017@ukr.net.
<http://nio.nuou.org.ua>.
Ідентифікатор медіа R30-01599.

© Національний університет оборони України, 2024

Підп. до друку 26.09.2024 р.
Формат 60x90/8. Папір офс. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 8,0. Обл.-вид. арк. 8,8.

Видавничий дім «Стилос».
04080, Київ, вул. Оленівська, 8, к. 2.
Тел.: (050) 331-85-03.
E-mail: stylos.publish@gmail.com.
<http://www.stylos.com.ua>.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи України ДК № 1465 від 13.08.2003 р.